FRA

FREDERIKSBORG AMT

ÅRBOG 1955

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

FRA

FREDERIKSBORG AMT

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

ÅRBOG 1955

HILLERØD

C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN

1956

FUND AF MIDDELALDERLIGT POTTEMAGERVÆRKSTED I FARUM LILLEVANG

Af KARL K. NIELSEN

Medens livet i Danmarks oldtid og især den seneste oldtid, jernalderen, lader sig konstruere på grundlag af fund af redskaber, boliger og jorddyrkningsspor, m. m., er man faktisk i bekneb, når det gælder en endnu yngre periode, den tidlige middelalder.

Det er især kirker, borge, herregårde og klostre, der har ydet bidrag til middelalderens historie, og på Nationalmuseet er det især kirkeinventar, der præger billedet. Det er meget småt med materiale, der kan vise os hverdagslivet i tidlig middelalder.

Man må formode, at fremtiden vil kaste nyt lys over denne tid, hvis vi er agtpågivende, når der graves i gamle købstæder og landsbyer, thi det er givet, at en hel del af tidens redskaber, husgeråd og grundsten til huse må findes under nyere bebyggelse i vore byer.

Jern og træ er ting, som let forgår, og måske har tiderne været så ringe, at alt jern er brugt igen og igen til sidste stump og træet brændt. Men lerskår f. eks. er uforgængelige og kan sikkert fortælle en del. Ved et lokalt arbejde i en egn med en stab af interesserede og vel instruerede mennesker skulle det være muligt ved gravninger at samle så meget materiale, at belysning af et dunkelt afsnit af Danmarks middelalder skulle blive resultatet.

I Roskilde-bispens jordebog fra 1370 nævnes som hans besiddelse byen eller gården Bodelstrup (Bodelstorp) eller Bolstrup i Farum sogn. Hvor denne by eller et par gårde har ligget

i sognet, har længe interesseret mig, og indkredsning af stedet har været forsøgt forskellige steder i sognet, f. eks. ved Hestetang huse og ved Rørmosegård.

I 1953 fik jeg nogle oplysninger af fhv. gårdejer Anders Andersen, Stavnsholt. Denne mand, som nu er over 70 år, fortalte mig, at han som dreng færdedes meget i Lillevangskoven (født på Vanddamgården lige ved skoven), og han huskede, at den gamle skovløber Hans Pedersen (Hans Pæsen) for ca. 60 år siden fortalte ham, at der i en bestemt del af Farum Lillevang fandtes brolægning og grundsten til huse eller gårde.

Efter et besøg hos statsskovrider Just Holten, Farum skovdistrikt, fik vi lov til at foretage en foreløbig undersøgelse af en bestemt skovpart, og denne foretoges på den måde, at vi med en tynd stålstang stak ned i skovbunden for at mærke eventuelle grundsten.

I første omgang fik vi intet resultat, men opgav ikke derfor. Den store undersøgelse blev gemt til påsken 1953, hvor vi ville prøve at finde den gamle bys plads. Skærtorsdag den 2. april gik jeg med søgeren og stak i jorden. Et par timer gik, og noget større håb nærede jeg efterhånden ikke, da jeg pludselig ved middagstid ved foden af et ca. 80-årigt bøgetræ fandt potteskår af sortbrændt materiale. Ved at skrabe lidt med hænderne i løvet ved træets fod kom endnu flere skår frem, og jeg troede at stå overfor en jernalders gravplads eller hustomt, indtil der kom glaserede skår frem. Da vidste jeg, at jeg stod i nærheden af den gamle by Bodilstorps plads.

Når regnvandet rammer et træs grene, samler disse vandet, som langs underkanten af disse når stammen og løber ned ad denne. Derved blottes træets rødder, og løvet omkring disse skylles bort, og disse renskyllede steder er altid de eneste, hvor man kan se skovbunden, ellers er det kun blade, man øjner. Også oldtidsbopladser kan findes på denne måde, idet flintaffaldet altid vil røbe sig ved træets rødder.

Der blev sendt bud efter flere interesserede, og vi gravede

hele påsken og de øvrige lørdag-søndage derefter indtil 1. maj, da skovrider Holten gerne ville have alle gravninger tilkastede inden løvspringet.

Den 12. april havde jeg særlig mange medhjælpere, og vi havde så gode resultater, at jeg alarmerede Nationalmuseet. Vi

Fig. 1. Udgravning af pottemagerens ovn i Farum Lillevang.

havde da 8 m lange søgegrøfter med skår i hele deres længde og i 50—60 cm dybde.

Museets middelalderekspert besøgte os og bad os om endelig at tage alle skår med, evt. sigte jorden.

Under arbejdet talte vi om, at det måske kunne interessere en større kreds at se, hvad vi havde fundet i Lillevangskoven, og vi fik overladt et lokale i Farum tekniske skole, hvor vi lavede en udstilling.

Også denne besøgtes af Nationalmuseets repræsentanter, og da såvel magister Tage E. Christiansen som magister Hans Stiesdal

var interesseret i en systematisk udgravning, blev vi enige om til efteråret at foretage en sådan, som Nationalmuseet ville bekoste.

På dette tidspunkt var jeg klar over, at det var en pottemagers udsmidsbunke, vi havde fundet, og hans værksteds grundsten, jeg havde blottet.

Den 21. september begyndte museet og jeg en udgravning på stedet med 5 lønnede arbejdere. Al jord blev sigtet og alle skår opsamlede, og af skovrideren fik vi ved hjælp af skovens folk lov til at tage nogle træer op med rode og slæbe dem til side.

Arbejdet var vanskeligt, idet skovbunden var fyldt med rødder, og vi blev ikke færdige med gravningen på de tre uger, der var afsat til arbejdet, men blev enige om at fortsætte ad åre.

Udgravningens resultat blev 92 kasser potteskår, der fyldte tre lastvogne. Skårdyngen var en af de største i Nationalmuseets historie.

Ved museets gravning fandt vi pottemagerens ovn. Denne havde været oval med længde 4 m og bredde 2,60 m. Den havde været brolagt med mursten i bunden, og en del grundsten i midten syntes at afsløre, at den havde været hvælvet ind imod en skorsten eller trækkanal i midten. Ovnen, der næppe kan have været højere end en voksen mand kunne krybe derinde på alle fire, er sikkert blevet fyldt med skiftevis trækul og lervarer, hvorefter ovnen er lukket til, og ild er tændt. Hvis brændselet ikke havde været trækul, ville lertøjet sikkert have været mere sort i brændingen.

Ikke langt fra stedet, hvor ovnen ligger, findes et par vandhuller, lavninger og mosedrag, dannet af naturen; det ene af dem kaldes for Krikandehullet. Her har pottemageren hentet sit vand.

Leret til potterne har han tilsyneladende hentet to steder, det ene sted rødler og det andet sted blåler. Blålergravene var et par tragtformede fordybninger i nærheden af en mosedam.

Resultatet indtil nu er altså en mængde lerskår, stammende fra tiden omkring 12—1400.

Af former var der mange i såvel krukker som fade, ornamen-

tiken var dels romansk stil, fiskeskælsmønster, krydsskraveringer, rosetter og bølgeriller. Der optoges også firkantede og trekantede fliser med og uden glasur samt munkesten formede til rundstav og savtakfrise.

Ca. 25 % af skårene var glaserede, mest med en grønlig bly-

Fig. 2. Potter fra udgravningen.

glasur, resten uglaseret, som efter brændingen fremtræder med en gråsort eller blygrå tone. Skårmaterialet viser med stor sikkerhed, at det er mænd, der har været mestre for udførelsen. Den er typisk maskulin, og f. eks. nogle tommelfingermærker ved bunden viser, at det kun kan være en mand, der har stået for udformningen.

Da en stor del af lerkarmaterialet er slået endog meget i stykker, fristes jeg til at tro, at pottemageren, hver gang en brænding har slået fejl for ham, i vrede har slået krukker og fade i tusinde stumper.

Udgravningen er ikke afsluttet endnu, og før alle skår er samlede, vasket og sorteret, er det umuligt at foretage en tilbundsgående videnskabelig undersøgelse.

Men denne venter jeg, at Nationalmuseets folk ad åre foretager, og at fundet bliver publiceret, så et større udsnit af befolkningen får del i det.

Med denne forhåndsmeddelelse om fundet ville jeg gerne søge at animere andre til altid at se efter, når der graves i købstad, i landsby, i mark og i skov. Der vil næsten altid dukke potteskår eller andre efterladenskaber frem. Det kunne jo være, at det endnu en gang var oldtid eller middelalder, der vil tale til os.

Hvorom alting er, mine hjælpere og jeg vil komme tilbage til Farum Lillevang, og ved videre udgravning må vi finde ud af, om pottemagerværkstedet har været en selvstændig historie i den fordums landsby Bodelstrup, eller om en af gårdene har drevet fabriksvirksomhed i lervarer i tilknytning til landbruget.

DRÅBY KIRKE

NOGLE BLADE AF DENS HISTORIE

Af H. L. SØRENSEN

Grundlæggelse 1100—1150.

Selv om religionsskiftet fra hedenskab til kristendom også for Dråby sogn var en skelsættende begivenhed, har alligevel ingen her sørget for, at dette tidspunkt i skrift er blevet bevaret for eftertiden, og man ved ikke nøje, hvornår en kristen prædikant begyndte sin gerning her, eller hvornår grundlæggelsen af Dråby kirke skete.

Begyndende sognedannelse ligger måske helt tilbage i den hedenske tid, da offerlunde og tinghøje var forsamlingssteder, men med det kristne kirkebyggeri træder sognegrænserne skarpere frem, og det var antagelig først fra dette tidspunkt, at navnet sogn opstod. Ordet er dannet af søge, og Dråby sogn blev da det område, hvis beboere søgte til Dråby kirke.

Omkring 1075 nedskrev kanniken Adam af Bremen en del oplysninger om danske forhold, som han dels havde lært at kende ved selvsyn og dels havde fået af landets konge, Svend Estridsen. Han berettede bl. a., at der på Sjælland var 150 kristne kirker, men om Dråby kirke var blandt disse, ved man ikke. I hvert fald har det næppe været den nuværende stenbygning, men måske sognets første trækirke, et bul- eller stavhus.

Ved undersøgelser af materiale og ved sammenligning med andre gamle, mere tidsbestemte kirkebygninger mener man trods alt at have en vis sikkerhed for, at den ældste del af den nuværende kirkebygning stammer fra årene 1100—1150.

Det var urolige tider med venderkampe og borgerkrige, men kirkens magt og indflydelse var voksende både i åndelig og verdslig henseende. På Roskilde bispestol sad der i de år betydelige personligheder, som både viste interesse for det indre liv og for kirkebyggeri. Absalons forgænger, Asser, der var biskop i Roskilde til 1158, havde først været munk ude i det lille augustinerkloster på Eskildsø i Roskilde fjord, det senere ansete, nordsjællandske Æbelholt kloster. Det er ikke usandsynligt, at det netop er ham, der har tilskyndet beboerne i Dråby sogn til at rejse en solid stenkirke her i den egn, som han under opholdet på den lille ø sikkert har fået noget kendskab til.

Et sagn fortæller, at man først havde tænkt på at lægge kirken ved Tyrs (eller Thyres) høj, men det, man byggede om dagen, blev revet ned om natten, og materialerne fandt man liggende på det sted, hvor kirken nu har sin plads. Dette tog man som et vink fra højere magter, og så besluttede man at bygge den der (Anders Uhrskov: Folkesagn 1922, side 172).

Måske kan dette sagn tydes som et tegn på, at man har vaklet mellem to byggepladser, og at man omsider har valgt stedet, hvor kirken nu ligger. Her har der sandsynligvis fra hedensk tid været et „vi", og i hvert fald fra vikingetiden har der været begravelsesplads lige vest for kirken. Her er der fundet flere grave, et bronzespænde og en bronzenøgle fra den tid. Det var ikke ualmindeligt, at man lagde den nye kristne helligdom på samme sted, hvor tidligere den hedenske havde stået. Her i Dråby sogn kunde så „mænd og kvinder træde den vante vej, når sjælen drev dem til at søge kraften bag hverdagslivet" (Vilh. Grønbech).

Kirkens beliggenhed midt imellem Neder- og Overdråby er vel et tegn på, at de to byer er enedes om at rejse en helligdom til Guds ære. Abrahamstrup var dengang næppe til hverken som jagthus eller som sæde for en kongelig foged, i så fald var kirken nok blevet lagt nærmere ved Jægerspris.

Byggeemner.

De materialer, man anvendte til bygningen, var kampesten, kalk, frådsten og træ. Granit lå der i rigelig mængde på de omliggende marker, hvor stenene efter den lange rejse fra Skandinavien i den store bræ var faldet til hvile under smelt-

Fig. 3. Dråby kirke set fra sydøst.

ningen ved istidens slutning. Tømmer blev taget i de store Hornsved skove, og kalk hentede man måske helt nede fra Fakse, eller man samlede muslingeskaller, som blev brændt og læsket.

Frådstenen er et meget interessant byggeemne. Dens geologiske navn er kildekalk, og den dannes, når kalk- og kulsyreholdigt vand siver ud over kviste, blade, smådyr o. l. og på disse afsætter kalk. Ved forrådnelse af de indkapslede genstande bliver denne masse porøs, og så har man fundet, at den lignede stivnet havskum eller fråde, og deraf er navnet frådsten opstået. Denne forklaring formåede vore forfædre ikke at give. De lod i stedet for fantasien råde, og så dannede der sig et sagn derom.

Dette beretter, at den fromme kong Knud den Hellige gerne vilde fremskaffe et mere solidt materiale til kirkebygninger, end det hidtil anvendte. Derfor lod han sine mænd samle havets fråde, medens han bad til Gud, og da blev fråden forstenet og derved anvendelig til kirkemure (M. Mackeprang: Vore Landsbykirker, 1920, side 21).

Kildekalk findes i jorden bl. a. ved Vintre mølle i den sydvestlige del af Horns herred. Sålænge luften ikke har adgang til den, er den blød og lader sig let skære eller stikke ud, men under luftens påvirkning hærdes den og bliver efterhånden stenhård. Denne stenart har fundet rig anvendelse til kirkebygninger omkring Roskilde fjord.

Til nogle kirker blev denne sten næsten udelukkende anvendt, men til andre kun delvis, således i Dråby kirke, hvor den kun blev brugt til den øverste del af korgavlen, til hjørner og til vinduesindfatninger.

Iøvrigt blev væggene rejst af utilhugne kampesten, der i hvert fald i koret kom til at hvile på en sokkel. Manglede stenene jævne flader, kløvede man dem blot en enkelt gang, men man undlod som i Jylland at tildanne dem til kvadersten eller at give dem kunstnerisk udhugning til overliggere (tympanon) eller dørkarme o. l. Måske har man ikke haft duelige stenmestre, eller måske har man manglet sans for sligt arbejde. Det kan jo også tænkes, at man har villet spare sig for det hårde og sene stenhuggerarbejde. Til gengæld har vi nogenlunde sikkerhed for, at bygmesteren ikke har været en indkaldt fremmed, men en stedlig, dansk mand.

Væggene blev opført som kassemur med en tykkelse af omtrent een meter, så man føler sig næsten fristet til at tro, at de gamle kirkebyggere ikke alene har tænkt på åndeligt forsvar, men også på den mulighed at kunne anvende bygningen som et tilflugtsrum under angreb af jordiske fjender. Herom kan der dog kun gisnes for Dråby kirkes vedkommende, men om

andre kirker ved man, at de både var indrettet for og blev anvendt til forsvar under pludselige, fjendtlige overfald.

Koret fik ingen halvrund afslutning (apsis), som mange kirker har, men en almindelig lige. I koret blev der anbragt tre smalle, højtsiddende vinduer i en højde af næsten to meter over

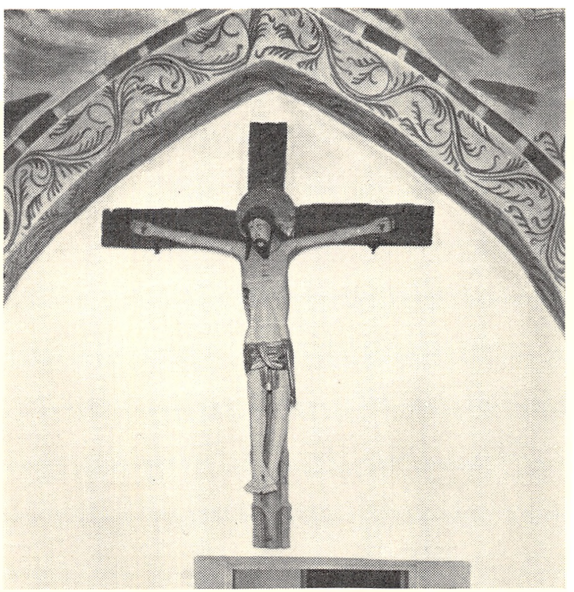

Fig. 4. Krucifikset i Dråby kirke.

jorden. To af disse vinduer blev senere tilmuret, men kan ses endnu, det ene indvendig i nordvæggen og det andet udvendig i østgavlen. De er rundbuede og er c. 70 cm høje og c. 39 cm brede. I skibet har der antagelig været 6 af samme størrelse, nemlig tre i hver side, så kirkerummet må have henligget i halvmørke.

Kirken fik intet tårn straks, men klokken blev sandsynligvis hængt op ved vestgavlen i et stillads.

Om taget har været af strå eller spån, ved man ikke nu, men senere blev kirken tækket med bly, man ved blot ikke hvornår,

men i et regnskab for 1615 hedder det: ... „giffvet til wogenleye (vognleje) for bluett at age till gierløff mens det blev støbt och tilbage 1½ Mark." Året efter var der igen udgifter til blytækning: „Nok kiøbt 1 Rulle blye som blytækkeren skaffede och paalagde, nemblig 1 skippund och 3 lispund och gaff hannem derfore 34 Daler och 2 Mark." Endnu omkring 1700 var blytaget ikke helt udskiftet med sten. I 1698 blev der købt to tavler bly. „Det gamle var gandske bortslit og fortærit af Soelen." I 1763 blev blyet aftaget af sakristiet og solgt for 130 rd. 5 mk.

Inde i kirken blev der lagt fladt bjælkeloft, og langs skibets sider blev der sikkert efter katolsk skik rejst flere mindre altre og måske nogle helgenfigurer af træ. Muligvis anbragte man også langs væggene enkelte bænke som den murfaste bænk, der endnu findes i sakristiet. Ved korbuens side blev der sat en læsepult til brug for præsten, men derimod ingen prædikestol.

Den gamle nu forsvundne døbefont blev vistnok anbragt nær ved en af kirkens to indgange. Det er måske den, som ifølge et regnskab for 1776/77 blev nedbrudt og fjernet. Mændene fik efter skik og brug deres indgang mod syd og kvinderne deres mod nord. Af praktiske hensyn (gennemtræk) blev senere, rimeligvis efter reformationen, kvindernes indgang tilmuret, men spor af den kan endnu ses både indvendig og udvendig.

Korets gulv er nu hævet et par trin, men oprindelig lå det nok i samme plan som skibets. Her blev højalteret muret op. Det var uden beklædning af træ eller fløjl, men det havde sikkert en lille fordybning, den såkaldte helgengrav, hvori en helgenlevning, en fingerknogle, en tand, en tot hår el. lign. blev gemt. Dette gamle alter er desværre ikke bevaret. Af en eller anden grund lod man det i 1776 nedbryde. Et regnskab fra dette år indeholder en post, der lyder sådan: „For Draaby Kirkes Alterfod at nedbrække og paanye opmure, samt Kirkegulvet ved Alteret over en aaben Begravelse at reparere ..."

Da kirken var færdigbygget, blev den indviet af biskoppen

fra Roskilde, under hvem den hørte, og så gled omkring 300 år hen uden større forandringer eller fornyelser udover, at der engang, vistnok i begyndelsen af det 15. århundrede blev ophængt et stort krucifiks, det såkaldte lægmandskrucifiks. Det fik sin plads over korbuen på den bjælke, som endnu ses, og således at det under gudstjenesten var synligt for alle kirkegængere.

Senere blev det flyttet hen over mændenes indgang, hvor det nu hænger. Det har den form, som blev almindelig på det tidspunkt. Ansigtet har et lidende udtryk, og hovedet hælder lidt til højre. Lændeklædet er ret kort og folderigt, og højre fod er lagt over venstre, således at kun een nagle var nødvendig. Korset blev forsynet med udskårne blade, så det ser ud til, at billedskæreren i sine tanker har haft en legende, der er knyttet til Kristi kors. Denne beretter, at Seth, Adams søn, havde plantet en aflægger af livets træ på sin faders grav på Golgatha. Af denne plante skulde Kristi kors være dannet.

Tilbygningernes tid.
1450—1750.

Omkring 1450 blev kirken udvidet med våbenhuset*) foran mændenes indgang, og mod nord blev sakristiet bygget til koret. Disse tilbygninger blev opført af munkesten i munkeskifte med to „løbere" og een „binder". Begge bygninger fik trappegavle, men af forskellig form og udsmykning. I begge gavle blev der indsat blindinger. Sakristigavlen fik bl. a. en rundblinding, mens våbenhusgavlen blev forsynet med et savsnitskifte. I sakristiet blev der indbygget hvælvinger, men i våbenhuset nøjedes man med bjælkeloft. Et lignende var der indtil da også inde i kirken, men dette blev nu erstattet med hvælvinger. Det er krydshvælvinger med fire kuplede kapper, der adskilles ved ribber af sim-

*) I Traps Danmark, 5. udgave, er der formentlig en fejl angående våbenhusets byggetid. Det er sikkert middelalderligt, opført af munkesten, lagt i munkeskifte. I 1778 blev der opført et „Vogn Huus", d. v. s. en kørelade.

pel firkantet form. Disse hviler i hvert hjørne på piller, som uden at være i fast forbindelse med væggen er muret op fra grunden. Middelalderens mennesker havde sans for symbolik. „Hvad der hvælvede sig, var Himlen, hvad der bar, var Troen, hvad der sammenføjede og bandt, var Kærlighed, hvad der løftede sig, var Menneskesjælen i Længsel . . ." (M. A. Goldschmidt: En Hederejse . . ., 1867, side 26).

Kort efter at man var færdig med at bygge hvælvingerne, blev disse oplivet af de interessante kalkmalerier, der foruden at levendegøre bibel- og helgenhistorien tillige giver oplysninger om senmiddelalderens borgerlige klædedragter o. lign.

Kalkmalerierne.

Efter kunsthistorikernes skøn skal kalkmalerierne i Dråby kirke være udført omkring 1450, da Christian den Første var konge. Man kender ikke årsagen til, at man netop på dette tidspunkt ønskede at smykke kirken med disse billeder. Det har muligvis blot været en mode, der da bredte sig, men der kan også tænkes andre grunde. Måske har sindene på det tidspunkt været særlig stemt eller indstillet, så man har følt trang til at ofre noget særligt på Guds hus. I 1453 var Konstantinopel faldet i tyrkernes hænder, og i danske kirker lød gang på gang pavens indtrængende bøn om hjælp mod tyrkerfaren, men der kom ingen støtte fra Danmark, man fortalte i udlandet, at Danmark var et fattigt land, der kun havde overflod på sild.

Måske har kirkemaleren med biskoppens anbefaling vandret fra sogn til sogn og falbudt sin kunst. På denne tid var Oluf Mortensen biskop i Roskilde. Han var en betydelig og højt anset mand med levende kunstnerisk sans. Derom vidner det stilfulde våbenhus ved Roskilde domkirke, som han lod opføre, og som endnu bærer hans navn.

Kirkens bestyrelse bestod dengang af sognepræsten og to kirkeværger, der blev udpeget blandt sognets mest ansete mænd.

Fig. 5. Dråby kirkes indre.

De modtog kirkens indtægter, der udgjorde en tredivtedel af sognets afgrøder foruden „sjælegaver", afgifter af jordejendomme o. s. v. Til gengæld skulde de være kirkens „forsvar" og vedligeholde den. Med disse tre personer må vi tænke os,

at maleren har forhandlet og tinget, og så er arbejdet kommet i gang.

Malerierne blev til i en tid, da kun få eller ingen ude i landsbyen kunde læse. Derfor var der brug for letfattelige billeder, der kunde tjene til belæring og opbyggelse. Dog har man ikke alene tænkt på dette. Meningen har også været at give kirkerummet en udsmykning. Mens man før 1300 anvendte den teknik, der kaldes „al fresco" og består i, at farven lægges på vådt, glittet kalkpuds, gik man efter 1300 over til en lettere og billigere metode, hvorefter billederne blev malet på den tørre puds med farver udrørt i vand. Denne sidste fremgangsmåde er anvendt i Dråby kirke.

På denne tid blev der her i landet solgt nogle udenlandske træsnit med emner fra bibel- og helgenhistorien. Disse blev ofte benyttet som forbilleder af tidens kirkemalere, og dette er rimeligvis også sket i denne kirke.

Ofte finder man i kirkernes vestlige hvælving billeder fra Jesu barndomshistorie, og i den østlige sluttes med hans død. Denne skik er ikke fulgt i Dråby kirke. Her findes barndomsbillederne i den midterste hvælving. Hvad den vestlige hvælvings billeder har forestillet, vides ikke, da de var for ødelagte til, at de kunde genfremkaldes. På nordvæggen under denne hvælving blev malet et glubende fantasidyr, og der forekommer også rester, der kan ligne et lykkehjul, men al tydning af disse billeder er usikker. I den østlige hvælving findes illustrationer til martyrtiden, og i koret viser billederne optrin fra paradisets have.

Malerens navn kendes ikke mere, men hans arbejder træffes i flere nordsjællandske kirker, f. eks. Nr. Herlev, Lynge og Vallensbæk. Endvidere forekommer der billeder af ham i flere kirker mellem Holbæk og Kalundborg. Af fagfolk anses han ikke for at være nogen stor kunstner, og han er heller ikke meget nyskabende, for han gentager sine motiver fra kirke til

kirke. Hans farvevalg er ikke omfattende. Rødbrune, gule, grønne og grålige toner holder han tilsyneladende mest af.

Selv om han har fået ideerne til sine billeder fra udenlandske træsnit, tyder meget dog på, at han er vor egen landsmand. Han har iklædt sine personer danske dragter, således som de brugtes omkring 1460, og derved har han ydet et bidrag til den danske klædedragts historie. På enkelte dragter er der indsat firkantede, mørke lapper, som muligvis har symbolsk betydning, men kunsthistorikerne er ikke enige om at forklare denne.

Der er liv og bevægelse over hans fremstilling, og personernes indre, sjælelige tilstand afspejles klart i ansigterne. Man finder der tydelige udtryk for andagt, fromhed, råhed, skadefryd eller anden ondskab. Han kendte ikke lovene for perspektiv, og han giver hovedpersonen den største udstrækning, selv om han befinder sig i baggrunden. En anden ejendommelighed ved den tids malere er, at de helst undgår nøgne flader og derfor udfylder sådanne med stjerner, fliget løvværk, ranker o. l.

Korets billeder.

I korets østlige kappe ses Kristus over alteret med en bibel i hånden. Han er omgivet af engle med røgelsekar, og ved hans hoved står ordene „Alpha" og „Omega" samt „Ego sum qvi sum" (Jeg er den, jeg er). Nederst i billedets højre side svømmer nogle fisk, og til venstre flyver fugle. I denne kappe er der også anbragt en sol, der udsender lange flammer, og en mærkelig måne, der nok er malet i et anfald af kådhed. Det samme gælder et billede, hvor Eva er blevet udstyret med to venstrefødder.

I kappen mod syd vises paradisets have med livets og kundskabens træ. Gudfader har glorie om sit hoved og holder den tredelte jordklode (det var jo før Amerikas opdagelse) i sin hånd. Her er der gengivet tre optrin: Adams skabelse, Evas skabelse og øjeblikket, da Gud velsigner dem.

I den vestlige kappe fremstilles syndefaldet. Djævelen sniger sig hen til Eva som en glidende slangeskikkelse med et rent, uskyldigt kvindeansigt. Den frister hende, idet den snor sig op ad kundskabens træ med en frugt i munden. Gudfader står bedrøvet og er tilskuer.

I den nordre kappe skildres uddrivelsen af paradiset. En engel med et stort sværd bortviser de to ulykkelige mennesker fra Edens have. Neden under ses Adam og Eva i arbejde med hakke og håndten. Nogle brudstykker hentyder vist til optrin fra Kains brodermord.

Korbuen.

Under selve korbuen (triumfbuen) blev der mod nord malet et billede af Paulus med et sværd og en spændebibel og på den modsatte side en kvindeskikkelse, hvis ansigt man ikke senere har kunnet genfremstille. Hvem hun skal forestille, kan ikke med sikkerhed afgøres. Man har gættet på, at hun skulde være den hellige Dorothea, som man især tilbad den 6. februar for at få roser og frugt velsignet.

Neden under dette billede findes et siksakmærke i rød farve. Det er muligvis malerens signatur. Desuden er der her anbragt eet af kirkens fire indvielsesmærker, af hvilke dette er det simpleste. Det består af en cirkel med et kors i, hvis arme ender i skæve spidser. Til dette tegn er der anvendt mørk farve.

Indvielsesmærkerne menes at være malet over de oliepletter, der fremkom på steder, hvor biskoppens med olie indviede stav blev sat, når han var til stede for at indvi eller genindvi kirken. Det påstås, at domkapitlet i Roskilde bagefter krævede 2 td. byg for hvert mærke, så man kan vist gå ud fra, at især kirkeværgerne med interesse har lagt mærke til, hvor mange steder biskoppen stillede sin stav op ad en væg.

På korvæggen ned mod menigheden blev der på hver side malet en mandsperson, den ene bærer krone og skal formodentlig forestille en af Israels konger, måske David. På et skriftbånd

læses: „Diliges deum tuum et proximum" (Du skal elske din Gud og din næste). Skriftbåndet på modsat side er desværre ulæseligt.

Fra martyrtiden.

Billederne i kirkens østlige hvælving er illustrationer til den katolske kirkes helgenhistorie. Her er St. Laurentius afbildet i alle fire kapper, ialt fem gange, men Dråby kirke menes også at være indviet til ham. Han var en højt anset helgen og var særlig skytshelgen for domkirken i Lund og for mange landsbykirker. Personnavnene Lars, Lavrits o. l., som har været meget benyttet i årenes løb, er afledninger af navnet Laurentius. Brydninger mellem kristendommen og hedenskabet i Skåne førte til, at der opstod et folkesagn om Laurentius og jætten Find. Det er dette sagn, Poul Martin Møller har genfortalt i digtet St. Laurentius. Hvert år den 10. august, som er St. Laurentius' dødsdag, fejrede man ham ved at holde „Larsmesse", og man kalder endnu de mange stjerneskud, som falder i nætterne lige efter den 10. august, for „Laurentii tårer". Han var diakon hos pave Sixtus den Anden, og han led martyrdøden sammen med denne i året 258 e. Kr. I dette år befalede kejser Valerian, der blev kaldt „den almindelige kristenheds fjende", at alle kristne ledere enten skulde ofre til afguderne eller henrettes. Skæbnehjulet drejede sig dog hastigt for den strenge herre, for allerede i 260 blev han besejret af en perserkonge, og for denne måtte han knælende tigge om sit liv. I den søndre kappe findes der tre billeder af pave Sixtus, som bærer den tredobbelte pavekrone, der ender i et kors. Han fremstilles for kejser Valerian, der er udstyret med liljeformet krone og scepter samt sværd. Midt i kappen står den kronragede St. Laurentius og råber efter paven: „Quo progederis pater sine filio aut quo sacerdos sanctus sine ministro properas" (Hvor går du hen fader uden din søn, hvor iler du hellige præst hen uden din tjener?) Kort efter pavens død blev St. Laurentius fængslet. En legende beretter, at det var en foged ved navn Hippolyt, der foretog fængslingen og

senere bevogtede ham. Under fængselsopholdet gjorde St. Laurentius en blind seende. Dette vakte Hippolyts opmærksomhed, og snart omvendte han sig og lod sig døbe. Efter St. Laurentius død sørgede han for dennes begravelse, men pådrog sig derved kejserens vrede, og denne lod sine bødler flå kødet af Hippolyt. Bagefter blev han bundet til en vild hest og slæbt til døde. Således beretter en legende, men historien oplyser noget andet, og efter dette var han biskop og døde en snes år før St. Laurentius. Legenden menes at være dannet ved en sammenblanden af nogen virkelighed og et græsk sagn, der handlede om en mand, som også hed Hippolyt.

Hippolyts død har maleren fremstillet i vestre kappe. Her slæbes han i kejser Valerians påsyn ved benene bag efter en hest, der jages frem af en rytter med et vrængende, ondskabsfuldt udtryk i ansigtet. I kappens nordre hjørne vises, hvorledes Laurentius uddeler kirkens skatte som gaver til fattige og krøblinge, som har samlet sig foran ham tæt ved en skrænt, der meget nær kanten har en kirke anbragt. Dette billede viser „omvendt perspektiv", de nærmeste personer er de mindste, mens den fjernere hovedperson er den største.

Ved siden af holder kejser Valerian forhør over St. Laurentius og søger at tvinge ham til at udlevere kirkens skatte, men denne henviser til de syv fattige, som lige har modtaget kirkens gaver. Derefter bindes han til marterpælen, hvor to skadefro bødler med tresnærtede svøber pisker ham til blods. Endelig bindes han til en glødende rist, hvorfra han i dødsstunden råber: „In manus tuas domine commendo spiritum meum" (I dine hænder, Herre, befaler jeg min sjæl). I kappens øverste spids bærer en engel hans sjæl op til Gud. Man mærker i disse billeder malerens forkærlighed for voldsomme, stærkt udpenslede optrin. Fire bødler med hæslige ansigtsudtryk skynder sig rundt om bålet og stræber efter at få det til at flamme ved hjælp af forke, vifte og ildpuster.

Billeder fra Ny Testamente.

I kirkens midterste hvælving anbragte maleren i sydkappen to kæmpestore skikkelser, engelen Gabriel og jomfru Marie med udslået hår som tegn på jomfruelighed. Hun står udenfor et hus og hører engelens hilsen: „Ave maria gracia plena dominus tecum." (Hil være dig du benådede, Herren være med dig). I vestkappen er forskellige optrin fra Jesu fødsel fremstillet. Et barn hviler på en mangestrålet stjerne med jomfru Marie foran. På Bethlehems mark synger en engel: „Gloria in excelsis deo." (Ære være Gud i det høje). Et par hyrder forkorter tiden med at blæse på sækkepibe og spinde på håndten.

Det var sikkert ikke tilfældigt, at kunstneren over for mændenes indgang afbildede de hellige tre konger, for hos dem søgte mændene hjælp mod truende ildsvåde. De tre konger er på vej mod Bethlehem, vejledet af en stjerne. Rytterne bærer kroner og hestene skaberakker. Den ældste konge rider forrest, den yngste sidst. De medbringer gaver, som Josef gemmer i et skrin. Ved siden af tørrer han tøj over ild.

Da kunstmaleren var færdig med sit arbejde, samledes menigheden, og den glædede sig sikkert over kirkens nye udsmykning, og den undrede sig slet ikke over klædedragter med forskelligfarvet bukseben, for sådan var det dengang almindeligt at se personer klædt. Kirken blev vel også pånyindviet, og det er måske nok fra denne indvielse, at de tre indvielsesmærker i skibet stammer.

Billedernes ødelæggelse.

Hvornår man overkalkede malerierne, ved man ikke. Ved reformationen i 1536 kom der ganske vist påbud om at fjerne alt „Papisteri", og da gik det først og fremmest ud over helgenfigurerne af træ, men kalkmalerierne tog man ikke så strengt på, og de fik nok lov til at være uantastede, indtil fugtighed og ælde havde taget så stærkt på dem, at man fandt det rimeligt at lade kalkkosten besørge den sidste udslettelse.

Altertavle og prædikestol.

Næsten 100 år efter reformationen fik Dråby kirke sin nuværende altertavle og prædikestol. Det var i 1631, at den daværende lensmand, Frederik Urne, lod den bekoste, og da det skete under Christian IV's regering, blev denne konges navnetræk sat øverst på altertavlen. Men Frederik Urnes og hans ægtefælle, Karen Arenfeldts våbener kom også med, ganske vist på mere beskedne pladser. Urnernes våben indeholder et ørnelår med fod og kløer. Arenfeldternes består af en dobbeltørn, hvor hver halvdel har sin farve, rødt og sølv. Desværre er de farver, man nu ser, ikke de oprindelige.

Både altertavle og prædikestol blev antagelig fremstillet i Roskilde, hvor der fandtes flere dygtige billedsnidere (billedskærere).

Begge dele blev udført i egetræ og i den da almindelige renæssancestil. På hver side af alterbilledet blev anbragt to glatte, joniske søjler, hvorimellem dannedes en muslingeskalniche. I hver niche står en udskåret apostelskikkelse, Peter har kendingsmærket en nøgle og Paulus et sværd. Det oprindelige alterbillede blev vistnok engang i 1700'erne erstattet med det nuværende, som måske dækker det gamle.

På alteret satte man to svære malmlysestager, sandsynligvis de to, som endnu er i brug. Lysene på alteret „brender Jesu legome och blod till hæder och ære", sagde Peder Palladius til menighederne, når han var på visitats.

Ved samme lejlighed påbød den nidkære biskop, at prædikestolen „schal verre bøget vid den sønder side i kirken, offuen alle andre stoele, Guds salige ord til hæder och ære, op till itt uindue, sognepræsten til goede om vinteren och besynderlig naar hans oyene de falme och dummis." Dette klare påbud efterkom man nøje, da man i 1631 rejste prædikestolen i Dråby kirke.

Den er firsidet. I hvert storfelt findes en i egetræ udskåret evangelistskikkelse med sit symbol. Mathæus holder en pen og

en åben bog, mens hans symbol, engelen, bærer et blækhus. I de tre andre felter findes Markus med løven, Lukas med oksen og Johannes med ørnen.

Desuden er der udskårne figurer af Peter og Paulus foruden af to personer, hvis symboler nu er fjernet. Iøvrigt blev præ-

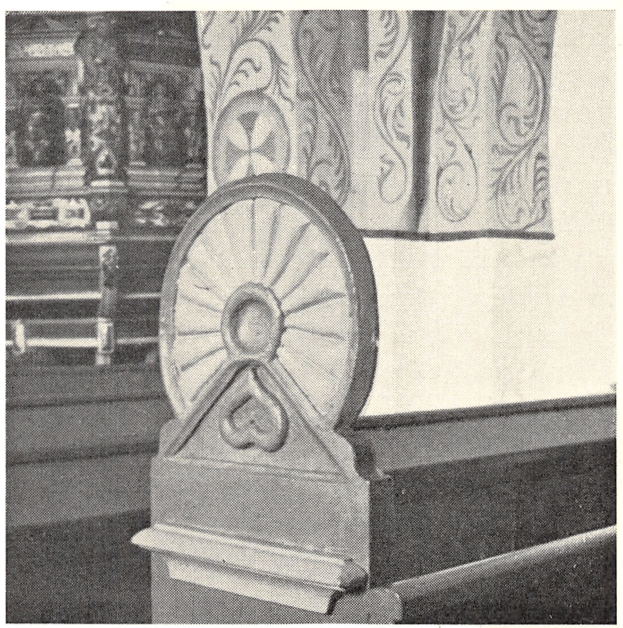

Fig. 6. Gavl af stolestade i Dråby kirke.

dikestolen prydet med keruber, hermer, fladsnit, tandsnit, æggestave og adskillige vrængemasker. Endelig er der efterligninger af gyldent beslag på rød bund. Forneden blev der sat en latinsk indskrift, som kun svagt kan skimtes gennem senere overmalinger. Den nu synlige bøn: „Herre, Leed mig i din Sandhed og lær mig dine Veje. Psalme 25." er påmalet senere.

Lydhimlen, hvorunder en udskåret due svæver som symbol for den Helligånd, har også billedskærerarbejde. En engel bærer et kors (troen), en anden et anker (håbet) og en tredie en søjle (styrken).

Stolestaderne i hovedskibet er af eg og stammer vistnok fra samme tid som altertavle og prædikestol. Gavlstykkerne ender foroven i en vifteformet palmette. Under denne findes et omvendt hjerte i en udmejslet trekant, og derunder er der anbragt en smal konsol.

Tårnet.

Omkring 1450 blev kirkens skib forlænget ca. 6½ m mod vest, og oven over denne udvidelse rejste man noget før reformationen i 1536 tårnet af munkesten. Det fik sadeltag med kamtakker og ingen blindinger eller andre prydelser, men glamhuller mod alle fire verdenshjørner. Måske var arbejdet ikke solidt udført, thi i 1699 måtte der en større reparation til. Dennes omfang kan muligvis skønnes af forskellige murskifter, der især er synlige i tårnets østlige side. I et regnskab fra dette år hedder det: „Kiøbt en Læst Kalck til at reparere og forbedre Taarnit med som det fantis Svagt efter Dend Stærke og Langwarig Ringen ofuer dend sal. Konge Høyloflig ihukommelse." Tårnet havde altså ikke kunnet tåle de mange timers klokkeringen i anledning af Christian d. Femtes død.

I tårnet anbragte man de to klokker, som endnu har deres plads der, og som fremdeles daglig kalder sognets folk til samling og eftertanke.

Den største og ældste klokke, som har en diameter på 95 cm og en højde på c. 82 cm, blev støbt i 1565 af Gert van Mervelt. Han var en højt anset bøsse- og kanonstøber hos Frederik d. Anden. At han forstod sig på andet end at støbe kanoner og klokker ses af, at han i 1564 leverede piber til den nye „Vandkunst" (springvand) på Frederiksborg slot. Han døde i 1587 og var til det sidste i kongens gunst. Ved efterretningen om hans død skrev Fr. d. Anden til rigsråd Christoffer Valkendorf: „Vi haver af eders Skrivelse fast ugerne fornummet, at vor Bøssestøber Mester Gert van Merveldt er ved Døden afgangen. Hans Siell Gud benaade". På klokken står der følgende indskrift: „De Segen des Herren maket rick ane Moe 1565 goedt mi Gert van

Mervelt." (Herrens velsignelse gør rig uden møje. 1565 støbte Gert van Mervelt mig).

Den mindre klokke, der blev støbt i 1600 skylder en mand ved navn Borchard Gelgether (Gelbgiesser = metalstøber, gørtler) sin tilblivelse. Også han var en dygtig klokkestøber, men hans hovederhverv var kanonstøberi. Han var meget anset og har støbt klokker både til Frederiksborg slot og til Roskilde domkirke.

Denne klokke er kun 75 cm høj, og dens største diameter er c. 85 cm. Den bærer denne indskrift: „Verbum Domini manet in æternum Borchard Gelgether me fecit anno Domini 1600." (Herrens ord bliver i evighed. Borchard Gelgether gjorde mig i Herrens år 1600).

Sideskibet.

Sin sidste tilbygning fik kirken i 1721, medens Frederik d. Fjerdes broder prins Carl residerede på Jægerspris slot. Det var i pietismens tid, da der var tvungen kirkegang for alle, hvorfor den gamle kirkebygning ikke kunde rumme alle kirkesøgende. Derfor lod prins Carl sideskibet opføre. I Jægerspris gods jordebog for 1729 hedder det: „Anno 1721 har Hans kgl Højhed allernaadigst behaget at lade Draaby Kirke formedelst Mangel paa Plads udi Kirken for Tilhørernes Mængde, med en anselig Bygning af Grundmur at forbedre strækkende udi Sønder og Norden 15 Alen, udi Øster og Vester 11 Alen, indvendig med Stole og dobbelt Pulpitur for Almuen indrettet. Samme Bygnings Bekostning, som bedrager sig foruden Kalk, Mur- og Tagsten, som Hans kgl. Højhed allernaadigst Kirken haver skænket Efter Kirke Protokollens Forklaring til Penge 372 Rdl. 1 Mark 4 Skilling."

1750—1950.

I disse to hundrede år rejstes der ingen nybygning, man nøjedes med at vedligeholde. 1762 må kirken have været i slemt forfald, for man havde da en stor udgift til reparation på 930

rdl. 1 mark 8 skilling. Kirkeværgerne viste tilsyneladende dengang nogen mistanke mod kirkens naboer, som måske nok ikke har været helt sikre i forståelsen af og i at efterleve det 7. bud. En regnskabspost fra 1762 siger: „Til Hans Jeppesen af Overdraabye for at holde wagt ved Draabye Kirkes Materialer, da denne Kirke ligger paa Marken og haver ingen Materialhus fra 1. Juli til 27. Sep. 8 Rdl. 1 Mrk. 11 Skill." Arbejdet har altså strakt sig over næsten 3 måneder, og det har været nødvendigt at holde vagt over materialerne.

Trods den store udgift til vedligeholdelse blev der dog råd til at anskaffe den smukke oblatæske, som stadig bruges, og som bærer indskriften: „bekosted til Draaby Kirke 1762." Den kostede 18 rdl. 3 mrk. 12 skill.

I gamle dage ofrede man ikke store penge på rengøring, ikke engang i kirken. I 1763 fik degnen Kaare og kirkeværgen 2 rdl. 3 mark til deling for at renholde kirken et helt år.

Året efter lagde man „28 faune Steenbroe omkring Draabye Kirke for at bringe Vandfald." Arbejdet kostede 1 rdl. 2 mark 12 sk.

Indtil 1870'erne var kirken udvendig dækket af et lag puds. Man ved ikke, hvornår det er muret på, men i 1764 er „Draabye Kirkes Taarn blewen fra Grunden af og indtil Spidsen overalt udspækket og hvittet".

1776 blev den nuværende alterskranke lavet af smed Jens Hansen, Jægerspris, for 13 rdl. 12 sk.

Den såkaldte kirkelade med den nu ikke mere almindelige tagkonstruktion blev bygget i 1778 som et „grundmuret Vogn Huus".

Overjægermester Hahn, der ejede Jægerspris gods fra 1673 til 1679, var en driftig, men hård og begærlig godsejer, som man kun havde lidt godt at sige om. Alligevel skænkede han til Dråby kirke en sølvforgyldt kalk og et dåbsfad. Disse er begge forsvundne, men ved enhver dåb i kirken bruges nu et meget smukt og kostbart sølvfad (mrk. Fabritius), som omkring

1750 er skænket eller anskaffet. Dette har på et hængende hår også været nær ved at gå tabt. Herom kan læses i: „Kiøbenhavns kongelig alene priviligerede Adresse-Contoirs med Posten forsendende Efterretninger" for 17. november 1784: „Udi Draabye paa Jægerspriis Gods er giort Indbrud, formodentlig sidste Nat

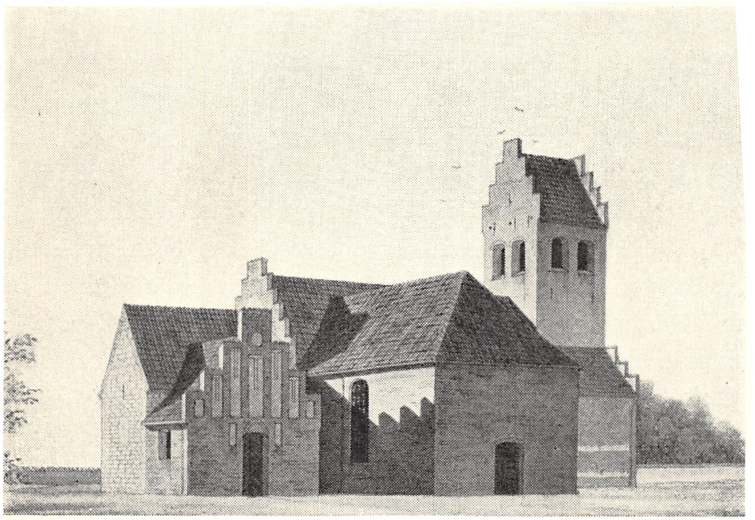

Fig. 7. Dråby kirke, set fra nordøst.
Tegning af J. B Løffler 1873.

af et Par omreysende Personer, hvoraf den ene skal være en Tydsker, stor af Vext, og klædt udi en graaagtig Frakke med hvide Bomulds Strømper og Skoe paa Fødderne, den anden, liden af Vext, med blaa Kiortel, rund Hat og korte Støvler paa Benene, medhavende et prændet Pas, som de haver forevist en Bonde. I Kirken er de Fattiges Blok opbrækket og borttaget hvad Penge derudi haver været, ligeledes er en Kiste i Sacristiet opbrækket og deraf bortstiaalet et Sølv Døbefad af Størrelse som en stor, dyb Tallerken, i hvis Bund var indfattet en Sølv Medaille, der forestillede Kristi Daab."

Lykkeligvis indeholder kirkeregnskabet for 1784 denne post: „Til Ungkarl Anders Hansen af Tørslev, som den 18 November

1784 fandt det bortstiaalne Sølv Døbe Fad ... liggende udi en liden Grøft ved Veyen mellem Draaby Kirke og Byen er betalt en Ducør paa 2 Mrk." I betragtning af, at dåbsfadet i vore dage har en værdi af et par tusind kr., vil ingen påstå, at findelønnen har været rigelig flot.

Kirkens gamle døbefont er desværre forsvunden. Den nuværende er af norsk marmor og er sandsynligvis hugget af Wiedewelt i 1780erne, da han arbejdede på monumenterne i Jægerspris slotshegn. Oprindelig var den malet brun og marmoreret, som det dengang var mode, men i begyndelsen af 1940'erne blev malingen fjernet. Tinfadet, der er nedsat i fonten, bærer årstallet 1831 og stammer rimeligvis fra dette år.

I 1870erne huggede man det pudslag af, som kirken udvendig var dækket med, og så var det, som om stenene fik mæle, og de århundredgamle mure begyndte at tale og fortælle bygningshistorie. De forandringer, der i årenens løb var sket med det gamle kirkehus, kom til at stå klarere og tydeligere.

Før 1888 havde man ikke haft varme i kirken. Nu blev der anbragt en stor kakkelovn, og under arbejdet med opsætningen af denne blev man opmærksom på farver og tegninger under kalklaget på skibets østre hvælving. I årene umiddelbart derefter afdækkede J. Kornerup de i så mange henseender interessante kalkmalerier. Desværre blev billederne ret snart efter skadet af røg, og allerede i 1926 var den østre hvælving så medtaget, at malerierne måtte friskes op påny.

Nu er kirken overalt tækket med vingetegl, men tidligere, da blytaget skulde afløses, var det sikkert munketegl, „munk og nonne", som folkelunet kaldte dem, der kom til at dække bygningen. På kirkegårdsmuren og på sakristiets kamtakker ligger der endnu rester af dem.

Omkring 1911—12 blev pulpituret i sideskibet nedtaget, kirkebesøget var blevet mindre.

Kirkens orgel blev skænket af grevinde Danner i 1870 på Frederik VII's fødselsdag. Denne ejendommelige og endnu

omstridte kvinde med den sjældne livsskæbne havde gennem næsten et kvart århundrede sin faste stol i Dråby kirke. Indtil 1912 var der i kirken en herskabsstol. Her havde hun ladet sit våbenskjold ophænge med valgsproget: „La fidélité est ma gloire" (Troskaben er min hæder.) Dette opbevares nu i sakristiet.

— — —

Fattigblokken med de to kirkeværgers låse har altid stået nær „kirche dørren i huer mandz aasiun" for at ingen kirkegænger med rette skulde kunne undskylde sig og glemme sine pligter mod de fattige. Den har ingen kunstnerisk udførelse, men den er et vidnesbyrd om ældre tiders solide håndværksarbejde. Hulrummet, i hvis vægge værktøjets spor tydeligt ses, er udmejslet i en svær egetræs bjælkestub.

I 1942 skænkede en kreds af menigheden en dåbskande af tin, som bærer denne talende indskrift:

„Herrens Røst er over Vandet,
Herrens Røst i Daabens Ord,
Herrens Røst og intet andet
igenføder Liv paa Jord,
Nytaarslivet af Guds Naade,
Kristen-Livet, Daabens Gaade,
Salighedens visse Pant." (Grundtvig)

Kirkegården.

Omkring 1600 var der endnu kampestensmur om kirkegården. „Gifuen Peder Michelsen for 4 faune Kampesteensmur at oplægge 2 Mrk. 4 Skil." således oplyser et regnskab. Senere i 1664 er dette hegn blevet afløst af det nuværende, der dels er opført af munkesten og dels af almindelige mursten. „58 faune ringmuur at schielne og mure 11 Rdl. 8 Skill." siger et regnskab.

Ingen af stedets præster har fået deres sidste hvilested på Dråby kirkegård, men der er dog et monument, som efterslægten stadig bør hæge og værne om. Det er rejst over en ung mand

fra sognet, som i 1864 gav sit liv for Danmark. På mindesmærket står der foruden hans navn, Andreas Pedersen, bl. a.: „Faldt i Kampen for Fædrelandet ved Dybbel den 28. Marts 1864."

Inde i kirkens midtergang ligger der 5 gravstene. På den ældste, nærmest koret, læses: „Her under ligger begrafven erlig og gudfrygthige pige Sidsel Christensdaatter fød udi Kjøbenhafven aar 1645 den 18 Februarij og salig udi Herren hensoved paa Abrahamstrup Gaard 1648 den 30 November. Gud gifve hende med alle sande Guds Børn en glædelig og ærefuld Opstandelse paa den yderste Dag."

„Johan. 11 Cap. Jeg er Opstandelsen og Lifvet. Hvo som troer paa mig hand skal lefve alligevel hand døer og hver den som lefver og troer paa mig skal iche døe."

Ved siden af ligger den brave og redelige Laurits Eschildsen, der i mange år var slotsforvalter på Jægerspris. Han var født 1692 og døde 1773. I hele sit levned var han en ydmyg, retskaffen og ansvarsbevidst mand, der var tro i al sin gerning.

Her på dette indviede sted har sognets slægter nu gennem mere end 800 år fundet deres sidste hvilested, når de efter et liv i lyst og nød og vel også i fristelse og fald var „vandret heden", og her er slægternes ungdom søgt hen for at besinde sig og for at mindes dem, der var gået forud ind over det skel, der skiller liv fra død. Og vejen, der fører til kirken, både nordfra og sydfra, er spor efter trådte trin af slægternes tog, som gennem de mange år havde ærinde i helligdommen.

Kirketugt i Dråby kirke.

Mens rækken af kirkeregnskaber ofte er brudt, er kirkebøgerne for Dråby sogn bevaret ubeskåret lige fra 1646, da der blev givet befaling til præsterne om at føre sådanne. Foruden at registrere fødte, døbte, døde o. s. v. indeholder de undertiden også enkelte andre oplysninger, der giver glimt af livsforhold og skikke fra en svunden tid. Til disse hører præsternes indførelser om kirketugt:

1. 1646 nævnes en kvinde, som „stod Skrifte for Løsagtighed, hun hafte begangen."
2. 1647 . . . „stod aabenbare Skrifte for Sacramenternis forsømmelse."
3. 1655 . . . „Den 3 Oktober paa voris Ordinari bededag bleff Kirsten Lauritz Brøggers udi Nørredraaby for Skends Ord i Skriftestolen saa vel som udi Kirchen, publice absolvered."
4. 1660 „Bleff Karen Nielsdaatter i Offuerdroby publice absolvered for Leyermaal ved udlagte barnefader en Svenske ved Naffn Andriss."
5. 1662. . . . „Tora bleef besofuet paa Abrahamstrup . . . Faderen som blef udlagt stod skrifte med hende."
6. 1690 . . . „udstod Mette Peder Christensens Kirchens Disciplin for Tumult og Skiends Ord, som hun haffde beganget med Abelone Søfren Terskers i Kirchen."
7. 1694 . . . „aabenbare Skrifte for at have ligget sit 2 aars-Barn ihjel."
8. 1697 . . . „aabenbare Skrifte for at rette i sin Skudsmaalsbog."
9. 1715 „Stoed Malene Peder Mathis, Lisbet Nielsis tillige med hendes Dotter Kirsten aabenbare Skrifte for De havde Sverret paa Salt og Brød."
10. 1746 tre kvinder stod aabenbare skrifte og udlagde som barnefædre 3 „gevorbne" (hvervede) soldater.
11. 1749 . . . stod aabenbare skrifte for løgnagtig bekendelse.
12. 1752 . . . et ægtepar stod aabenbare skrifte, fordi de havde levet „uforligeligt" i ægteskab.
13. I 1760 erne havde en pige ikke så mange kundskaber, at hun kunde blive konfirmeret, og derfor blev hun også udelukket fra alterens sakrament. Men for 12 rdl. 2 mark 4½ skill. fik hun „Kost og Information i Skoelen" og blev „præpareret til Confirmation."

I 1954 fik kirken en ny nabo, sogneskolen, så Dråby sogn har nu to betydelige kulturcentrer ved siden af hinanden, skolen, som især lægger vægt på det kundskabsmæssige og det kulturelle, og kirken, hvis hovedopgave er at støtte og styrke menneskesjælen gennem det ofte svære og brydsomme liv og berede dens tilværelse hinsides.

Litteratur:

J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger, 1883.
J. Magnus Petersen: Kalkmalerier i danske Kirker, 1895.
Fr. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906.
M. Mackeprang: Vore Landsbykirker, 1920.
Fr. Beckett: Danmarks Kunst. 1924–26.

ESROM KLOSTER SOM STUTTERIGÅRD

Af JAN STEENBERG

I Esrom klosters ottehundredårige historie er de første 400 år, den egentlige klostertid, langt de vigtigste, men vi ved meget bedre besked om århundrederne efter reformationen. Om en institution af denne anseelse, med en sådan godsrigdom og en klosterkirke på størrelse med en kathedral, burde der kunne skrives en læseværdig beretning, om der blot fra middelalderen var os overleveret et brugeligt stof. Sorø kloster fik sin Gavebog med bred historisk fremstilling af klosterets grundlæggelse. Øm kloster fik sin levende og spændende krønike med dramatisk bid i fremstillingen af en kritisk episode under den danske ærkebispestrid. Men fra det store Esrom kloster kender vi kun en brevbog, Codex Esromensis, der rummer privilegier og ejendomsbreve fra den første begyndelse til tiden henimod år 1500; Codex er langtfra uden interesse, men en klosterkrønike kan desværre ikke skrives med den som grundlag.

På de følgende sider vil vi derfor vende os til den fattigere tid efter reformationen, da det gamle cistercienserabbedi omdannedes til stutteri, da — for at udtrykke det mere populært — munkene flyttede ud og hestene flyttede ind.

Det skete ikke på een gang. Som bekendt fik munkene og deres abbed lov til at blive boende indtil videre; men der skete selvfølgelig ingen rekruttering af nye konventsmedlemmer, og da det omkring 1560 var tyndet ud blandt de gamle munke, overførtes de resterende til andre klostre[1]. I takt med denne afvikling formindskede man det store bygningskompleks. Kirken og

de fleste af klosterets fløje ses at være nedrevet omkring 1560, og materialerne anvendtes andetsteds. Det er velkendt, at man kan finde bygningsfragmenter fra det gamle kloster spredt rundt omkring, i Kronborgs kældre, i Meulenborgs have og i Nationalmuseets samlinger; en gammel altertavle har man ment at kunne spore til Nødebo kirke.

Bygningerne forsvandt ikke sporløst. Den østlige forlængelse af den søndre hovedfløj står endnu; den dannede sydfløjen i en mindre klostergård, der mod øst begrænsedes af en to stokværk høj bygning, som stod urørt til 1734. I dette år mistede den sit øvre stokværk; resten nedbrødes i 1880erne og erstattedes af det nuværende posthus. Den nedrevne hovedbygning var desuden ikke udryddet radikalt. Længe efter kunne Esbønderup-provsten Hans Mesler fortælle, at han ved tiltrædelsen af sit embede 1712 forefandt endog ret anselige rester af klostret og dets kirke; og han tilføjer, at gamle folk i sognet mindedes at have set ruinerne af den store ringmur uden om klosterkomplekset[2]. Provstens oplysninger må nødvendigvis være rigtige. Resens billede af Esrom fra slutningen af 17. århundrede (fig. 8) viser netop en stump ringmur med portgennemkørsel. At ruinen i tidens løb blev plyndret for byggematerialer, siger sig selv, og det bekræftes iøvrigt af en notits i Esbønderup kirkes regnskabsbog[3].

En rum tid efter denne drastiske reduktion af det fordums cistercienserabbedi fortsatte Esrom kloster som kongelig jagtgård og som ladegård på kronens gods, ledet af en klosterfoged, der var regnskabspligtig over for lensmanden på Kronborg. Det nøjagtige årstal for denne ladegårds omdannelse til stutterigård kendes ikke, men det må være sket omkring 1610. Man ser således, at Fabian Jacobsen 27. juni 1609 fik ordre til at vedligeholde alle stengærder og grøfter omkring de vange, hvori kongens stod ved Esrom har deres græsgang, og et år senere, 2. juni 1610, gav Christian IV ordre til, at ladegården på Børringe skulle opbygges, „ligesom den, der er bygget paa Esserum"[4]. Den sidste udtalelse viser, at der fornylig havde fundet byggearbejder sted,

hvilket bekræftes af de talrige inventarielister[5], der er bevaret fra begyndelsen af 17. århundrede; i de ældste af disse, fra 1602 til 1608, er ladegården en del af det samlede klosterkompleks, men 1612 omtales den som en bygning for sig. Også her får vi hjælp

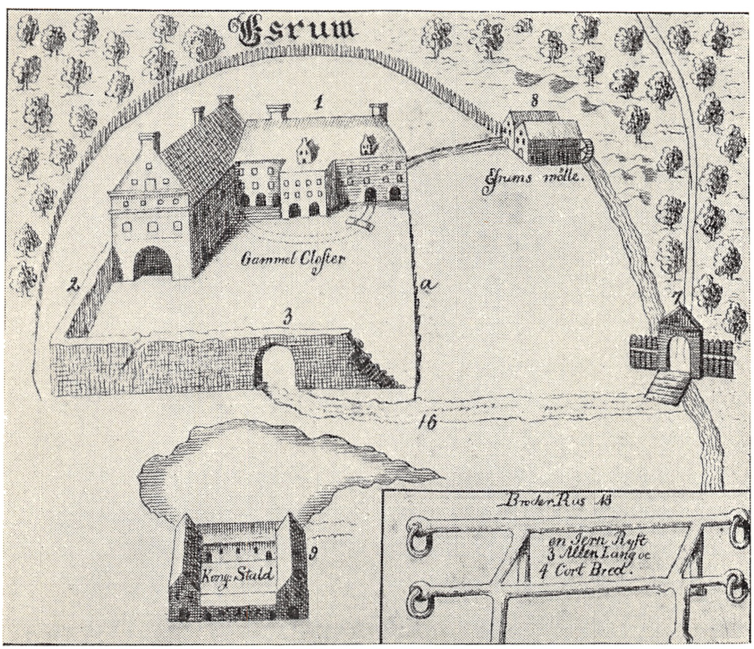

Fig. 8. Esrum kloster, Resens prospekt o. 1680. De to bevarede fløje ses øverst på billedet. Den firefløjede lade- og stutterigård ses nederst.

af Resens billede, der viser en firefløjet ladegård nord for resterne af det gamle kloster. En indre omdannelse af klosterbygningerne må også have fundet sted på den tid. Inventariet 1612 har i flere tilfælde helt nye navne på stuerne, hvis bohave synes at være fornyet.

Fordelingen af stuerne i de to klosterfløje kendes ikke. 1717 forlyder det dog, at køkkenet lå i den nu forsvundne østfløj, og at folemesteren ved stutteriet boede i sydfløjen (fig. 9)[6]; man tør formode, at kongens og dronningens gemakker også lå her,

således at de kongelige personer havde fløjens øvre stokværk, mens folemesteren havde det underste. Et særligt „abbedkammer" nævnes 1602, men er udgået af inventarlisten 10 år senere, og det vides ikke, hvor det har ligget, heller ikke, hvorfra det har fået sit navn. Hvad det overhvælvede kælderstokværk brugtes til, omtales heller ikke noget sted i de ældre skrifter. Men da Holbo herredsting 1686 henlagdes til Esrom med tinghus i „Lunden", blev kældrene ofte anvendt til arrest, hvad der senere skal blive omtalt.

Således var husene beredt til at modtage de nye indbyggere. Fra omkring 1610 til 1717 regerede folemestrene over de kongelige stodheste, og det gamle kloster kom i lange tider til at stå i disse ædle dyrs tegn. Den danske hest fra hine tider er ofte med rette blevet kaldt Frederiksborghesten; men man må dog ikke glemme, at det egentlige centrum for den ædle hesteavl først senere helt blev forlagt til Frederiksborg. Stutteriet fik sin første blomstringstid på Esrom Kloster[7].

De smukkeste dyr, fra hvem man kunne vente det bedste afkom, samledes i vangene ved Esrom sø[8]. Langs den vestlige sobred var der på Christian IVs tid udlagt 5 vange (fig. 10). Længst mod syd lå Kyrassérvangen; den begyndte ved Grib skovs sydlige gærde umiddelbart nord for Nødebo bymark, og i dens sydøstligste hjørne ud mod søen boede vangens opsynsmand i „Piberhuset"; derfor taler man ligeså hyppigt om Pibervangen[9]. Nord derfor lå Engelskvangen, der synes at have navn efter engelske pasgængere, som græssede her i stutteriets ældste tid; senere fik den navnet Gravervangen, og sådan kaldes den også i vore dage. Gravervangshuset, der oprindelig — og iøvrigt endnu ved matriklen 1844 — lå ved vangens søndre skel[10], ligger nu som et lille skovløbersted helt mod nord i vangen som nabo til Fendrikhuset. I rækkefølge kommer så Fendrikvangen, Tumlingvangen og Munkevangen, hver med sit vangehus. I slutningen af 17. århundrede dukkede længst mod nord endnu en vang op, Krogdalsvangen, opkaldt efter en forsvunden landsby, der har ligget i

nærheden af Gårdsted mose i vangens vestlige del. Den opgives i almindelighed at være inddraget under stutteriet 1672–73, men nævnes dog i amtsregnskaberne allerede 1668. Det nuværende skovløbersted Krogdalshuset helt mod nord i vangen ved Esrom–

Fig. 9. Esrom klosters bevarede middelalderlige sydfløj, set fra sydvest. Forf. fot. januar 1953.

Helsinge landevej er af nyere dato. Endnu ved midten af forrige århundrede lå vangehuset nede ved søen, tæt ved „Sandporten" (fig. 13) og mundingen af Esrom å, og bar navnet Fiskerbrohuset[12].

Gennem alle vangene løber *Søvejen,* som i sin tid fortryllede Molbech, da han skrev „Ungdomsvandringer i mit Fødeland", og som stadig på alle årets tider lokker den vandrende til sig med et væld af skønne indtryk — den, der skriver disse linier, kender

i hele Nordsjælland ikke dens mage. Landskabet veksler mellem tæt skov og små åbne sletter ved vangehusene; navnlig mod syd i Pibervangen lukker skoven for udsynet, men fra Tumlinghuset og nordpå løber vejen omtrent helt ude i strandkanten (fig. 11). Ved Munkevangshuset kryber vejen op på en lille brink, hvorfra man i eet blik kan overskue størstedelen af Esrom sø, og herfra til Sandporten er søbreddens randbevoksning opløst i dejlige trægrupper, mellem hvilke man skimter Eskehoveds fine kontur.

Men sådan har det ikke altid været. Om man ikke på anden måde vidste besked, måtte man ved simpel eftertanke være på det rene med, af de få og små sletter, der nu findes i de gamle stutterivange, aldrig har været tilstrækkelige til græsning for stort hestehold. De åbne sletter var tidligere både talrigere og større. Som det vil være bekendt, overgik vangene 1799 fra stutteriet til forstvæsenet[13], der derefter gik i gang med tilplantning; overdragelsen foregik ikke på een gang, og kun langsomt fik man plantet til i de fordums åbne skovlodder. Endnu i vore dage kan man hist og her skimte forskellen mellem ældre og nyere bevoksning. Nord for Tumlinghuset findes en skovpart med store, mere end trehundredårige bøge, omgivet af senere tiders tilplantninger[14]; og i Krogdalsvangen står meget gamle ege langs Søvejen som et talende minde om den ældgamle egeskov, der også omtales i Christian V's matrikel, og som endnu i forrige århundrede kunne inspirere til frodig sagndannelse (kendt fra Johannes Helms' roman Grib)[15]. Det tydeligste indblik i vangenes natur får vi utvivlsomt gennem stutmester Peter Schæfers beretning 1767[16]. Efter denne var Fendrikvangen meget stenet og begroet med spredte bøge, der dog ikke ødelagde græsset; sletten ned mod søen havde tjørn, el og hassel; i Munkevangen var sletterne begroet med ellekrat. Billedet, der her stiger frem for vort blik, er malerisk og tillokkende: store græssletter med fritstående træer og tjørnebuske stryger ned ad bakkerne mod den blå Esrom sø. Et enkelt sted står denne oprindelige natur endnu i hele sin herlighed; det er den sydligste del af Pibervangen, hvor tidligere

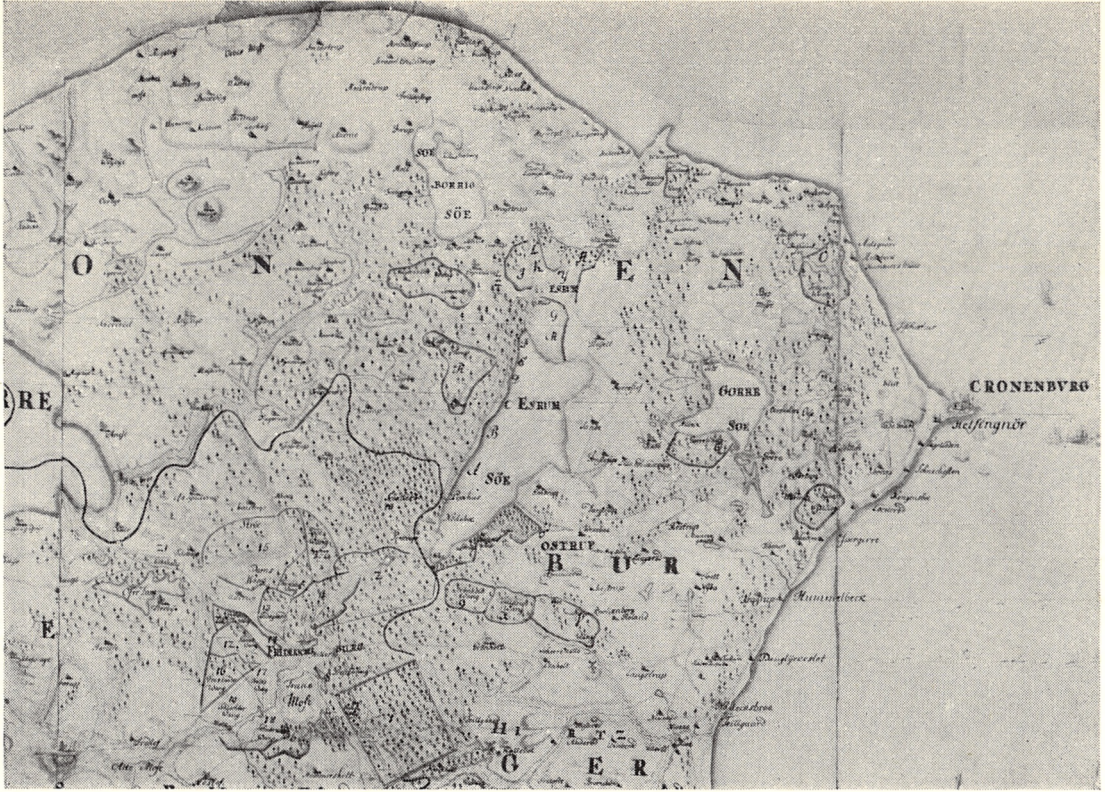

Fig. 10. Rytterkort over Nordsjælland o. 1720 i Kgl. Biblioteks billedsamling. I egnen omkring Esrom sø ses indtegnet grænserne for de rytterkobler, som indrettedes på krongodset 1716-17.

Langs søens vestlige bred betegner signaturerne:

Piberhuset lå; den ligger lige ud for skovridergården og uden for skovgærdet med fald ned mod søen, græsklædt med enkelte fritstående træer, blandt andet en eg. Her ved denne slette begynder Søvejen sin kurs mod nord. Den slutter ved Krogdalshuset under en kæmpeeg (fig. 12), der ved sin sjældne skønhed danner et virkningsfuldt punktum for en af Sjællands skønneste veje.

De fleste veje har en historie. Om Søvejen kan der med sikkerhed kun berettes, at den nødvendigvis må være på alder med vangene, mellem hvis vogterhuse den jo er forbindelsesled. Men hvor gamle er da vangene? Med undtagelse af Krogdalsvangen synes de alle at gå tilbage til den tid, da Christian IV samlede sine fineste avlsdyr ved Esrom kloster; i kongens skrivekalender for året 1629 omtales de for første gang alle ved navn[17]. Men de kan naturligvis være ældre. Efter en ganske ukontrollabel opgivelse skal Christian III have udlagt Fendrik- og Tumlingvangen til brug for stutteriet[18]. Hvis meddelelsen er rigtig, kan det se ud til, at Christian III på dette sted blot har videreført det middelalderlige stutteri på Esrom kloster, hvor man senere samlede så mange andre stod, blandt andet fra to andre sjællandske klostre, Ringsted og Antvorskov. Søvejen kan således se ud til at være ret gammel, og vi skal i denne forbindelse minde om, at klosteret i middelalderen havde annekteret Nødebo kirke[19]. Søvejen er netop den korteste forbindelse mellem klosteret og dets annekskirke.

Gennem alle vangene løber også en anden vej, den såkaldte *Midtlinie*. Den har samme retning fra syd til nord, den har omtrent samme udgangspunkt, idet Søvejen gafler sig ud fra Midtlinien et lille stykke inde i Pibervang, og de mødes igen ved slutningspunktet under den store eg i Krogdalsvang (fig. 12). Men medens Søvejen ligner en selvgroet vej, hvis kurs bestemmes af terrænet og kystens kurver, løber Midtlinien i lige stræk og må nødvendigvis være en jagtvej, altså af samme art og oprindelse som de store stjernesystemer af veje i Grib skov og Store Dyrehave. I Christian Vs matrikel, markbogen fra 1681, kaldes

den Kongevejen; og den var antagelig nyanlagt på den tid. Nu løber den næsten hele tiden snorlige gennem tæt skov; en gang imellem tvinges den til at ændre kursen en smule, men fortsætter

Fig. 11. Søvejen syd for Tumlinghus.
Forf. fot. maj 1953.

så pæny efter linealen. Den er øjensynlig anlagt med kunst efter kongens ordre og er iøvrigt ligesom Søvejen afsat på de ældste kort over Nordsjælland fra o. 1700 (fig. 10). At den foruden at gøre nytte ved jagten også nu og da på de åbne sletter ned mod søen har åbnet dejlige perspektiver for de kongelige herskaber, tør vel ikke betvivles, men der forlyder desværre intet derom.

Det er en naturlig følge af stutterivangenes funktion, at enhver adgang for uvedkommende var forbudt, og det er ligeså indlysende, at et sådant forbud ustandseligt blev overtrådt. Intet er så svært at hegne effektivt som en skov. I tidens løb, navnlig i begyndelsen af Frederik IVs regering, blev der anlagt svære kampestensdiger rundt om vangene[20], og vejene blev afspærret med porte. Digerne er der for en del endnu, omend man i de seneste år har ryddet en masse, navnlig i det nordlige skovdistrikt; bedst bevaret er digerne om Pibervangen og Krogdalsvangen. Portene er derimod forlængst borte; de er formentlig fjernet i begyndelsen af forrige århundrede, da stutteriet langsomt afvikledes i disse egne. Enkelte stednavne minder endnu om dem. *Sandporten* er navnet på kyststrækningen ved nordsiden af Esrom sø fra Munkevangsdiget til det forsvundne Fiskerbrohus (fig. 13); Søvejen sendte tidligere en sidevej herhen og videre tværs over Eskehoved med kurs mod Plejelt, og det må være denne vejlinie, Sandporten skulle spærre. Matriklen omtaler *Rødeport* i Krogdalsvang (afbildet på Resens tegning, fig. 8, nr. 7); den må have stået mellem det nuværende Krogdalshus og dettes genbo, den store eg. Den samme matrikel nævner også *Hvideporteslette* i Fendrikvang (navnet bevaret i Hvideportevej), ligesom *Skovportevej* i Tumlingvang må bære på mindelser om en virkelig jagtport. Disse porte var naturligvis aflåsede. Men man kunne ikke formene ansvarlige embedsmænd adgang til vangene. Amtmanden, og før ham lensmanden på Frederiksborg, måtte da udstede nøgler til enhver, der havde lovligt ærinde i vangene, og nøglerne måtte kun forfærdiges af den kgl. klejnsmed på Frederiksborg og blev stemplet i amtmandens nærværelse[21]. En sådan jagtnøgle, rusten og skrøbelig, er i vore dage fundet ved Midtlinien i skellet mellem Fendrik- og Gravervang[22], et indirekte vidnesbyrd om, at der også her engang var en port. — Om denne ihærdige aflåsning af vangene også var effektiv, er en sag for sig. Der er meget, der tyder på, at skovfreden alt for ofte blev brudt.

I Pibervangen findes resterne af endnu et vejanlæg, der ved

sin særlige karakter har krav på megen interesse. Når man fra Nødebo følger landevejen til Esbønderup, skal man standse om-

Fig. 12. Den store eg ved Krogdalshuset. Søvejen og Midtlinien mødes her i forgrunden. I baggrunden ses »Lunden«.
Forf. fot. april 1953.

kring een km fra skovridergården Skovfryd. Pibervangsgærdet går her tæt østen for vejen; ved en planteskole med høje lærketræer drejer man ind i skoven og tager kursen mod søen. Efter at have passeret planteskolens østre indhegning står man midt i en

omhyggelig udført bakkegennemskæring, som i det lave terræn længere østpå fortsætter i en bred vejdæmning, blot er gennemskæringen og dæmningen helt tilgroet af ungskov. Hinsides Midtlinien følger en ny tilgroet bakkegennemskæring, der atter følges af en dæmning langs sydsiden af Piberdammen. Derefter holder tilsyneladende alle spor op, men da hele dette anlæg er som trukket efter en snor, lader det sig let indtegne på et målebordsblad, og følger man derefter kursen videre østpå ned mod Esrom sø, standser linien ved søbredden i en sidste bakkegennemskæring, flankeret af høje, smukke bøge (fig. 14), der er plantet som om de dannede begyndelsen til en allé. Det gør de faktisk også. Ser man over på den anden bred, viser det sig, at denne vejlinie går i forlængelse af Eremitagealléen i Fredensborg slotspark. Dermed turde det være givet, at vi her har betrådt en vej, der ikke — sådan som lokalkendte folk har fortalt — stammer fra dronning Margrethes tid, men som på en eller anden måde må stå i forbindelse med anlægget af Fredensborg. Vi har endda sort på hvidt derfor. Den flittige amtmand Friederich von Gram har i en hel serie embedsbreve fra 1726—27 omtalt anlægget af en allé gennem Esrom vange[23]; kongen har meget ønsket denne allé udført snarest muligt, og manden i Piberhuset ved besked med, hvor den nye vej tager sin begyndelse — dermed er det altså klart, at vejen skal gå gennem Pibervangen; træer, der måtte stå hindrende i vejen, skal fældes og på en pram færges over søen som brændeved for hofholdningen; efter kongens ordre skal man foreløbig kun arbejde sig frem mod en ikke nærmere angivet bakke „indtil de mange ege og ej videre", og på bakken skal træerne udvises således, at der fremkommer en runddel af større vidde end den, alléen ellers har. Endelig kan det tilføjes, at man i Jessens samlinger[24] til Frederiksborg amt fra midten af 18. århundrede finder omtalt, at Frederik IV har anlagt en ny allé fra Pibervangen „ved Esse Sø til Tisvilde Flyvesand". Den sidste påstand lyder noget fantasifuld. Men det er dog ikke ganske ude-

lukket, at kongen har haft noget videregående planer med denne mærkelige allé, som nu kun kan følges på en strækning af 8—900 m. Forlænger man den nemlig længere mod nordvest, ville den, om den nogensinde var ført videre, ramme en af Grib skovs

Fig. 13. Parti fra »Sandporten« tæt ved det forsvundne Fiskerbrohus. I baggrunden Eskehoved. Landskabet er karakteristisk for stutterivangene og svarer nøje til beskrivelsen i Christian V.s matrikel: en åben slette ned til søen, hvor bredden kantes af en frodig vegetation.
Forf. fot. september 1955.

jagtveje, Stutterivejen kaldet, præcis i dennes vejgaffel tæt ved Multebjerg. Indtil videre vil vi dog afstå fra altfor fantasifulde projekter med hensyn til slige nordsjællandske vejanlæg og nøjes med at tro, at den store allé mere var tænkt som en storslået forlængelse af *perspektivet* gennem Fredensborg slotspark. Det var

med slige virkemidler, enevoldskongen underlagde sig landskabet: han kunne stå ved sit slot og se dens alléer fortabe sig i fjerne skove.

☆

Hvor stort Esromstutteriet har været, er ikke ganske klart. Amtmand von Raben opgjorde i året 1702 det samlede tal til ialt 250 stykker[25], men dette tal gælder vistnok for Frederiksborg og Esrom tilsammen og omfatter også det såkaldte „unge stutteri", d.v.s. de to- til fireårige hopper plus de nyfødte føl. Senere opgives der endnu større tal, og det er givet, at stutteriet voksede stærkt under Frederik IV og Christian VI. Med hingstene, der hele vinteren var opstaldet i København, kommer tallet undertiden op på 700[26]. Kun en lille del af disse mange dyr har færdedes i de seks vange ved Esrom sø; her var der kun græs til et stod på 18—20 i hver vang, ialt altså omtrent 120 hopper.

Så tidligt om foråret som muligt blev hopperne taget af stalden og ledet til vangene, ofte efter kongens personlige ordre. Når hopperne havde gået her et par uger, førtes hingstene derud og fordeltes således, som stutmestrene og den hestekyndige amtmand[27] mente det bedst af hensyn til det forventede afkom. Amtmand Friedrich von Gram var i sin lange embedstid meget interesseret i disse spørgsmål og nedfældede sine tanker derom i en lang række indholdsrige breve. Stor er hans sorg, når han må melde om sygdom og død blandt hestene, mens hans pen omvendt sprutter af fryd, når han har gode nyheder at bringe: „I morgen," skriver han 20. juni 1719, „bliver de i Esseroms vange gående stuthingste optaget, såsom de nu har gået deres visse tid, nemlig 6 uger, og hopperne er fornøjede og kerer sig ikke mere om hingstene." Han gør nøje rede for, når hingsten „springer vel", eller når den ikke egner sig til avlsdyr. Den gule Vordingborger ved navn Aimable „er meget langsom i sine sager, og den abildgrå hingst fra Præstevang er heller ikke mer så from som til-

forn, men meget uregerlig. De treårs hingstefoler var så lystige, da de blev løsslagne i Rønnevang, at det ret var en kongelig

Fig. 14. Store bøgetræer ved opkørselen til Frederik IV.s allé i Pibervangen. Det mærkelige vejprojekt går i forlængelse af Fredensborg slotsparks Eremitageallé, der skimtes i baggrunden til højre for det yderste træ.
Forf. fot. marts 1953.

plaisir at se derpaa." Efter en vellykket inspektionstur i Esromvangene slutter han et brev med ordene: „Bøgene begynder nu at slå ud, og gøgen har igår og i dag ladet sig høre, så at naturen

viser den dejlige sommer at være for hånden, hvilket monsieur Hofman ved lejlighed ville behage Hans Majestæt allerunderdanigst at referere."[28]

Når hopperne havde folet, kom de på eftergræsning andre steder. De forskellige stod samledes snart i Ostrup kobbel — den store åbne slette vest for de 6 vange — og snart, når kornet var af marken, på Eskehoved[29], hvis tre vange var den egentlige hovmark under Esrom kloster. I tørre somre kunne det hænde, at hopperne fandt foderet for knapt i deres vange og fandt på at svømme over søen til Eskehoved. Sådan skete det i juli 1720; amtmanden var ikke glad over at skulle indberette det, og han forklarer dette usædvanlige udbrud med at henvise til, at formedelst årsens tid har dyrenes forrige vane mindet dem, men han undlader ikke samtidig at give de forskellige vangemænd en alvorlig reprimande[30].

Om den ædle Frederiksborghest, dens udseende og fortræffelige egenskaber kan den interesserede læser orientere sig i de talrige håndbøger, der i tidens løb er skrevet om dette emne, sidst af Hjalmar Friis i „Den kongelige Staldetat". Her skal der blot mindes om, at tendensen i stutteriets store tid gik mod renavl efter kulør. I vore 6 vange græssede der blåskimlede hopper i Piber- og Gravervangen, sort- eller kastaniebrune i Fendrik- og Tumlingvangen, og kulsorte — de såkaldte „Spaniere" — i Munke- og Krogdalsvangen[31]. Da det ved parringen var nødvendigt at tage alle de forholdsregler, der skulle til for at sikre den rene hestefarve, måtte gærderne være solide; en sammenblanding af stoddene var noget nær en katastrofe. Det er derfor, der i begyndelsen af 1700-tallet så hyppigt tales om bøndernes hoveripligt med hensyn til vangegærder[32]. I et af de nu ret få bevarede stendiger, nemlig det, der omgiver Krogdalsvang ved landevejen lige overfor „Lunden", sidder der en stor smuk sten med Frederik IVs kronede navnetræk og årstallet 1702 (fig. 15). Hvilken begivenhed stenen hentyder til, vides ikke mere. Folkevittigheden har været på spil m. h. t. tydningen, men antagelig skal stenen

enten være et minde om Frederik IVs ivrige arbejde for indhegning af vangene, eller også om de sorte „Spaniere", der netop 1702 indkøbtes til Frederiksborgstutteriet[33].

Fig. 15. Frederik IV.s sten i Krogdals vangegærde.
Forf. fot. juli 1953.

Den stedlige befolkning tog lejlighedsvis livlig del i arbejdet med hestene. Skønt bønderne jo til daglig var udelukket fra vangene, gjorde man dog brug af deres hoveripligt, når dyrene skulle indfanges. Dette skete for det første, når hingstene blev taget fra hopperne, og senere, når hopperne skulle på eftergræsning, og endelig, når hele stutteriet sent på året skulle opstaldes. I de

skovrige vange kunne opjagningen af dyrene være besværlig. Man brugte da ofte at jage dyrene ind i de såkaldte fangekroge, der ofte omtales i datidens skrifter[34]. I de egentlige Esromvange er der endnu spor af en fangekrog i Pibervangens nordøstlige hjørne; den bedst bevarede, stensatte fangekrog findes i Store Dyrehave, hvor som bekendt i mange år det vilde stutteri græssede. Når alle hopperne med deres føl omsider var samlet på staldene i Esrom kloster, indtraf den årlige følbrænding[35], der var en ren folkeforlystelse, og hvortil kongen hyppigt ankom i egen person. Hvert enkelt føl blev brændemærket, dels med årstal, dels med moderens bogstav og endelig med et særligt tegn for den vang, hvori det var faldet: et kyrads for Pibervangen, en spore for Gravervangen, en fane for Fendrikvangen, en bidselstang for Tumlingvangen, en bispehue for Munkevangen og et malteserkors for Krogdalsvangen. Bønderne, der rekruteredes fra de omliggende sogne, trakteredes bagefter på Esrom kro med to tønder øl[36]; men når det obligatoriske drikkelag var overstået, faldt der ro over stedet, stutteriet var gået i vinterhi.

☆

Esrom kloster nedlagdes som stutterigård 1717. I dette år skete den store nyordning af ryttergodset, det gamle kloster blev nu rytterkaserne, og stutteriet skulle for fremtiden overvintre på Frederiksborg[37]. Tidspunktet var måske ikke ganske heldigt valgt. Kort efter lod Frederik IV de store stalde ved Sparepenge nedrive, og inden det nye Fredensborg stod færdigt, var der en følelig mangel på staldrum for det stadigt voksende stutteri. Man ser derfor, at kongen stadig havde Esroms gamle stalde i baghånden; de kom nu og da i brug. Der var heller ikke tale om at opgive vangene ved Esrom sø, og den årlige følbrænding udførtes stadig på Esrom kloster hele det 18. århundrede igennem.

Det er tidligere nævnt, at ret betydelige rester af klosteret og dets kirke endnu var synlige 1712. Da rytteriet fik kvarter ved

Esrom, blev hele tomten ryddet, og rytterbarakker opført på stedet. Folemesteren[38], der som nævnt tidligere havde bolig i klosterets sydfløj, flyttede til Frederiksborg og overlod lejligheden til militære befalingsmænd. Længe varede disse tilstande dog ikke. Rytteriet kom kun til at ligge her i 15 år; i amtmand von Grams brevbog noteres der: „Det i Esrom indkvarterede kavalleri bortmarcherede 12. maj 1732."[39] Næste år flyttede regimentsskriveren for Kronborg distrikt ind på klosteret[40]; han må have klaret sig med en foreløbig bolig, thi hovedbygningen underkastedes 1734 en grundig indre reparation; stuerne står der endnu med smukke barokprægede dørindfatninger og gesimser i den skikkelse, de fik ved denne istandsættelse[41]. Samtidig blev østfløjen, der hidtil havde været økonomifløj, formindsket, idet den mistede sit øvre stokværk. På klosterkirkens tomt stod endnu rytternes barakker, og længere mod nord lå kroen (der hvor dens moderne afløser ligger) samt dens anselige genbo, den store ladegård.

Det var jo i denne ladegårds staldbygninger, stutteriet havde overvintret lige til 1717. Nu måtte den være temmelig overflødig, men det kan dog ses, at amtmanden sætter pris på at holde den i reserve. Det skete da også, at stutteriet endnu engang fik brug for staldene ved Esrom. 1741 måtte en stor del af hopperne påny gå i vinterhi her, dog kun fordi man nu gik i gang med opførelsen af den store, nye staldgård ved Frederiksborg[42] — den, der senere fik navnet Hillerødsholm, og som blev nedrevet 1939—40. Det blev da kun en kort gæsterolle, stutteriet spillede i de gammelkendte omgivelser. Såsnart nybygningerne ved Frederiksborg var færdige, flyttedes hestene tilbage hertil, og nu fældede man den endelige dødsdom over Esrom-staldene, der blev sløjfet fra jordens overflade 1744—45. Nedbrydningen[43] omfattede også rytterbarakkerne og selve laden; der kan herefter ikke have ligget huse af betydning mellem klosteret og kroen.

Det varede meget længe, inden der atter blev bygget på den forsvundne ladegårds plads, vistnok ikke før engang i 1820erne,

og da var der tale om en bygning af helt anden funktion, som intet havde med stutterivæsenet at gøre. Sagen var den, at Esrom var blevet tingsted. Det begyndte engang i 1684, da amtmanden Joachim Bülow og hans to amtsforvaltere, Hans Rostgaard og Christen Nielsen, rejste rundt i Kronborg birk og ledte efter et passende sted, hvor birketinget kunne holdes. I januar 1685 kunne herrerne indberette, at de havde fundet, hvad de søgte, et lille overdrev ved Esrom var blevet udvalgt, og næste år, 1686, var tinghuset bygget i „Lunden", det lille stykke skov lige nord for Krogdals vang[44]; Lunden benyttedes mest til græsning for stutteriets udmønstrede hopper, men man kunne også på de tider, da der gjordes hoveriarbejde på klosteret, finde bøndernes heste gående her[45]. Almuen var altså vant til stedet, og nu blev rettens hus bygget her. Det var iøvrigt en meget fordringsløs lille bindingsværksbygning, som kom til at stå her, lige til jurisdiktionen 1857 flyttedes til Fredensborg. Birkedommeren boede ikke ved Esrom; fra begyndelsen af 19. århundrede finder vi ham installeret i Nødebo[46], nuværende matrikel nr. 4 a, lige nord for kroen.

Foran retsbygningen stod en „kag" til brug for den offentlige afstraffelse[47]. Arrestanter blev forvaret på klosteret. Da arresten siges at have ligget under regimentsskriverens bolig[48], kan den let stedfæstes til kælderen under den vestlige gavl (altså ikke den hvælvede kælder under østre gavl — „Broder Rus' kælder"), hvilket også bekræftes af den stedlige tradition. I de ældste skrivelser med omtale af arresten kaldes den undertiden „Essroms tårn"[49]; udtrykket kan let virke lidt forvirrende, da der netop er tale om en kælder, og noget tårn slet ikke kendes på det gamle kloster. Som „Blåtårn" i København var et berygtet fangehul, således blev ordet tårn ofte ensbetydende med arrest. — Opholdsstedet skulle i tidens løb vise sig at være meget upålideligt. Antallet af fanger, der selv skaffede sig friheden, var ikke lille, og det var efter en sådan affære, hvor hele to forbrydere var undsluppet, at amtmanden Fr. C. von Gram (en søn af Fr. von

Gram) i 1758 foreslog at bygge en helt ny arrestbygning, som tillige skulle være bolig for arrestforvareren, og som helst burde ligge ved tinghuset[50]. Amtmandens ønske gik ikke i opfyldelse dengang, men tanken var dog fremsat og blev også senere realiseret i form af den sagnagtige, kendte „Kulhytte". Man kan finde en hob morsomme historier om dette blandt Nordsjællands kulsvierfolk så upopulære hus; de fortælles af Johannes Helms i hans roman „Grib" fra 1893 og tillige af Beatus Dodt i „Carl Hagens Ungdomserindringer" (1858), og de går kort og godt ud på, at nissen var flyttet med, for fangerne undveg fra Kulhytten. Dens beliggenhed er sikker; den lå på den gamle ladegårds plads på den øde mark hinsides kroen ned mod Esrom å. Da den først forsvandt 1898 eller 99, er der endnu folk på stedet, der levende husker dens skumle udseende, og i kommunekontoret hænger et billede af den, malet af Esrom-maleren Arnold Olsen. Helms, der havde en skarp hukommelse, fortæller, at fangevogteren boede i en snurrig gammel bygning tæt ved landevejen, lige overfor kroen[51], og både denne bygning og Kulhytten ses afsat på ældre kort i Matrikelarkivet[52]. Helms har muligvis også ret i, at Kulhytten blev opført i begyndelsen af 19. århundrede; et nøjagtigt årstal er det desværre ikke lykkedes mig at finde. Men når Helms tilføjer, at arrestforvarerens hus vistnok var den ældgamle klosterport fra munketiden, bliver det sværere at følge ham. Huset lå jo på ladegårdens grund, og har det været en portbygning, må den vel snarere have haft tilknytning til de gamle stutteristalde. Her — som overalt i Esrom — savner den, der sysler med klosterets skæbne gennem tiderne, en grundig udgravning af hele det store klosterkompleks.

☆

Cistercienserabbedi, kgl. jagt- og lådegård, stutterigård og til sidst rytterkaserne — det var i rækkefølge, hvad Esrom kloster blev benyttet til. Men det må ikke glemmes, at i hele tiden efter reformationen blev klosteret under alle omstændigheder ved med

også at være ladegård på kronens gods, og den fortsatte uanfægtet dermed, også efter at rytteriet drog derfra, ligesom der til stadighed bevaredes nogen tilknytning til stutteriet. Nu ved vi med al sikkerhed, at den store nedbrydning af staldene 1744—45 også omfattede ladebygningen. Men en ladebygning kunne ikke undværes, og til de årlige følbrændinger krævedes der vedblivende staldrum. Man læser da også i 1740erne gentagne gange om nybygninger ved Esrom, og skønt disse nyopførte huse benævnes stalde, kan der ikke være tvivl om, at lo og lade hørte med. På det ældste kort over Esrom, et originalkort fra 1810 i Matrikelarkivet, ses klosteret gengivet som en firefløjet bygning. Sydfløjen kender vi, for den ligger der jo endnu; østfløjen kender vi også, thi det er den gamle, i 1734 formindskede økonomifløj; vestfløjen, som vi hidtil ikke har omtalt, eksisterer endnu og er en ældre bindingsværksbygning, omend stærkt fornyet. Kun nordfløjen, som har lukket klostergården ved indkørslen fra hovedlandevejen, og som var en ganske smal halvtagsbygning, er forsvundet, hvilket antagelig skete samtidig med, at østfløjen i 1880erne ganske ændrede udseende[53]. Men nu denne lukkede gård — hvor gammel kan den være? Det eneste svar, der i øjeblikket kan gives, er vel det, at man i 1740erne har opført disse huse og samlet hele godsets drift om det gamle kloster.

Også andetsteds ved Esrom byggedes der i 1740erne. Kroen ramtes temmelig føleligt, da ladegården forsvandt. Der var ingen rejsestald ved Esrom kro; de rejsende havde altid kunnet benytte ladegårdens såkaldte „køreport"[54], der jo lå i nærheden. En ny rejsestald blev derfor bygget samtidig med den nye stald til brug for følbrændingen.

Den agerjord, der lå til ladegården, og som oftest kaldtes Klostermarken, lå mod øst ud langs skellet mellem Tikøb og Esbønderup sogne. Det er det brede, åbne land, der nordpå begynder ved Keldsø og Villingerød og strækker sig sydpå til Eskehoved ved Esrom sø[55]. Vestgrænsen er på det nærmeste den 1802—05 gravede Esrom kanal. Østgrænsen er det svære stendige, det lige

omtalte sogneskel, egentlig en seværdighed, fordi et sogneskel af denne kaliber er en sjældenhed i Nordsjælland, og fordi landskabet ned mod Eskehoved er såre dejligt. Hele dette store område var klosterets hovedgårdsjord og dreves fra klosterets avlsbygninger.

Ved slutningen af det 18. århundrede, da planerne om en reduktion af stutteriet med opgivelse af alle vangene ved Esrom sø var under overvejelse, skete der også en ændring med Klostermarken. Der anlagdes et Schæferi. Det var et sideskud på stutteriets gamle stamme, og det er karakteristisk, at det i senere matrikler altid omtales som „stutteriet tilhørende". 1797 byggede man herude på Klostermarken den store Schæfergaard[56], der med senere ændringer er blevet til den nuværende Esromgård. To år senere kom så forordningen af 20. juni 1799, der bestemte, at alle vangene langs vestsiden af Esrom sø skulle afleveres til forstvæsenet. Ved århundredskiftet var således et stort afsnit af klostrets bevægede historie uigenkaldelig slut.

Noter og henvisninger.

Anvendte forkortelser: RA – Rigsarkivet. LA – Landsarkivet for Sjælland. LR – Lensregnskaber. KB – Kancelliets Brevbøger. Kall fol. 48 – Jessens samlinger til Frederiksborg amt 1753 i Kongelige Bibliotek. Kopibog – Frb.-Kronborg amt. Kopibog for udgåede breve og erklæringer til kollegierne; i Landsarkivet.

Anvendt litteratur: F. V. A. Prosch, Frederiksborg Stutteri (1866); J. Jensen, Det kongelige Frederiksborgske Stutteris Historie (1910); Hjalmar Friis, Den kongelige Staldetat (1947). Valdemar Seeger, Fra Kulsvierlandet (1929).

1. Trap, Danmark, 5. udg. (1953), s. 150. 2. (RA) DK.D 102 a Efterretninger om Amterne, 1743–46, I. Esbønderup sogn. – Kall foll. 48. 3. (LA) Esbønderup kirkes regnskabsbog 1579–1705, rgsk. for 1611–12, s. 121. 4. KB 26.–27. juni 1609, s. 107 ., 2. juni 1610, s. 259. 5. (RA) LR. Kronborg len d. Kvittantiarumbilag 1595–1627. 6. (RA) Kopibog for kommissionen over ryttergodset i Sjælland 8/1 1716–30/12 1717, protokol A. 7. J. Jessen, anf. v. s. 19. 8. Hovedkilden til vor viden om vangene i ældre tid er (RA) Christian Vs matrikel, markbog nr. 48 og 49, Esbønderup sogn. 9. Piberhuset omtales som nedrevet 1835: (LA) Brandforsikringer for Holbo herred 1800–57, protokol A. 10. Sogneprotokollen for Esbønderup; i Matrikelsarkivet. 11. (RA) Frederiksborg amtsregnskaber 1667–68: klejnsmedens arb. i vangene, dat. 16. juni 1668: *Crodals Vang.* 12. Sogneprotokol for Esbønderup, i Matrikelsarkivet. 13.

Jensen, anf. v. s. 135. 14. Meddelt af statsskovfoged K. V. Jensen, Ostruphus. 15. Johs. Helms, Grib (1893) s. 131. 16. Jensen, anf. v. s. 130 f. 17. Jensen, anf. v. s. 24. 18. Jensen s. 16. 19. Codex Esromensis s. 116 f., 270. Nødebo kirke nævnes ikke direkte blandt disse besiddelser, men ejendomsbrevene gælder hele byen. 20. (LA) Gl. Frederiksborg-Kronborg amter, kopibog for udgåede breve 1704–07, den 16. juli 1704, s. 145 f. 21. Kopibog 1684–89, s. 43; 1718–21 fol. 477; 1721–23 s. 162. 22. Meddelte af statsskovfoged K. V. Jenseen, Ostruphus. 23. Kopibog 1726–29, 7. sept, 1726 s. 45; 16. sept. 1726 s. 48 f.; 20. sept. 1726 s. 52; 7. marts 1727 s. 123 f. – Vejen er omtalt hos Seeger s. 129 f.; han har dog urigtigt anbragt den ved Piberhuset helt mod syd i vangen. 24. Kall fol. 48. 25. Kopibog 1702–04 s. 55 f. 26. Jensen, anf. v. 52, 93 f. 27. Kopibog 1726–29, s. 193 f., 323; jfr. Hjalmar Friis, Den kgl. Staldetat, s. 176. 28. Kopibog 1718–21 s. 94, 450; 1721–23 fol. 136 b (9. maj 1722); 1726–29 s. 194 (3. maj 1728). 29. Kopibog 1731–37 s. 89 (3. juni 1732). Jensen, anf. v. s. 131; Johs. Helms, Grib, s. 71; jfr. Kopibog 1704–07 s. 127, den 16. dec. 1706: Niels Svendsen i Rapholms hus (ved nuv. Esromgård) har opsyn med stutterierne, når de lukkes ind i hø- og kornmarkerne „i ævred". 30. Kopibog 1718–21 fol. 252–53. 31. Schæfers beretning fra 1767: Jensen, anf. v. s. 130 f.; her omtales tumlerstoddet som lysebrunt; Kopibog 1731–37, s. 397, omtaler det dog som sortebrunt. 32. Kopibog 1702–04 s. 131 f., 145 f., 1704–07 s. 37, 33. Jensen, anf. v. s. 38, 255. 34. Kopibog 1744–51 s. 124; jfr. 1702–04 s. 116 f. og 1718–21 fol. 147 b. 35. Kopibog 1718–21 fol. 128–30; 1723–36 s. 120; 1726–29 s. 45. Seeger s. 54 f. Friis, Den kgl. Staldetat s. 175. 36. Seeger s. 55. De to tønder øl omtales så godt som hvert år i kopibogen. 37. (RA) Kopibog for Kommissionen over Ryttergodset i Sjælland 8/1 1716–30/12 1717, Protokol A; 26. marts 1717. – (LA) Kopibog 1723–26 s. 13. 38. (RA) Kopibog etc. protokol A, 2. marts 1717. 39. Kopibog 1731–37 s. 119 f. 40. (LA) Esbønderup kirkeregnskab 1733–34 s. 206 ff. 41. Kall fol. 48. Kopibog 1731–37 s. 208. 42. Kopibog 1737-44 s. 498 f., 628. 43. Kopibog 1737–44 s. 759; 1745–51 s. 30, 127. 44. Kopibog 1684–89 s. 132 f., 204. 45. Kopibog 1702–04 s. 36 ff. – (RA) Kopibog for Kommissionen etc. protokol A, 2. marts 1717. 46. Sogneprotokol til matr. 1844 (Matrikelsarkivet). 47. Helms, Grib, s. 95 f. 48. Kall fol. 48; Kopibog 1751–62 s. 550 f. 49. Kopibog 1718–21 s. 14; 1726–29 s. 219. 50. Kopibog 1751–62 s. 550 f. 51. Helms, Grib, s. 96 f. Murermester A. Madsen, Esrom, har givet mig oplysning om Kulhyttens oprindelige beliggenhed; jfr. Frbg. Amts Avis 30. dec. 1955, nr. 305. 52. Originalkort i Matrikelsarkivet 1810, kopieret 1835. 53. Grundplan fra 1798 af Esrom klostergård findes i kopi i Nationalmuseets Arkiv; herefter var der stald i den østre længe, mens lo og lade fandtes i vestfløjen; jfr. Kopibog 1745–51 s. 112 f., hvor der omtales nye stalde ved klosteret samt den nye staldgårds indhegning. 54. Kopibog 1745–51 s. 30. 55. (RA) Christian Vs matrikel, markbog nr. 49, Esbønderup sogn: Esserums Kloster. 56. Gregers Begtrup, Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark (1803) II, s. 432. 57. Gengivet hos Jensen, anf. v. s. 135 f.

JENS PEDERSEN

EN BORGER I HELSINGØR PÅ CHR. IV's TID

Af PETER GROVE

I St. Olai kirke i Helsingør findes et epitafium af Jens Pedersen med to hustruer og seks børn. Han er født 1584 i Ungstrup i Jylland. Før han kom til Helsingør, var han en tid (1610—14) slotsskriver hos Mogens Gyldenstjerne på Varberg slot, og her fejrede han (22. 1. 1613) bryllup med sin første hustru, Anne, datter af magister Anders Christensen Skovgaard, der senere var præst i Helsingør. 6 dage efter bryllupet nedkommer hun med trillingerne Helle, Maren og Mette, der dør straks efter fødslen. Det bør dog tilføjes, at fæstensøl var drukket to år før i Helsingør.

1614 bliver han kongelig ridefoged i Favraas og Himble herreder, og det endnu opbevarede „Varberg lensregnskab" slutter med, at „ieg Jenns Pederssen kongl. May. Ridefougett" attesterer at have oppebåret det nævnte beløb, samt at „icke widere heller höyere kunde opberris for Armodtz schiull." 1617 flytter han til Gaasevad, der dengang hørte til Birkeris sogn, hvor svogeren Frans Andersen var præst. (Hos ham havde Chr. IV boet dagen før slaget på Skälleride Hede 21. 2. 1612).

Fra 1620 var han bosat i Helsingør, hvor han bl. a. var medlem af det norske toldforpagtningskompagni. Hvad han ellers bedrev, vides ikke. Men inden 1627 havde han gjort sig så fortjent af det danske fyrvæsen, at han var selvskreven til stillingen som fyringsforvalter, der da tænktes oprettet. 1626 var Skagens gamle fyr brændt, og Jens Pedersen havde ladet oprette et nyt af en i Danmark ikke tidligere kendt konstruktion, nemlig vippeformen.

Dette foranledigede en pludselig reform af det danske fyrvæsen. Der blev nedsat en kommission, som 16. 8. 1627 udsejlede fra Helsingør for at inspicere samtlige fyr. I kommissionens betænkning befindes Skagens fyr „vel udi sin forordning, som Jens Pedersen med en vippe haver ladet oprette", og Kullens fyr kaldes vel funderet, „siden at Jens Pedersen . . . . haver den forandret." De øvrige fyr foreslås erstattede af fyr som det af Jens Pedersen på Skagen oprettede.

Den af kommissionen indstillede ombygning blev efterhånden gennemført; men projektet om at ansætte en for alle fyringer fælles forvalter trak ud. Midlertidig lønnedes Jens Pedersens fortjenester med, at han den 8. 8. 1629 fik bestalling som tolder på Skagen samtidigt med, at han skulle føre tilsyn med det derværende fyr. Kommissionen, på hvilken Jens Pedersen må formodes at have haft stor indflydelse, havde foreslået fyringsforvalterstillingen lønnet med 4100 daler in specie. 3. 2. 1631 fik han endelig bestallingen, men kun på 3 år, og vederlaget blev kun 3500 rdlr. in specie med forskellige afkortninger.

1632 ombyttedes denne bestalling med en bestalling på at forvalte fyringerne, så længe han levede, og denne gang på langt gunstigere vilkår. En gang var han dog nær kommet i forlegenhed. 15. 10. 1635 sendte kongen, foranlediget af en klage over, at fyrene blev dårligt passede, en Missive til de pågældende lensmænd, og besvarelsen af denne resulterede i, at lensmanden på Kronborg fik pålæg om at forespørge hos Jens Pedersen, om han havde skaffet stenkul til fyrpanden på Skagen og at lade ham sætte der på slottet til videre besked. Da der herefter ikke høres videre om sagen, må Jens Pedersen have vidst at klare for sig. 1639 døde han, og hans ældste søn overtog bestillingen.

Alt dette er imidlertid kun hans generalier. Men, takket være opbevarede doms- og skifteprotokoller i Helsingør kan man også danne sig et billede af hans levevis og levefod. Han synes at have været en meget selvsikker og stridbar herre, der ustandseligt lå i proces.

Fig. 16. Epitafium i St. Olai kirke i Helsingør med portrætter af ridefoged, fyrforvalter Jens Pedersen Grove (1584-1639) og hans to hustruer, Anne Andersdatter Schousgaard (1586-1629) og Dorte Mortensdatter Rasch († 1650). Sønnerne er fyrforvalter Peder Jensen Grove (1615-73), ejer af Mellerupgaard og Anholt, oberstløjtnant Anders Jensen Grove (1623-77), kommandant i Frederikshald, og Axel Jensen Grove (1624-76), sognepræst i Esbønderup. Bag hustruerne tre døtre. I midten, under englefiguren, de afdøde børn. Malet o. 1640.

Den 3. 11. 1634 vinder Trine Koppesætter dom over ham til betaling af 82 slette daler ifølge håndskrift (ɔ: gældsbrev), udstedt d. 2. 5. 1634 til Christen dagsvend.

Den 3. 10. 1623 henviser Skånske Landsting en sag mellem Thomes Jacobsen og Jens Pedersen om skibsparter til et sagkyndigt udvalg af 4 søfarende mænd.

Den 3. aug. 1635 anlægger Poul maler sag mod Jens Pedersen til betaling af et restbeløb for malerarbejde på Jens Pedersens hus ved stranden og hjemme i hans gård på Stengade. Fire uvildige mænd har beset arbejdet og godkendt malerens regning. Alligevel nægter Jens Pedersen at betale, med mindre et 8-mands udvalg finder arbejdet forsvarligt. „Eller ieg schall lere hannem till at gjøre det ferdige, saa ieg meener att faa hannem andet at tage vare end løbe i bye og sualdre". Hans sprog er, som citatet viser, fyndigt. Men det hjælper ham ikke. Han taber sagen.

De fleste retssager har han dog med sine børns formyndere, især Jacob Thomesen, der vel er søn af den Thomes Jacobsen, som han førte proces mod ved Skånske Landsret.

Grundlaget for disse pinlige stridigheder er et skiftedokument af 22. 5. 1633. Jens Pedersen skal giftes igen og denne gang med Dorte Mortensdatter Rasch, der er enke efter rådmand Bruun i Holbæk, og som dèr har gjort rent skifte med sine stedbørn af rådmand Bruuns første ægteskab.

Jens Pedersens skifte efter Anne Andersdatter er knap så klart. Han forpligter sig over for sit tidligere ægteskabs tre sønner og deres formyndere (for Peder, den senere fyringsforvalter: Gregers Madzen, for Anders, den senere kommandant for Bohus: Jacob Thomisen, og for Axel, den senere sognepræst i Gilleleje: Wollf Geisler) til at give sine børn hver 500 rdl. mødrene arv med pant i jordegods og bedste bo og formue. Efter „lang wunderhandling" — som det typisk nok hedder — forliges parterne om, at J. P. skal beholde pengene rentefrit, indtil børnene kan forsørge sig selv eller på anden måde forsynes, samt at han selv skal holde børnene til „god og Christelig optugtelse med skolle-

gang, Klede og føde". Endvidere forsikrer han sine børns formyndere „wdj allt hanns Jordegodz och beste boe och formue for samme børnepenge. Hvorpaa de Ragte hver andere deris hendes, och waar der med well benöytt Paa alle sider, och der med er det schiffte klartt". Men øjensynlig ikke klart nok.

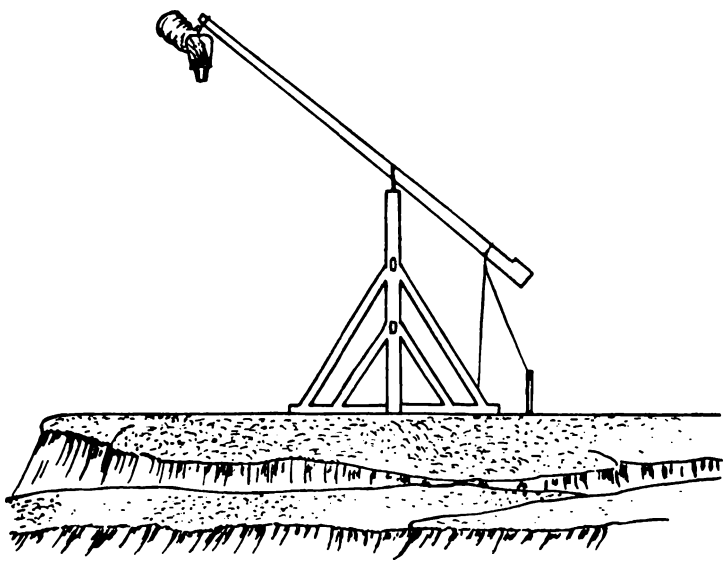

Fig. 17. Vippefyr på Anholt, således som det blev opført 1708. Tegning i fyrvæsenets arkiv.

For allerede 14. 7. 1634 sagsøger formynderne ham til betaling af eller garanti for de 1500 rdl. Jens Pedersen anmoder om selv at blive sine børns formynder. Men formynderne vinder sagen og får oven i købet bytingsdommen konfirmeret på „Siellandsfar landsting" den 26. 11. 1634.

Den 16. 2. 1635 anlægger formynderne på ny sag i samme anledning og fremlægger den af landstinget bekræftede bytingsdom. Jens Pedersen gør gældende, at landstingsdommen henholder sig til skiftekontrakten, og at denne (se ovenfor) berettiger ham til at beholde pengene, hvilket unægtelig synes at være rigtigt, med mindre det, at han skal forsikre formynderne i sit bo,

kræver et særligt dokument, et skøde („husbrev") på en ejendom eller lignende. Imidlertid tør bytinget ikke gå imod landstingsdommen og afkræver Jens Pedersen betaling af de 1500 rdl. inden 15 dage. I modsat fald vil der blive gjort arrest i hans bo.

Hvad meningen med den sidste passus er, synes at fremgå af en ny sag, som to af formynderne, Jacob Thomesen og Wulff Geisler, anlægger mod ham den 4. 8. 1635, idet de som hans børns formyndere nu er „indførte" i to af Jens Pedersens gårde, men forgæves har krævet husbrevene udleveret, „huor til Jens pedersen suarede, wi aldrig schulle bliffue dennem mæctig". De spørger nu dommeren om Jens Pedersen „ej strax for Retten bør plictig were at leffuere os alle husbreffuene paa de tuende gaarder". Dommen konstaterer blot, at byfogden allerede „tilforne nogle gange" har dømt i denne sag og overdraget formynderne husene på de tre sønners vegne, og derfor ikke „wiste widere nu ved denne sag at giøre". Men allerede 16. 9. samme år er der proces igen, fordi Jens Pedersen ikke vil udbetale dem børnenes mødrene arv, skønt de af byrådet er udnævnt til formyndere, hvilket sagsøgte dog „icke kiender dennom goed for at were". Pengene bliver endelig denne gang anbragt i retten i en forseglet pose, og de to formyndere begærer „arrest paa pengene", hvad byfogden ikke tør vægre dem.

Dette nederlag glemmer Jens Pedersen ikke. Fem dage senere, den 21. 9. 1635, anlægger han injuriesøgsmål og — øjesynlig — tillige sag for forsøg på trolddom mod arvefjenden, Jacob Thomesen. Han anlægger sagen på sin „kiere hustru Doritte Mortens Daatters wegne sampt hendes stifsøns erlig och fornumftig Christen Anderssen Brun's vegne for Jacob Thomesens usandferdige och Løgnachtige ord", idet han har påstået, at Dorette skulle have sat nøgle i døren efter hendes salig husbond og siden ladet „hindis Stibørn gaa och tigge". Jens Pedersen kræver ham offentlig stemplet som løgner og idømt bøde for disse „Schammelig og Letferdig" ord. Men desuden forklarer han, at han har ønsket ham

Døden og Djævlen. „For slig hans gaffuer (ɔ: død og djævel) at fremføre for meener ieg, at han bør fuldkomme, Och Deffuelen med døden at leffuere paa galle backen, som deffuelen och Døden holder sin werck Steed".

Meningen synes at være, at han skal afsværge djævlen og døden på galgebakken. Men for en sikkerheds skyld skal han tillige „stande aabenbarlig Schrifte och affbede (gøre afbigt til) Gud den Christen kirke och Mennischen. Och siden stille mig Borgen for Troldom och teffuerschie (djævelske?) Konster, som hand eller hans Anhænger kunne med tilladelse af Gud mig paaføre Uløcke, som ieg dog Nest Herrens hielp icke formoder at schie schall."

Hans indlæg er uhyre langtrukkent, og han gør flittigt brug af grove ord, hvad dommeren også i sin kendelse bebrejder ham.

Som vidne fører Jens Pedersen sin kones tjenestepige, Maren Pedersdaatter, og sin tjenestedreng Jacob Christensen. Denne sidste bekræftede, at han „nu forleden Løffverdag 8 Dage waar ved Stranden udi hans husbonds kulhus", da han hørte Jacob Thomesen fremkomme med bagvaskelsen. Maren selv forklarede, at hun den omtalte dag var ved stranden og sagde til Anders Jenssøn (den senere kommandant i Bohus, dengang 12 år): „Der gaar din Formynder, och at Jacob Thommesen sagde dertill hender: gaa hiemb och sig til din Madmoder at hun kand sticke Nøgelen udi døren, som hun giorde wdi Holbeck, och siden lade hindis børn gaa at Thigge."

Den sigtede Jacob Thomesens forklaring går ud på, at Maren pegede fingre ad ham, da hun sagde til Jens Pedersens søn, Anders, at der gik hans formynder, hvorefter hun stod og lo ad ham. Han sagde så til hende: „Peeg finger at thiuffue och skielmer och at ingen Erlig Mand, och skier saadant med din Madffas willie, daa giffuer jeg hannem døden och Dieffelen. Jeg haffr ingen Nøgel sat udj Dørren epter mig eller nogen aff mine."

I dommen lægger byfogden vægt på, at sigtede nok vedgår at

have sagt omtrent, som Jens Pedersen beskylder ham for, men at sammenhængen har været væsentlig anderledes, og slutter med, at Jacob Thommesen bør „for Jens Pedersens tilltale fri at were."

Spredte træk fra dommene — Poul Malers regning, historien om tjenestefolkenes møde med Jacob Thomesen ved kulhuset ved stranden — muliggør i forbindelse med skiftet at danne sig et levende indtryk af Jens Pedersens formuesomstændigheder og boligforhold.

Han ejede nogle „gaarder" (ɔ: ejendomme) i byen. Først og fremmest den af ham selv beboede ejendom på Stengade og den tilstødende hjørneejendom, der var udlejet til en bager, samt en betydeligt større ejendom i samme gade, beboet af „Niels Oelsen, fischmester", endvidere et hus i Sudergaden, et med have i St. Anne Gade, en ladegård med tre boliger op til „gammel Closter", nogle spredte haver og vange samt et skib, kaldet Neptun. Efter vurderingssummerne i skiftet drejer det sig om ganske små ejendomme, men tyder dog på nogen velstand. Derimod viser opgørelsen over sølvtøj i boet kun ialt 5—600 gram, hvilket ikke er meget i forhold til hans egen tid og iøvrigt heller ikke sammenlignet med moderne hjem. Af guldsager ejer boet kun hans egen halskæde og en halskæde, der var hans fæstensgave til Dorithe. Det er det eneste smykke, Dorithe ejer ud over en fingerring, der vurderes til mindre end en daler.

Misforholdet mellem hans formue i fast ejendom og i hjemmet kunne tyde på en noget nærig natur, hvilket harmonerer godt med retssagerne.

Det hus, han bebor, har en stue, en sal (vel ovenpå?) og 5 kamre. Stuen vender ud til Stengade og har ifølge Poul malers regning gult loft med røde bjælker, og skiftet oplyser, at der langs væggene er rødmalede bænke. Derudover findes en „lunebænk", et hjørneskab, to borde, det ene sortmalet eg, det andet brunt, begge med stenplader. Der er temmelig mange billeder på væggen, nemlig 4 evangelister, et maleri af den forlorne søn, et

af Judith, et med den hellige trefoldighed, et lygtestykke (?), kongens og dronningens kontrafejer samt 3 malerier af de 5 sind. Også salen har været godt behængt, blandt andet med kontrafejer af ham selv, hans første kone og børnene af første ægteskab.

Til huset hørte stald med 4 heste, 8 får og 3 svin, en læderbetrukket hængekarm, en kurvevogn, to arbejdsvogne, 1 kane og en arbejdsslæde.

Da han døde 1639, var hans ældste søn gammel nok til at gå ind i hans embede som „fyringsforvalter over Danmarks sunde", og han fik en pæn begravelse med ringning af „alle" klokker og de „beste" ligklæder.

Hvorved den noget nærige og stridbare herre har gjort sig fortjent til stadig at have sit og sin samlede families billede til at smykke kirkens væg, kan ikke oplyses.

Ovenstående er samlet af mig efter udskrifter, foretaget og konfereret af min far, arkivsekretær G. L. Grove, efter følgende kilder: Sundtoldsregnsk. o. Fyrene ved Øresund 1624–31 med bilag (Rigsarkivet), Siell. Register 1625–31 (fol. 16 og 551),Indkomne Sager til Danske Kancelli 10/9 1627, Jüdsche Registre 1624–34, fol. 211, Indskr. til epitafiet i St. Olai Kirke, Helsingør skriftebog (Landsarkivet) 1632–36, 1640–41, Helsingør Byes Archiv (Landsarkivet). Prot. A. K. No. 4 Domprotokol 30/10 1634–35 fol. 82, 126–29, 132, Siell. Tegn. XXIX (1618–48) fol. 107–1623 31/10. Var.

HELSINGØRS MØLLER OG MØLLERE

Af LAURITS PEDERSEN (†)

Nærværende afhandling er fundet i Helsingør-historikeren Laurits Pedersens efterladte papirer. Den er formentlig skrevet i midten af 1920'erne. Overlærer Laurits Pedersen (1873–1940) er kendt for sit omfattende forfatterskab med emner inden for lavenes historie, men først og fremmest som Helsingørs historiker. Han indsamlede gennem et langt forskerliv et righoldigt arkivalsk materiale vedrørende Helsingørs historie, som udnyttedes i en række skrifter, især „Helsingør i Sundtoldstiden 1426–1857", hvis redaktør og hovedforfatter han var. Hans arkiv overgik efter hans død til Helsingør Bymuseum, hvis leder han var 1922–30, og er siden af museet deponeret i "Byhistorisk Arkiv for Helsingør og Omegn".

En Helsingoraner, Ludvig Boesen, der 1757 udgav sin „Helsingørs Beskrivelse fra Aar 70 før Christi Fødsel", anfører som ejendommeligt for denne By dens mange Vejrmøller. Og som et særligt „Byens Vartegn" nævner han, at en af de Møller, der ligger udenfor Ny Kirkegaards Port, „er forkert, det er, gaar mod Vinden, naar de andre gaar med Vinden", hvilket „skal være noget rart" (d. e. sjældent), som „rejsende, især Haandværks Burse gerne mærke sig". Det var den senere saakaldte *„Hannemindе Mølle"*.

Paa et Kort fra 1697 over Byen og nærmeste Omegn ser man syv Vejrmøller paa Bakkerne udenfor Byen. To af disse ligger ved Svingelporten, hvor Vejen fra København fører ind i Byen. Disse to har eksisteret endnu i Mands Minde og hed da *Cathrine Mølle* og *Thor Lunds* Mølle. Den tredie ligger paa den nuværende *„Christians Mølles"* Plads. Den fjerde, som senere blev kaldet *„Hannemindes Mølle"*, laa paa Spidsen mellem Esromvejen og Gurrevejen og erindres selv af gamle Folk kun von Hörensagen.

Den brændte i 1837. Længere ude ligeledes sydvest for Esromvejen ligger den femte Vejrmølle. Den betegnedes som *„Barkmøllen"*, men gik ogsaa under Navnet *„Mølledahl"*, hvilket sidste endnu er kendt. Den for faa Aar siden afbrændte *„Christine Mølle"* findes ikke paa det gamle Kort. Den har tidligere ligget længere fra Byen, og dens Forgænger synes at have været den ovennævnte Barkmølle. Paa det gamle Kort findes derimod to andre Møller, af hvilke den ene laa paa *Skottebakken,* ikke langt fra, hvor den franske Krigergrav nu er, og den anden paa den høje Bakke sydøst for Skottebakken paa den anden Side af den dybe Sænkning, hvor Helsingørs største Vandløb, *„Strømmen"* eller *„Grøften"*, indtil for et halvthundrede Aar siden endnu havde sit løb.

Det kan med det samme tilføjes, at „Grøften" paa Christian IV's Tid drev to Vandmøller, af hvilke den ene laa i Dalen mellem de her sidstnævnte Vejrmøller, omtrent hvor der nu er anbragt en Propfabrik, og den anden længere nede ved Strømmen, hvis Løb gik ad den nuværende Klostergade og videre gennem det Bygningskompleks, der nu udgøres af Stengade Nr. 8. Da Stengade for ca. 30 Aar siden blev asfalteret, afdækkedes her en bred, dyb Grøft, sat med Pæle paa begge Sider.

Det oplystes 1641 under en Retssag, at der 1628 var en bred Sluse for „Grøften", saa Vandet kunde have sit fulde Løb, men nu (1641) var Slusen for snæver, og der blev Oversvømmelse, saa „Øllet begyndte at flyde i Jens Svendsens Kælder". Han sendte saa Bud til Mølleren i Borgmester Peder Svendsens Mølle og lod spørge, hvor det Vand kom fra. Og Møllerens Kone svarede, at det kom fra en Dam oppe i Marken, der var brudt ud. Men Vandet viste sig at stamme fra, at Simon Møller i Borgmester Laurits Christensens Mølle ikke drog sine Stibor op. Naar han forsømte det, kunde de, der boede længere nede, ikke komme af deres Hus uden at „lægge Brædder at gaa paa", ja, for 8 Aar siden havde Manden maattet „bære hans Hustru paa hans Ryg ind i Huset". Vandet flød altsaa rigeligere for 300 Aar siden. I vore Dage er der af Vandløbet kun en Kloakledning tilbage.

Til de her nævnte 7 Vejrmøller og to Vandmøller kom saa Hestemøllerne, som laa inde i Byen. Af disse var der 3, undertiden 4, som vi senere skal omtale nærmere. Desuden fandtes der formodentlig en Del Haandkværne, men om disse er os intet bevaret. De er utvivlsomt blevet saa godt som udryddet. Skønt man skulde synes, at de maatte være lige saa uforgængelige som Stenalderens Flintkiler, findes der vistnok kun een eneste Haandkværn bevaret i Helsingør. Aarsagen hertil er sikkert den, at man ved Consumtionsafgiftens Indførelse forbød Folk at have Haandkværne, for at de ikke ved at male deres Korn selv skulde unddrage sig Maleafgiften. Straffen for at eje en Haandkværn blev sat til 20 Rdl., en lovlig Hestemølle taxeredes til 100 Rdl. Derimod var det tilladt at eje en liden Peberkværn eller Sennepskværn, naar den kun blev brugt til at male Sennep eller Peber paa. Det maa have været en saadan, at *„Trine Platnæse i Pebermøllen"* havde (1642).

For at kunne vurdere, hvorledes dette Antal Møller svarer til sin Bestemmelse, maa man kende lidt til, hvor mange Mennesker her var at sørge for. Byens Indbyggerantal kender man nu ikke saa nøje, thi Folketællinger har man her i Landet først haft hen i Slutningen af det 18. Aarhundrede; men for Helsingørs Vedkommende har Forfatteren af disse Linier foretaget Optællinger af Skatteydernes Antal, og af Antallet af døbte og begravede samt af Borgerskaber saa langt tilbage, som nogensomhelst Oplysninger af den Art haves, d.v.s. til Midten af det 16de Aarhundrede, og paa Grundlag heraf kan man regne med følgende:

Efter Grevens Fejde er Indbyggerantallet meget lavt, snarere under end over 1000. Ved 1550, fra hvilken Tid man først faar nøjere Oplysninger gennem Tingbøger, Kæmnerregnskaber og Hospitalsregnskaber, er Skatteydernes Antal stigende omtrent saaledes:

1550—80 var der 300—500 Skatteborgere,
1580—90 „ 500—800 „
1590—1625 „ 900—1032 „

derefter er Tallet nedadgaaende.

Man kan vist regne med, at disse Tal svarer til en Stigning i Indbyggerantallet fra c. 2500 til c. 8000. Derefter er Tallet nedadgaaende, ofte i store Spring. Pesten skal 1629 have bortrevet 1118 Mennesker, 1654 2168 og 1711 c. 1800. Men iøvrigt har Byens økonomiske Vilkaar større Indflydelse paa Folketallet end Pest og Krig. Fra c. 2000 efter Pesten 1711 stiger Folketallet dog kun meget langsomt til 5000 ved 1800, 8000 ved 1850, 13000 ved 1900 og nu c. 15000*. Ved den Tid, for hvilken vi her har opgjort Møllernes Antal, 1697, har Folketallet ikke været meget over 4000.

Det store Antal Møller lader sig da ikke forklare ved Byens Folketal. Ganske vist var Helsingør indtil henimod 1800 indenfor det nuværende Danmark den næststørste By efter København, større end baade Odense, Aalborg og Aarhus, men det maa erindres, at Helsingør var næsten uden Opland.

I en Fjerdingvejs Afstand fra Byen laa et Hegn af Skov, og af den Kvartcirkel indenfor var de tre Fjerdedele ligeledes opfyldt af Skov, Krat og Lyng samt af en Mængde Søer og Mosestrækninger. Dette Opland kunde paa ingen Maade skaffe Byens Borgere de nødvendige Levnedsmidler, og endnu mindre kunde det forsyne de mange Skibe, som standsede her for at betale Sundtold og proviantere.

I vore Dage har Skibenes Levnedsmiddelforsyning kun ringe Betydning. De store og hurtiggaaende Dampskibe kan klare sig uden Helsingørs Hjælp; men for Christian IV's Tid maa man regne med smaa Sejlskibe, der gennemsnitlig brugte 17—18 Dage, undertiden over en Maaned om at sejle fra Hull til Helsingør. For disse var Forsyningen med friske Levnedsmidler for en længere Sejlads meget vanskelig, og naar de alligevel skulde standse ved Helsingør for at betale Sundtold, var det lettest for dem at proviantere her med det samme, thi en Afstikker andetsteds hen for Provianteringens Skyld alene var for et Sejlskib en besværlig og langvarig Historie. Det er Skibsprovianteringen og

*) Ved Folketællingen d. 7. Nov. 1950 havde Helsingør 21010 Indbyggere.

iøvrigt Besøget af de mange Gæster, der forklarer Helsingørs store Antal af Møller.

Men hvorfra fik Helsingør, hvis nærmeste Opland ikke paa langt nær kunde brødføde dens egne Borgere, nu Brødkorn til de mange fremmede? Ja, for det første maa det erindres, at vi befinder os i Lavstiden, hvor Øvrigheden traf indgaaende Bestemmelser om, hvorledes Omsætningen skulde ske, for at enhver kunde faa det nødvendige og ingen berige sig paa andres Bekostning. Det lod sig derfor gøre paa kunstig Maade at forøge Byens Opland. Det blev af Kongen bestemt, at Bønderne ude fra Hundested, og 1547 endogsaa helt nede fra Karlebo, Lynge og Bloustrød skulde køre deres Korn til Helsingør og holde deres Torvedag der, — „hvilket de dog ikke gøre" hedder det nogle Aar senere. Det var jo ikke alle kongelige Anordninger, der blev efterkommet. For en Bonde i Hundested eller Bloustrød var det en besværlig Sag at køre sit Korn ad daarlige Veje de mange Mil til Helsingør.

Bedre var det derfor, om Initiativet blev lagt hos den, der skulde høste Fordelen. Christopher af Bajern havde allerede 1441 givet Helsingørs Borgere, — efterdi de „have ej selv Torv", — Ret til at „købe Korn og ædende Varer til deres Behov i andre vore Købstæder og Land fri uden Told undtagen paa vore Fiskelejer". Heraf benyttede Helsingoranerne sig til at opkøbe Fødevarer i de skaanske Sundbyer, og da navnlig i den nære Genboby Helsingborg. Denne var i det 17de Aarhundrede en lille By i Forhold til Helsingør, men den havde et stort og kornrigt Opland.

Antagelig er det i Følge Christopher af Bajerns her nævnte Privilegium, at Helsingørs Borgere opkøber Korn ved Isefjorden og ved Aalborg Fjord. For Isefjordshandelen erhvervede de et særligt Privilegium 1566, og for Limfjordens Vedkommende anerkendtes deres Rettigheder 1631, og der dannedes Aaret efter i Helsingør et særligt Skudeskipperlav, som hentede Korn ikke alene i Holbæk, Nykøbing Sjælland og ved Isefjordens Bredder, men ogsaa i Viborg, Løgstør og Aalborg og paa Limfjordens Kyster. Og dette var ikke nogen ny Trafik. Ved et Forhør over 13

Skudeskippere 1631 oplyser den ene, at han i 42 Aar har sejlet og „tilforhandlet sig Korn og anden ædende Vare" paa adskillige Havne og Pladser ogsaa oven for Aalborg, nemlig „i Løgstør, i Fursund, Ellebækshavn, Lysen, „Hopøtt", Hjarbæk, Struer, „Støffrbeck", „Donkill" og Thisund. Og han var ikke den eneste, en havde sejlet der i 40 Aar, en anden i 36, gennemsnitlig havde de drevet denne Sejlads i 22 Aar.

Hvad Afsætningen af de fremskaffede Levnedsmidler angaar, maa det bemærkes, at Helsingør ikke havde Eneret paa Handelen med Skibene. Borgerne fra København, Malmø, Landskrona og Helsingborg havde samme Ret, og de fremmede Skibe kunde handle indbyrdes, naar det gjaldt hele Skibsladninger. Handel i Skippund, Tønder eller Læster var derimod ikke tilladt de fremmede, og det ser virkelig ud til, at Christian IV 1616 ved de her nævnte Bestemmelser har hæmmet de fremmedes Handel betydeligt.

Skønt Helsingør saaledes havde Konkurrenter paa Sundmarkedet, saa havde den dog fremfor disse den store Fordel, at den laa nærmest ved, og at Skipperne skulde her ind for at betale Øresundstolden. Naar der ved Vindstille var opsamlet flere Hundrede Skibe, var Byens 80—100 Færgemænd i travl Virksomhed med at hente de fremmede Kaptajner ind eller føre dem ud til Skibene. Helsingør havde da Omsætningen baade ved Gæsternes eget Forbrug i Land og ved deres Provianteringsindkøb, foruden hvad man f. Eks. fra Møllerne kunde sælge til Skibene ude paa Sundet. Naar hertil kom Kronborgs betydelige Forbrug til Hoffet og Garnisonen, vil man forstaa, at Helsingør har haft Brug for mange Møller og Møllere.

Af Esrom Klosters Brevbog ser man, at der her paa Egnen fra meget gammel Tid har været Møller. Allerede 1189, da Pave Clemens III giver Klostret Privilegier, nævnes der mellem dets Ejendomme Møllesteder, og 1304 omtales der en Vejrmølle (domus molendini aerei).

Kilderne til Byens Historie gaar ikke saa langt tilbage; men 1536 havde Sortebrødreklosteret en Mølle, som kaldes *Teglovns-*

møllen, maaske blot fordi den laa paa en Bakke ved Svingelen lige overfor Klosterets Teglgaard. 1544 nævnes her Jens Møllers Hus uden for Graven. 1551 betaler Rasmus Bager Leje af *Helliggejsthus Mølle.* Og fra 1565 oppebærer Hospitalet, dannet af Sortebrødrenes og Karmeliternes Kloster, aarlig Leje af en Vejrmølle og to Hestemøller. Vejrmøllen kan skønnes at have ligget i det, der i vore Dage hedder Møllevænget, vistnok i Nærheden af St. Hans Kilden og St. Jørgens Gaard, og oprindelig havde den hørt til St. Jørgens Alter i St. Olai Kirke. Hestemøllerne laa inde i Byen.

1548 lejede Raadmand Asgud Mikkelsen en Plads ved Helliggejsthus Kirkegaard og indrettede her en Hestemølle. Hospitalsforstanderen klager over, at han bruger Kirkegaarden at age ind og ud til Møllehuset.

Byens tre Klostre, som utvivlsomt har haft betydeligt Jordbrug, har antagelig haft hver sin Mølle. Ogsaa Slottet Krogen havde sin egen Mølle. 1571 blev denne opbudt, „hvo den vil fæste for aarligt Landgilde og mest af give". Den tidligere Møller havde nemlig undladt at betale. Ved denne Lejlighed morer Skriveren sig med at tegne Møllen i Tingbogens Margin. Vi gengiver hans Tegning her. 1560 var der paa Byens Grund 2 Vejrmøller og en Hestemølle. Hver af disse svarede 8 Skilling aarligt i „Mølleleje" eller „Stadepenninge".

1574 faar man at vide, hvorledes det gik til at erhverve sig et Møllestade paa Byens Grund. „Raadmand Hans Nielsen talede om en Plads paa Bakken oven for den gamle Teglovn, der at ville lade opsætte en Vejrmølle, og vistes da hannem to eller tre Pladser, som dertil syntes bekvemme, ligesom andre, der saadan Pladser have af Byen. Hans var udi den Mening at sætte samme Mølle paa den næste Bakke, men Borgmester Henrik Mogensen sagde, at den var Ejendom og tilkom Hans Persens Tolders Arvinger, „og Henrik at have set kgl. Brev derpaa og derfor ikke at vide, om det kunde samtykkes". Hans Nielsen fik imidlertid et andet Møllested lige overfor den gamle Teglovn.

Det var iøvrigt i Helsingør almindeligt, at Møllerne ejedes af

velhavende Bagere, kun sjældnere er det Mølleren selv, der ejer sin Mølle.

Den velhavende Bager Peter Johansen, der var kommet til Byen 1617, havde en meget omfattende Forretning. Han drev Bagerhaandværket „med større Flid, Folkeløn og Bekostning end andre Borgere", siger han, „saa at mit Brød for des Godhed

Fig. 18. Hollandske (Hallanders) Mølle.

/: dog uden al Ros :/ /: Gud være lovet:/ fast helere end deris opkøbes".

Desuden har han drevet Købmandsskab, men 1634 besværer Bagerne sig derover. Han klager da til Kongen, at han ikke kan opgive Handelen med Skibene, da det „skulde blive min fattige Hustru og mange smaa uopfødde Børn til største Skade og Fordærv". Han nødes altsaa til at opgive Bagerembedet; men det gør han ogsaa meget nødigt, da han hidtil har „leveret Hvedemel til Kongens Hofholdning" saavel som til „det forbigange Bilagers Fornødenhed,*) hvad han vanskelig vil kunne gøre, naar han

*) Chr. IV's Søn, den udvalgte Prins Christians Bryllup med Magdalene Sibylle af Sachsen 1634.

ikke kan bage det Mel, der ellers ved Sommertid vilde blive fordærvet. (Han er antagelig ogsaa Møller, men nævner det ikke, da Møllen ligger udenfor Bygrænsen.) Andragendet bærer Paategning: „Bevilget Købmandsskab og Handel udi Skibspapirer og saadan stor Handel". 1646 gaar han til Kongen med et nyt Andragende. Der findes ikke ved Helsingør nogen Mølle, der duer til at male Hvede. Her i Danmark males alle Slags Sæd paa samme Kværn, men i Holland har man særlige Kværne til Hvede, den kræver anderledes Sten og Redskab. Han ønsker derfor Lov til at indrette en Mølle „efter hollandsk Maner". Vi gengiver her hans Andragende in extenso.

Stormægtigste, højbaarne Fyrste, allernaadigste
Herre og Konning.

Jeg kan underdanigst Eders kongl. Majst. suplicando ej forbigaa, eftersom jeg underskrevne Eders kongl. Majst.s ringe Tjener og Skatteborger, nu paa nogle Aars Tid er bevilget at forskaffe hvis Hvedemel til Helsingørs Fornødenhed forbruges, saa kan jeg det tit og ofte ej saa fint og godt tilvejebringe, som jeg gerne vilde, og det af den Aarsage, at her ej for Helsingørs By findes nogen Mølle, som sig ret til Hvede bekvemmer, mens alt males, Hvede og Rug paa een Kværn, uanset at udi Tyskland, Holland og andre Steder Møller og Kværne alene til Hvede holdes, thi baade Stene og Redskab, der til bruges skal, er langt anderledes i Brug til Hvede, om det godt skal males end til Rug.

Hvorudover jeg ringe Mand tit og ofte med stor Bekostning, Eventyr og Besvær udi Holland Hveden lader male og her lader indkomme, paa det jeg saaledes nogenlunde kunde holde Leverancen vedlige.

Saa haver jeg af min Medborger Johan Hansen tilhandlet mig en Mølle, ej fuldstændig, som han efter salig og velbyrdig Mand Hans Ulrik Gyldenløve haver bekommet, derfore er til Kong. Majst. min ydmyge Bøn at hans Kong. Majst. af kongelig Gunst Mildhed og Naade mig maatte forundt blive, for mig og mine

Efterkommere paa min egen Omkostning her for Helsingør By paa min egen Jord og Grund at opsætte, som jeg efter hollandsk Maner vilde saaledes forfærdige lade, at jeg derpaa jo saa fint og godt Hvedemel vil forskaffe som af England, Holland eller andre Steder ej skønnere og bedre kunde indført blive, og det de andre Møller for Byen og andetsteds foruden Skade, efterdi de til godt Hvedemel at male ej dygtige ere, som før meldt.

Herpaa underdanigste forventer Hans kongl. Majst.s naadigste og milde Svar, det Gud allermægtigste igen vil belønne, Ønskendes Hans kongl. Majst. et langvarigt og lyksaligt Regimente Eders kongl. Majestæts underdanigste ydmyge Undersaat og Tjener

Peter Johansen Bager. 1646 3/4.

Ved Midten af det 17de Aarhundrede indførtes her i Landet den saakaldte Konsumtionsskat. Den skulde svares af Bybefolkningen som en Afgift af Forbruget. Landbefolkningen var fritaget, ligeledes adelige og forskellige privilegerede. Kontrollen blev ført ved Bygrænsen, hvor enhver Adgang til Byen spærredes med Gærder og Plankeværker, og ved hver Byport rejstes en „Sisebod". Accisen var oprindelig en Afgift af Øl og Malt, som svaredes længe før Konsumtionens Indførelse og senere opkrævedes sammen med denne. Af praktiske Hensyn blev Afgiften af Korn og Malt opkrævet af Møllerne. Ingen maatte faa malet noget uden en „Toldseddel" fra Konsumtionsforvalteren med Kvittering for Maleafgiften. Mølleren maatte intet male, før han havde Seddelen. Alle Møllere, som malede for Købstadsfolk, skulde derfor, hvad enten de boede i eller uden for Bygrænsen, tages i Ed af Borgmestre og Raad, „at de ingen Utroskab eller Underslæb vilde begaa under 20 Rdl.s Straf for hver Forseelse, Halvparten til Magistraten og Halvparten til Angiveren, og at de ikke vilde „i nogen Maade hindre Consumtionsbetjentene, naar de udi Møllerne inquirere", f. Eks. ikke „Dørene for dennem regle eller ilukke og dennem udeholde".

Maleafgiften varierede fra 5 Mark for en Td. Hvede, som

males til Mel, eller en Td. Mel, som indføres, og 4 Mk. for en Td. Malt til Øl ned til 1 Mk. for en Td. Havregryn og 8 Skilling for en Td. Rugklid. Det var derfor strengt forbudt Mølleren at male den ene Kornsort i Stedet for den anden. Ingen maatte tage Konsumtionsseddel i en andens Navn, og for Kontrollens Skyld maatte det malede i Løbet af 3 Dage være forbrugt, bagt i Brød, brygget til Øl eller brændt til Brændevin.

Mølleren blev altsaa en edsvoren Embedsmand, og private Møller var som nævnt ganske forbudt. Hvor strengt det gik til, viser en Begivenhed, som forefaldt i Helsingør 1643, og ved hvilken en skikkelig Møller blev greben af kaardebevæbnede Bytjenere og sat i Tyvekælderen, fordi han havde malet noget Malt uden Byfogdens Seddel, og oven i Købet ladet Kunden føre det fra Møllen, uden at Konsumtionen endnu var betalt.

Det var Elias Møller, som havde lejet Raadmand Jens Bloks Hestemølle paa Hjørnet af den nuværende Sofiegade og Hestemøllestræde, hvor der fra Slutningen af det 16. til langt ind i det 19. Aarhundrede fandtes en Hestemølle. Byfoged Anders Hansen, som boede tæt herved og utvivlsomt hjemmefra kunde se, hvem der passerede ind og ud fra Møllen, havde Mistanke til Mølleren, udsendte sin Dreng „at skulle have Indseende paa Møllerne". Drengen kom straks tilbage og meldte, at paa Jens Bloks Mølle stod der 3 Sække med malet Malt, og at „Elias Møller berettede for Drengen, at samme Malt kom Jens Smed til. Straks efter sendte Jens Smed sin Dreng til Byfogdens Hus, hvor han lagde 12 Skilling paa Bordet, men Byfogden vilde ikke give ham nogen Toldseddel, men vilde først vide, hvorledes „dermed var beskaffen". Han tog saa begge Bysvendene med sig hen til Møllen for at „se og maale, hvormeget der kunde være", men da de kom, havde Jens Smed bortført sit Malt. Smedens Dreng løb nu hjem og lod Pengene ligge paa Bordet. Og Byfogden sendte Svendene op efter Elias Møller og foreholdt ham hans Forsyndelse og sagde: „Derfor skal Du i Kælderen, efterdi der hjælper ingen Advarsel til".

Bysvendene fik saa Ordre til at føre Mølleren til Raadhuset.

Undervejs kom de forbi hans Principal, fhv. Borgmester Jens Blochs Gaard. Der opstod Opløb paa Gaden, Mølleren gjorde

Fig. 19. Christians Mølle, nu nedlagt.

Modstand, og han havde en spids Lægtehammer hos sig, hvormed han saarede en af Bysvendene i Haanden. Jens Bloch hørte Tumulten og gik frem i Døren. Han saa da, at Niels Bysvend „havde en dragen Degen over Eliases Hoved". Jens Bloch raabte til dem,

om han havde slaget nogen ihjel, eller han havde stjaalet noget, og de havde stjaalne Koster at binde paa hannem. Dette sagde de Nej, „men Byfogden havde befalet, at Mølleren skulde sættes i Kælderen". Jens Bloch tilbød saa at være Borgen, og en af Bysvendene hentede Byfogden, der kom meget vred „med hans Degen paa hans Side" og spurgte, om Jens Bloch vilde tage Mølleren fra Svendene. Det kom nu til et hæftigt Skænderi. Byfogden forlangte skriftlig Borgen af Jens Bloch; men denne sagde, at her stod saa meget Folk, og hans Haand og Mund var saa god som hans Seddel. Byfogden „stødte mod Jorden med sin Fod og svarede, at saa meget agted han hannem".

Nu kom Jens Blochs Nabo, den hollandske Commissarius Peter Brochmand ud og sagde: „O, I Dannemænd gaar (ind) i Stuen og staar som tvende Øvrighedspersoner ikke her paa Gaden for alle Folk og skændes sammen". Men han „blev afbidt" af Byfogden, der mente, det „kom hannem intet ved". Trods alt blev Parterne dog tilsidst forligt, og Mølleren fik Lov at gaa hjem.

Men da han senere paa Aftenen kom gaaende med en stor Buløxe under Armen, sendte Byfogden Bysvendene ned at gribe ham og sætte ham i Raadstuekælderen. Mølleren kalder den for Tyvekældere og klager over, at de „haver endog mine Bukser ransaget, min Kniv borttaget og mine Hosbaander af mine Ben berøvet, ligesom jeg havde været en Tyv, Røver eller anden Misdæder".

Byfogden derimod mente, at det var ikke den værste Kælder, han havde sat ham i, men en Borgerkælder og forhenværende Ølkælder. Jens Bloch klagede imidlertid til Lensmanden Hans Ulrik Gyldenløve, som tog sig af Sagen, der blev højst alvorlig for den vrede Byfoged. Mølleren blev straks løsladt. Historien giver imidlertid et levende Indblik i Konsumtionstidens Dagliglіv, hvor Øvrigheden skulde stikke sin Næse i alt. Ikke alene i Møllerne gjaldt dette, men ogsaa i private Huse, hvor man skulde kontrollere Beholdningernes Størrelse, og om Folk havde benyttet det malede Korn eller Malt efter Angivelsen og inden de fastsatte tre Dage.

Og det er meget betegnende, naar Byfogden oplyser, at hans Formand, som Malttolden havde været betroet, havde „ofte ladet sætte Møllere i Raadhuskælderen," fordi de „uden Toldseddel havde ladet tage Malt af Møllen".

Fig. 20. Christine Mølle med den gamle Mølledam. Dammen er nu opfyldt, og Arealet benyttes som Sportsplads for Folkeskolen.

Af Byens Hestemøller har vi allerede omtalt Asgud Mikkelsens. Skønt den er den ældste, er det kun den, man mulig har Rester tilbage af. Den har antagelig været i Hjørnet af det nuværende Karmeliterhus. Den hvælvede Hjørnekælder har i saa Fald været Hesteomgang og Kværnen har haft sin Plads ovenover. Tidligere var der synligt et Hul gennem Hvælvingen til

Akselforbindelsen, paa lignende Maade som det er paavist ved Graabrødreklostrets Hestemølle i København. Asguds Hestemølle er sandsynligvis bleven afløst af Frederik Lejels i den anden Ende af Hestemøllestræde, den samme som Elias Møller senere bestyrede for Jens Bloch. Af andre Hestemøller fandtes een i det senere Anna Quiens Stræde, der dengang hed Møllestræde eller Hestemøllestræde. Den Mølle, her laa, fandtes allerede 1593, Strædet kaldes da „det liden Møllestræde" eller „Hestemøllestrædet".

Fra 1645 og omtrent et Aarhundrede frem i Tiden var der desuden en Hestemølle paa Hjørnet af Søestræde og Brøndstræde (nu St. Olaigade 10), og en anden i Skidenstræde (nu c. Stjernegade 23). Den sidste var oprettet 1652 af Borgmester Martinus Owe og ejedes senere af Borgmester Braem, efter hvem den oftest kaldes *„Braems Hestemølle"*.

Byens *„store Hestemølle"* blev bygget 1610 af den senere Borgmester Niels Madsen paa Hjørnet af Sudergade og Bjergegade (nu Sudergade 26 og Bjergegade 19 og 21). Her var fra 1568 Byens Ting, men 1610 flyttes dette til Raadhuset, og allerede samme Aar, da Byen modtager 200 Dlr. for Pladsen, betaler den en Vognmand 8 Skilling for „at føre de 4 Tingstole paa Raadhusgaarden fra Niels Madsens Mølle", der vel altsaa da allerede maa være opført. Endnu mod Slutningen af det 18de Aarhundrede var her „en privilegeret Hestemølle".

Under den store nordiske Krig klager Borgerskabet over, at der for 7—8 Uger siden er sat militær Vagt ved de 3 Møller (d. v. s. Hestemøller), der skal male for de militære. Den fjerde Mølle malede for en af Byens velhavende Borgere, saa det var svært for Menigmand at faa malet.

I Begyndelsen af 1720 var der kun 3 Hestemøller. Af disse var den i Skidenstræde ikke udlejet, og den i Søstræde kunde ikke male, fordi Møllestenen var itu. Kun den i Sofiegade var i Brug; men Mølleren der „kan ikke male mere end han gør, hvis Hesten ej skal ødelægges".

Konsumtionsforpagteren klager stadig over, at Byen har for

faa Hestemøller, og at Vejrmøllerne uden for Byen altid maler først for Bønderne, inden de maler for Borgerne, hvilket er Konsumtionen til Skade.

Forholdet var jo det, at Konsumptionen kun betales af Købstadboerne, og Konsumptionsforvalteren havde derfor svært ved at kontrollere Vejrmøllerne, det gik lettere med Hestemøllerne, som laa indenfor Bygrænsen. Ved Konsumtionens Ophør i 1851 var man iøvrigt naaet til, at Købstadsfolk, der boede udenfor Bygrænsen, maatte betale en aarlig Afgift, fordi de slap for Konsumtionen.

Over *Vejrmøllerne* faar man 1681 en samlet Oversigt med Angivelse af deres Størrelse. Den lyder saaledes:

„VEIER-MØLLERNE
befindis at være siuff, nemblig

1. Hans Munckis Mølle, liggende udi Borrewolds Lycken, med 1 Querne udj, paa 10½ Quarteer.
2. Jørgen Buhrs Mølle, liggende udi Hiortebachs Lyckis første Støche, med 1 Quern af 10 Quarteer.
3. Hans Finckenhagens Mølle, liggende udi samme Støche med 1 Quern af 10½ Quarteer.
4. Peder Andersen Bagers, liggende udj Hiortebachs Lyckis andet Støche med 1 Quern 10 Q-teer.

5 & 6. Knud Søfrensen, Møller i Sande.
Dend eene ofuenfor Nye Kirckegaard med 1 Quern 10½ Q-teer.
Dend anden paa Langebierbacke, med tuende, nemblig 1 Rugquern paa 10 Quarteer, 1 Backquern paa 9 Quarteer.

7. Jørgen Buhrs Mølle, liggende ved Nye Kirkegaards Lycke, med 1 Quern paa 10½ Quarteer.

Huilcke Egere og Pandthafuende her udj Byen mahler enhuer, huis og saa megit hannem bringis til Mølle, saa ey nogen visse Møllergiester dennem er tillagt eller forbunden, og hafuer ellers

samme Møllers og Eyermænd Copie af deris Adkombstbrefue indlefuerit".

Fra 1807 har man en Tegning, vistnok af Eckersberg, som viser de tre helsingørske Møller ved Ny Kirkegaard, og fra en lidt senere Tid et Maleri af Th. Fearnley med de to Møller ved Svingelen. Billederne viser, at alle disse 5 Møller var Stubmøller. Den paa Skottebakken og dens Genbo var vistnok allerede da forsvunden. Men der var kommet en ny.

Den 2. Januar 1796 fik den københavnske Tømmermester Andreas Jensen Hallander kongeligt Privilegium „paa Anlæg af en hollandsk Male-, Sigte- og Gryn-, Vejr- og Hestemølle". I Decbr. 1800 var Møllen færdig, Møllegaarden allerede Aaret før. Denne „ny opbygde saakaldte hollandske Vejrmølle" hvilede i Modsætning til de gamle Stubmøller paa et grundmuret Fundament 8 Alen højt og 16½ Alen i Diameter. Derovenpaa opførtes selve Møllen af Tømmerværk 4 Etager høj. I Modsætning til de gamle Stubmøller, paa hvilke man drejede hele Møllen paa Stubben, behøvede man her kun at dreje Møllehatten for at faa Vingerne rigtigt i Vinden; og medens de gamle Møller i Reglen kun havde een Kværn, havde den ny hele 5, hvoraf tre til at male Rug og Hvede og de to til Grynmaling. Til disse sidste hørte Sigteværker, og paa øverste Loft var der desuden indrettet „et Værk til at ophidse Sække m. v."

Selve Møllen takseredes til 16000 Rdl., og Møllegaarden med Hegn og Plankeværker til 4150 Rdl. 1804 blev Møllen solgt til Forpagteren paa Krabbesholm, Jens Otto Bagger. Han døde senere blev kaldt „Ottosminde", er det aabenbart hans Enke, der har givet den Navnet.

Den følgende Ejer var Svend Forsberg til 1811, Kaptajn (senere Major) Joh. Chr. Schultz til 1826, Købmand og Kæmner Ludv. Ferd. Tegner til 1847, Møller Rasmus Petersen til 1875. Derefter Møller A. H. Quistgaard til 1913, da han solgte den til sin Søn, Møller V. B. Quistgaard og sin Svigersøn, Konsul C. J. Kallenbach, der 1949 overdrog Møllen til Sønnerne E. B. Quist-

gaard og Ove Kallenbach. Rasmus Petersen udvidede Anlægget med en Dampmølle, senere omdannet til Motordrift og udvidet med moderne Maskiner og Tørreri, saaledes har Møllen haft sit eget Elektricitetsværk, før Byen fik et saadant.

Fig. 21. Udsigt fra Helsingør Kirkegaard mod Christine Mølle (til højre, brændt 1928) og Christians Mølle til (venstre).

Da Mølleriet efter Næringsloven 1857 blev fri Næring, udviklede det sig til en indbringende Industri i den nærmest følgende Snes Aar. Danmark udførte da Mel til Sverige, Norge og Tyskland, ja, endogsaa til England. Men fra 1879 lagde Tyskland Told paa Mel, og 8 Aar senere fulgte Sverige Eksemplet, og dermed var det forbi med denne Blomstring af Erhvervet.

Endnu et godt Stykke ind i det 19de Aarhundrede var med den nævnte Undtagelse alle Byens Vejrmøller Stubmøller; men efterhaanden forsvandt disse.

Den helsingørske Borgmester Stenfeldt kunde paa Stænderforsamlingen i Roskilde 1837 oplyse, at der i de sidste 8 Aar var

brændt 3 helsingørske Møller, den sidste (Hanneminde Mølle) d. 17. April 1837. Men der var ingen Grund til at tro paa Ildspaasættelse, da de tre Ejere var agtede og ansete Borgere. — Ved en følgende Møllebrand fortaltes det dog, at Mølleren havde haft en Politimand med til sit Aftenselskab for at have et tilforladeligt Vidne paa, at han ikke selv havde besørget det. Og da den sidste Stubmølle brændte 1854, gik det galt for Ejeren, som dog ogsaa havde hørt til Byens ansete Borgere.

Man havde i Helsingør en Specialist i Ildspaasættelser, den kommunale Hundefanger Wilhelm Steffens. Han forraadte aldrig sin Mandant og drev Geschäften som en Sport. Det maa her være nok at berette om hans Sortie. Politimester Crone vidste tilsidst ingen anden Udvej end at faa ham sendt til Amerika. Hertil skulde fremskaffes 157 Rdl. Han søgte da Amtet om, at Halvdelen maatte blive udredet af Købstædernes Brandforsikringsfond; men det vilde Justitsministeriet ikke gaa med til. Det endte saa med, at Byens Kæmnekasse udredede 60 Rrd., Fattigkassen lige saa meget og Politikassen (eller maaske Politimesteren) Resten. Og Steffens kom af Sted.

Vi har i det foregaaende omtalt ialt 13 helsingørske Møller, 2 Vandmøller, 4 Hestemøller og 7 Vejrmøller. Efter Billederne i Resens Atlas er der 8 Vejrmøller langs Bygrænsen, en 9de blev anlagt ca. 1660 mellem Kronborg og Byen, hvor Svenskerne havde ryddet Husene. Af disse 15 Møller var Vandmøllerne først forsvundet, Hestemøllerne holdt sig lidt ind i det 19de Aarhundrede, Møllebrande tog de fleste af Vejrmøllerne. En hollandsk Mølle, „Cathrine Mølle", brændte 1890, da der opkom Ild i et større Bødkeri ved Siden af.

I mange Aar har der foruden *Hollandske Mølle* kun været to helsingørske Møller tilbage, *Christians Mølle* og *Christine Mølle*. Den første af disse blev genopført efter Branden 1854 som holinden Skødet Aaret efter blev udfærdiget, og naar Møllegaarden landsk Mølle. Den ejedes derefter i mange Aar af Købmand Ma-

this Jensen, der købte den af Møller Bendt Hansen Grubb og 1916 solgte den til Møller Chr. Olsen.

Christine Mølle brændte 1928. Det er den, der oprindelig var forenet med Barkmøllen. Den laa da længere ude, men flyttedes i Slutningen af det 18de Aarhundrede ind paa sin nuværende Plads, hvor den gamle Stubmølle senere afløstes af en stor hollandsk Mølle, til hvilken der 1876 føjedes en Dampmølle.

Den ejedes 1827 af Møller og senere Brandmajor Rasmus Hansen, en imponerende Skikkelse i den fine mørkeblaa Uniform med forgyldte Knapper og Epauletter, trekantet Hat med vajende gul og hvid Fjerbusk, gulhvidt Silkeskærf med Kvaster og en mægtig Sabel. Han var dygtig baade som Brandmajor, Møller og Landmand. Han efterfulgtes af sin Svigersøn, Løjtnant Olfert Høst ved 2det Jægerkorps. Høsts Enke forpagtede en Tid Møllen ud til Møller Bay, men solgte den 1880 til dens sidste Ejer, Møller Emil Wibroe, der har drevet den betydelige Forretning i et halvt Hundrede Aar.

Branden, der 1928 lagde Wibroes Mølle i Aske, ødelagde dermed det smukkeste Parti i Helsingør: de to store Møller og Møllebakkens røde Tag set en diset Vintermorgen mellem Kirkegaardens fine Birkeløv.

BORGMESTER BERTEL BIÖRNSEN

Af VICTOR THALBITZER

På rådhuset i Helsingør hang indtil for nogle år siden over formandsstolen i byrådssalen et maleri, malet af den kendte portrætmaler Christian August Lorentzen, Jens Juels efterfølger i 1802 som professor ved Kunstakademiet. Maleriet, der er det ældste af de der ophængte portrætter af byens borgmestre, forestiller Bertel Biörnsen, der fra 1776 til sin død i 1820 var byfoged og senere borgmester og rådmand i Helsingør. Det blev efter P. Christensens tilbagetræden som borgmester flyttet til en anden fremtrædende plads for at give plads til hans billede.

Maleriet af Biörnsen er skænket byen af dens repræsentanter i magistraten og bærer følgende inskription:

„Paaskønnende Mandens mange Aars gode og retskafne Embedsførelse og kjendende hans stedse viste Anstrengelser for Staden og dens Borgeres Vel satte Repræsentanterne denne hans Afbildning, ham til et velfortjent Hædersminde, dem samt nærværende saa og efterkommende Borgere til en kjær Erindring og til en stedse varende Prydelse for Raadhusets Sal."

I Lauritz Petersens kendte værk om Helsingør findes kun følgende udtalelse:

„De helsingørske borgmestre var fremragende dygtige embedsmænd med evne til at løse de betydelige opgaver, der lå for, og med god vilje til at samarbejde med befolkningen. Bertel Biörnsen, Steenfeldt og J. B. Olrik er et trekløver, som der skal ledes længe om." Herefter giver Lauritz Petersen en længere omtale af Steenfeldt og Olrik, hvis virksomhed i øvrigt også er skildret udførligt i M. Galschöt's bog om Helsingør, men Biörnsen for-

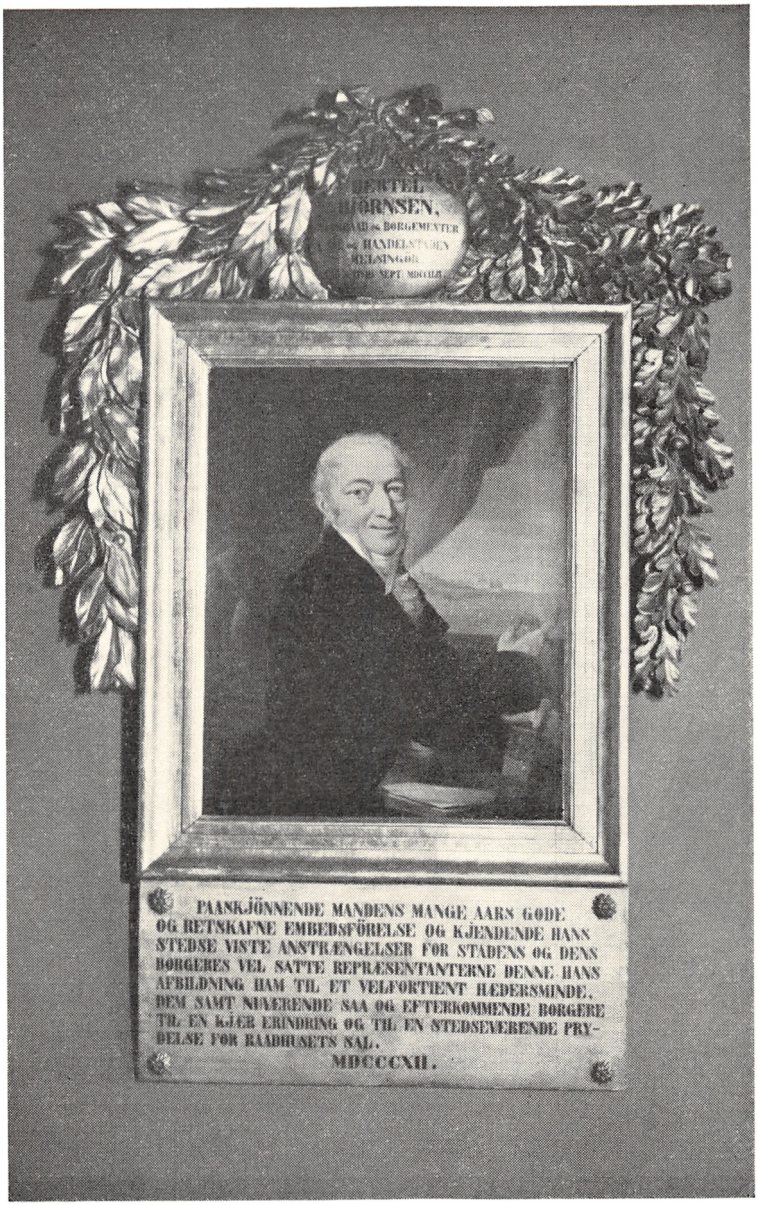

Fig. 22. Etatsraad, borgmester i Helsingør Bertel Biörnsen.
Maleri af C. A. Lorentzen på Helsingør rådhus.

tælles der ikke noget nærmere om, og det skal derfor i det følgende forsøges at give et rids af hans levnedsløb og hans personlighed, såvidt det har været muligt at skaffe oplysning herom.

Biörnsen's familje kan føres tilbage til c. 1500[1]; de først kendte af dens medlemmer var alle præster.

Hans bedstefader var den kendte højesteretsprokurator Bertel Biörnsen (Stub) (1654—1722), der var født i Reerslev ved Roskilde. Han var datidens mest søgte advokat, og højesteretsjustitiarius Villum Vorm udtalte en gang, at retten ikke havde brug for flere advokater, da det viste sig, at så længe Brostrup Albertsen og Bertel Biörnsen kunne fås, søgte parterne ingen andre[2]. I en i 1698 meget omtalt retssag mod Major Morten Berntsen Muhl angående ophævelse af hans ægteskab med sin afdøde hustru's søster var Brostrup Albertsen aktor og Biörnsen defensor i sagen[3].

Hans fader Biörn Bertelsen Biörnsen (1697—1759) var også en kendt og anset jurist. Han udgav i 1743 „Forsøg til en Arvedeling efter dansk og norsk Lov" og var sekretær i lovrevisionskommissionen. Han blev først assessor i Hofretten og den 28. oktober 1749 assessor i Højesteret. I sit 51. år blev han gift med en datter af justitsråd, sekretær i Tyske Cancelli Johan Marquard Esmarch, Marie Dorothea Esmarch, der da kun var 19 år gammel. De fik først en datter, Anna Catherine (født 18. 9. 1748) og året efter sønnen Bertel, der er født den 28. 9. 1749. Han blev døbt den 2. oktober samme år i Petri Kirke. En af fadderne var bogholder Peter Reiersen, fader til legatstifteren Jens Lunde Reiersen. En anden af fadderne var kasserer i generalpostdirektoratet, kammerråd Christen Jensen Klarup, også senere legatstifter.

Biörnsens moder døde den 26. 1. 1751, kun 22 år gammel, muligvis af en koppe-epidemi, der da rasede i København. Efter hendes død boede hans fader i en lejlighed hos brygger P. Mourits i Nørregade, hvor hans søster, Madame Lunde, styrede huset og passede de to børn. Faderen var en anset jurist og humanist. Han havde et stort bibliotek, der ikke blot bestod af juridiske værker, men også rummede en del af datidens skønlitteratur og

filosofiske literatur, bl. a. de fleste af Pufendorfs, Grotius' og Holbergs skrifter. Han dyrkede også musik og spillede på viola da gamba. Gennem sin svoger, professor i eloquentia ved Sorø Akademi Christoffer Lythans, der var gift med hans afdøde kones søster og var en protegé af og ret nær knyttet til Holberg, har han måske også haft forbindelse med denne, der boede i umiddelbar nærhed i Fiolstræde. Det var Lythans, der holdt mindetalen — på latin — ved Holbergs begravelse i Sorø.

Ved skiftet i 1759 efter assessor Biörnsen møder professor Lythans og professor Møller fra Flensburg, der også var beslægtet med Biörnsen, som kuratorer for børnene. Udover bogsamlingen og nogle møbler ses boet ikke at have haft andre aktiver end nogle panteobligationer, og den samlede bomasse har næppe udgjort mere end et par tusinde rdl., hvoraf en del medgik til omkostninger. De to børn, der var henholdsvis 10 og 9 år gamle, var derfor henvist til slægt og venner's hjælp og forsorg.

Sin ansøgning 17 år senere til embedet som byfoged i Helsingør indleder Biörnsen med følgende ord: „Fristet den umilde og hårde skæbne i mine børneår at være berøvet mine forældre og fra den tid af stedse udsat blandt fremmede, er det nu 10 år siden, jeg blev civis academicus."

Det må antages, at han har været anbragt i pleje hos en slægtning eller fremmede i Aalborg, da han i 1766 blev student herfra med testimonium fra rektor ved Aalborg skole Georg Frederik Stampe Thestrup; men hvem der har taget sig af ham i Aalborg og hvorfor han er kommet dertil kan ikke ses.[4]

Som student kom han i 1766 til København og måtte, da han ikke havde noget at leve af, straks søge erhverv. Han fik da også i 1767 ansættelse i Rentekammeret som kopist. Samtidig læste han til juridisk eksamen. Han blev exam. juris i 1771 og cand. jur. i 1773, begge examiner med 1. karakter, og samtidig avancerede han fra Rentekammeret til Generalkommissariatet og derfra til Danske Cancelli, hvor han den 6. april 1776 blev cancellisekretær. Hans embedstid i centraladministrationen falder sam-

men med den bevægede tid, hvor Struensee regerede, og han havde derfor rig lejlighed til at gøre sine erfaringer og synes også at have haft indflydelsesrige venner, bl. a. den kendte storkøbmand og senere legatstifter Niels Lunde Reiersen, hvis fader, som tidligere nævnt, var hans fadder og derfor må have været en bekendt af højesteretsassessor Biörnsen. Bertel Biörnsens søster Anna Christine er muligvis ved faderens død kommet i pleje hos slægtninge i Roskilde. I hvert fald ses hun at være bleven gift med dommer i Lejre herred Peder Schou. Efter hans død kom hun i huset hos Reiersen, der var ugift. Hun styrede huset, hvor der holdtes mange tjenestefolk og førtes stor selskabelighed, for ham i mange år, og hun fik ved hans død tillagt en årspension og tilladelse til for livstid at blive boende i hans lejlighed i Bredgade. Hans indbo, malerier, ekvipager m. v. tilfaldt som arv hende og Reiersens døvstumme søster til deling.

I sommeren 1776 blev embedet som byfoged i Helsingør ledigt, og Biörnsen, der da var 27 år gammel, søgte det. Hans chef i cancelliet, Justitieråd Schou, gav ham en fin anbefaling og fremhævede således både hans flid og dygtighed, hans moralske karakter og hans gode juridiske kundskaber, og skønt der var 27 ansøgere, hvoriblandt mange betydelig ældre end Biörnsen, til dette eftertragtede embede, blev Biörnsen den foretrukne. Sagen synes afgjort uden skriftligt referat ved en påtegning af kongen — Christian VII — på listen over de 27 ansøgere.

Som byfoged i Helsingør afløste han byfoged, viceborgmester og rådmand Heinrich Möinichen, der var død og havde efterladt sig enke og 23 børn. I august 1776 blev Biörnsen vicerådmand og i 1800 borgmester ved borgmester Wildes død. Som byfoged afløstes han i 1813 af Steenfeldt, men vedblev at virke som borgmester til sin død i 1820.

Biörnsen havde ved sin udnævnelse til byfoged i Helsingør ikke nogen særlig tilknytning til denne by, men han synes hurtigt at være kommen ind i forholdene og bekendt med befolkningen. Skønt byen tilsyneladende stagnerede, og de ledende personer —

hvad heller ikke er ukendt i vor tid — yndede at tale om de dårlige tider og de trykkende økonomiske forhold for at undgå skattepålæg og flere byrder — for Helsingørs vedkommende særlig indkvartering af militær — end nødvendigt, så var der i virkeligheden ikke så lidt velstand i byen og en handel i opvækst, som bl. a. skyldtes de gode vilkår for søfarten under Danmarks neutralitetspolitik i Bernstorffernes tid og den tiltagende trafik gennem sundet. Det er da også betegnende, at da der i maj 1782 foretoges subscription af aktier til det nyoprettede dansk-norsk-slesvigske kanalkompagni, tegnedes der i Helsingør 2460 aktier, skønt der kun var tildelt byen 840 til tegning.

Der blev i Biörnsens første embedsår foretaget flere forbedringer i byens transportvæsen, således oprettedes der kort efter hans udnævnelse en fast personbefordring til København med afgang en gang daglig i hver retning, ligesom overfarten til Sverige forbedredes. Der blev i 1777 for at simplificere retsplejen i mindre sager og gøre den billigere efter en ansøgning fra byens eligerede borgere oprettet en gældskommission, hvis medlemmer skulle bestå af byfogden og byskriveren, og som skulle holde ret en gang ugentlig.

Grænseforholdene til nabosognet og ejendomsretten til byens overdrev voldte mange tvivlsspørgsmål, og nogle af Biörnsens første opgaver var at deltage i behandlingen af og medvirke til at formidle disse stridsspørgsmål, bl. a. delingen af Tikøb sogns overdrev og ejendomsretten til 200 tdr. land skov, der hidtil havde været kongens. Begge disse sager løstes ved forhandling på tilfredsstillende måde. Efter ordre fra regeringen måtte Biörnsen flere gange foretage razzia på de betlere og løsgængere, der opholdt sig i byen, og med assistance af flere af byens borgere blev denne jagt foretaget, men den gav i reglen kun ringe resultat. De anholdte mænd og kvinderne, der i reglen var i flertal, blev straks efter ordre sendt til København og indsat i forbedringshuset på Christianshavn.

Det var Biörnsen, der afsagde dommen i sagen mod bogtrykker

E. Michaelsen, der i sin avis havde skrevet om et beriderselskab, der i glimrende optog og med fuld musik var draget gennem gaderne, „at man troede, at russerne havde gjort landgang og således kom med klingende spil for at tage byen i besiddelse, samt tillige at hilse på godtfolks lommer". Den russiske konsul Hofmann i Helsingør blev højst fortørnet herover og indberettede sagen til gesandten, der forlangte sag anlagt mod Michaelsen.

Aktor i sagen, auditør Ortved, havde nedlagt påstand på, at Michaelsen som pasquillant burde dømmes til at miste sin ære og arbejde i jern på livstid, men Biörnsen tog mere overlegent på sagen og nøjedes med at idømme Michaelsen en bøde på 200 rdl. Avisens udgivelse blev imidlertid standset, og Michaelsen flyttede til København, hvorefter pastor E. L. Grüner i oktober 1799 fik bevilling til både at være bogtrykker og udgive avis i Helsingør.

I september 1800 døde borgmester T. Wilde. Han havde i flere år været svagelig, og ledelsen var derfor allerede flere år forinden faktisk overgået til Biörnsen og vicerådmand, generalauditør Estrup, og fra 1798 tillige til kæmmererer ved Øresunds Toldkammer, kammerherre Hauch.

Ved Wilde's død blev Biörnsen som nævnt hans efterfølger og beklædte denne stilling i de følgende 20 år. Allerede flere år forinden var han indtrådt i Øresundsklubbens bestyrelse og således også på det selskabelige område blevet en af byens ledende personligheder.

Året efter sin udnævnelse til byfoged giftede Biörnsen sig med den 22 årige Petra Catherine Reiersen, datter af admiral Frederik Reiersen og en kusine til den kendte legatstifter, etatsråd Niels Lunde Reiersen, der som foran nævnt var en ven af Biörnsen. Det blev et lykkeligt ægteskab, der varede livet ud. I ægteskabet var der 4 børn, to sønner, Frederik og Christian, der begge døde inden moderen, og to døtre: Frederikke (Frederica), der blev gift med agent, købmand i Helsingør Erik Engelbrecht Holm, og Dorothea, der blev gift med kaptain Knoph.

Ved etatsråd Reiersens død i 1795 var Biörnsen een af de tre executorer i boet, og da de to andre executorer allerede i 1803

udgik, den ene fratrådte og den anden døde, blev Biörnsen eneadministrator af boet og legatstiftelsen, som han administrerede til sin død.

Biörnsen boede i 1799 Stengade 404 (nu nr. 38). Om sommeren boede han enten på ejendommen Sindshvile, eller Quistgård, ved kongevejen syd for Helsingør. Fra sin virksomhed i København havde han mange venner og velyndere, deriblandt også selve landsfaderen, Frederik VI, og når denne besøgte Biörnsens, skal han ofte have komplimenteret fruen for hendes sirlige værelser, hendes fine optræden og den gode mad, der serveredes til frokosterne.

En efterkommer i familien Holm, Bolette Lund[5] fortæller også, at det ved bordet hos Biörnsens gik lidt stift og strengt til. „Grandmaman" — fru Biörnsen — var en dame af den gamle skole, der som en opmærksom og fin værtinde dog holdt på, at ungdommen skulle sidde ranke, kun tale, når de skulle besvare ældres henvendelser til dem, og iagttage den højeste grad af høflighed og hensynsfuldhed. Efter bordet havde de imidlertid lov til af hjertenslyst at tumle ude i have og skov, hvor tjeneren da ofte gjorde dem selskab. Når Biörnsens om aftenen kørte hjem med børnene, passerede de runddelen ved omdrejningen ved Nyrup Hegn, hvor „slaverne" (fangerne på Kronborg) undertiden arbejdede og hørtes banke på deres fangejærn for at få dem filet over. „Rejs jer nu i sædet, drenge, så de kan se, hvor mandstærke vi er," sagde da bedstemoder.

Tiden fra 1800 til 1820, i hvilken Biörnsen var byens borgmester, var både politisk og økonomisk en meget bevæget tid. Begivenhederne i 1801 og 1807 og den påfølgende krig med England og Sverige, kaperiet, der i Helsingør havde et af sine hovedkvarterer, og den ulykkelige fred i Kiel 1814 var alle begivenheder, der virkede særlig stærkt på Helsingør, både på grund af dens beliggenhed ved grænsen og ved forbindelsesvejen mellem vest og øst, og på grund af byens nære tilknytning til den internationale handel og søfart.

Efter statsbankerotten i 1813 kom pengekrisen, der dog ramte

Helsingør i mindre grad end de fleste andre byer i landet. Efter 1813, da antallet af skibe, der passerede sundet, kun var 1426, steg skibsfarten hurtigt. Allerede i 1814 var antallet steget til 8235 og i 1817 til 13.170. I administrativ henseende var forholdene en del forskellige fra nu. Der var faktisk tre forskellige administrative centraler i Helsingør. Den militære myndighed, der henhørte under kommandanten på Kronborg, indtil 1809 generalmajor von Stricker og derefter oberst, senere generalmajor Moritz v. Scheel, — den civile administration, der repræsenteredes af borgmesteren, de to rådmænd og de 16 eligerede borgere samt endelig Øresundstoldkammeret, der på sit særlige, for byen dog meget betydningsfulde område indtog en særstilling, der undertiden gik på tværs af byens interesser. Hertil kom, at byens styrelse i højere grad end nu var afhængig af den enevældige statsmagt, hvis repræsentant var stiftamtmanden, fra 1790 Greve Knuth, der afløste Greve Haxthausen og amtmændene i Hirschholm og Hillerød.

Der krævedes derfor ikke ringe smidighed og forhandlingsevne af byens borgmester for at manøvrere mellem alle disse forskellige instanser og få et for byens velfærd og økonomi tilfredsstillende resultat ud deraf. Men Biörnsen var fra sine unge dage af vant til at klare sig mellem fremmede, og hans uddannelse i Danske Cancelli har vel også nok skærpet hans diplomatiske evner.

Når man gennemlæser Helsingør magistrats deliberationsprotokoller og korrespondancer for tiden 1800—1820, undres man over, så mange sager der har foreligget til afgørelse. Men forholdet var det, at den specialisering af administrationen, der senere har fundet sted, ikke eksisterede dengang. Alle byens anliggender — bortset fra militærets og Øresundstoldkammerets — skulle afgøres af borgmester og magistraten. Man får såvist ikke indtrykket af nogen stillestående eller død by, nej, der er en stadig strøm af sager af alle mulige arter. En af de første sager var udleveringen af medalje og belønning til færgemand Lars Bache og de 5 færgefolk, som den 3. november 1801 under en

storm havde reddet 7 søfolk på Københavns red. Derefter følger sager om udlændinge, der vil have borgerskab for at handle, om leverancer til hæren, sager om færgefart og befordring bl. a. i anledning af kongens og de fyrstelige personers rejser, sager om spioner, laugssager, bygningssager, om vægtere, politi og brandvæsen, om vaccination og lægevæsen, om renholdelse af gader, om lån, overformynderimidler o.s.v.

Der var for en nidkær embedsmand nok at tage vare på, og Biörnsen synes at have haft en heldig hånd til at give de mange tvivlsspørgsmål, som opstod, en retfærdig og praktisk løsning. Det var forholdsvis hurtigt lykkedes ham at komme i kontakt med byens befolkning, og hans økonomiske forhold blev efterhånden gode, hvortil bl. a. hans nære forbindelse med Reiersen og efter dennes død i 1795 hans stilling som executor i boet og derefter som administrator af det Reiersenske Fond bidrog. Han var iøvrigt en god økonom og altid meget nidkær for at varetage byens økonomiske velfærd.

I Helsingør florerede en udstrakt selskabelighed mellem de førende forretningsmænd og administrationens spidser, og her blev Biörnsons hjem efterhånden et af samlingsstederne. Hans datter Frederikkes ægteskab med den velhavende agent Erik Engelbrecht Holm bragte ham i forbindelse med dennes talrige familie, hvortil hørte præsten og redaktøren Elias Grüner, general Bauditz, konsul Peter Holm og konsul Charles Thalbitzer m. fl.

Der var i disse år megen velstand hos den helsingørske købmandsstand, og medens det øvrige land efter 1813 henlå i fattigdom, tjentes der i Helsingør stadig mange penge. De blev dog hurtig givet ud igen. Mange førte et stort og herskabeligt hus, hvor god og overdådig mad og udsøgte vine blev nydt, ofte til overmål. Et fælles mødested var også Øresundsklubben, der lå i Sofiegade, hvor nu Wibroe's Bryggeri ligger. Denne klub havde store selskabslokaler, og der holdtes ofte baller og opførtes skuespil af lokale dilettanter eller tilrejsende skuespillere.

Der findes kun få og lidet oplysende breve af privat art fra Biörnsens egen hånd. Man har undertiden indtrykket af, at den tilbageholdenhed og manglende lyst til offentlig fremtræden, som synes at have været et karaktertræk hos ham, skyldes andre grunde end medfødt beskedenhed, og hvis der i den tidligste del af hans tilværelse har været visse mørke — muligvis tragiske — forhold i hans familie, som han på et vist senere tidspunkt har fået kendskab til, kan dette måske forklare denne hans tilbageholdenhed.

Der er dog en enkelt lejlighed, hvor hans virksomhed blev draget frem til offentlig omtale. Skildringen heraf findes i det eneste bevarede exemplar af kgl. privilegeret Helsingør Avis for 1812, den 13. juni[6], hvori der gives et udførligt referat af det møde på rådhuset d. 11. juni, hvor hans portræt blev overrakt staden. Ved denne lejlighed var ikke alene giverne, de 16 eligerede borgere, tilstede, men alle byens civile og militære honoratiores og andre fremtrædende borgere samt amtmand Arctander. Rådhussalen var netop bleven repareret, delvis ved hjælp af en donation fra stadens afgående præsident, kammerherre Hauch, og benyttedes denne dag for første gang i sin nye skikkelse. Der blev holdt taler af amtmanden og flere andre til ære for Biörnsen og ydet ham tak for hans udmærkede ledelse af byens sager, og til sidst tog han selv ordet og takkede rørt for den megen hyldest. Mødet sluttede med kanonsalut og musik af et militærorkester (hautboister), som uanmeldt var kommet til stede på foranledning af generalmajor Breuer.

Allerede året efter, da pengekrisen satte ind, blev hans og andre borgeres offervillighed sat på prøve, idet byens kasse på grund af tidernes vanskelighed løb tør for likvide midler. Her trådte nu Biörnsen og en række af byens borgere til og tilbød af egne midler at give byen forskud på, hvad de senere skulle yde i skat, og indbetalte straks hver fra 500 til 1000 rdl.

Der er således ingen tvivl om, at han, som årene gik, blev skattet og afholdt i alle kredse af byens befolkning. Hertil bidrog

hans kloge og rolige ledelse af byens forhold og hans retlinede hjælpsomhed og milde væsen.

Han døde den 20. april 1820, og i Dansk Statstidende, som Berlingske Tidende dengang hed, fandtes den 28. april følgende bekendtgørelse:

„I Gaar Aftes Kl. 8 hensov pludseligen efter nogen Tids Svaghed blid og rolig min uforglemmelige Mand Bertel Biörnsen, Etatsraad og Borgmester i Helsingør i sin Alders 70. Aar og 6 Maaneder. Hvilken Mand, Ægtefælle og Fader jeg og mine Børn har tabt, det vide hans Venner. Hvad han i et halvt Aarhundrede virked og gavnede som Embedsmand, er hans Medborgere ikke ubekendt. Forvisset om, at mange gode ville skienke mig deres Deltagelse, frabeder jeg mig en Bevidnelse deraf, som kun vilde forøge min Smerte.

Helsingør, d. 21. April 1820. *Petrea Catharina Biörnsen,*
født Reiersen.

Hans enke overlevede ham i 13 år. Hun døde først i 1833 i Helsingør. Hans søn, krigsassessor Frederik Andreas Biörnsen, der havde overtaget hans hverv som administrator af det Reiersenske Fond, døde allerede i 1823, og dette hverv overgik derefter til hans dattersøn, kaptajn og købmand i Helsingør Peter Louis Holm samtidig med, at der tiltrådte en med-administrator, toldinspektør i København Christian Georg Høst.

Noter.

[1] Patriciske Slægter, 3dje Samling (Hauch Fausbøll & Hiort Lorenzen 1915 pag. 23, Biørnsen (Stub).

[2] Jfr. Dansk biografisk Leksikon.

[3] Omtalt i Frborg Amts historiske Samfunds årbog for 1922 pag. 107–113. Jfr. også årbog 1949 pag. 84–85.

[4] I Landsarkivet i Viborg og Rigsarkivet findes ingen elevfortegnelser eller andre oplysninger fra Aalborg skole for denne periode.

[5] Omtalt i uudgivne memoirer af Caroline Lunding, f. Holm.

[6] Findes i Universitetsbibliotekets avissamling. Endvidere behandlet i et skrift: „Højtideligheden ved det Borgemester Biørnsen paa Helsingør Raadhuussal den 11. Juni 1812 opsatte Hædersminde". Kbh. 1812.

DEN ÆLDSTE TØRLÆGNING AF SØBORG SØ

Af NIELS AMSTRUP

Anden halvdel af det 18. århundrede var for det danske landbrug en periode med kraftig expansion. Produktionen øgedes betydeligt — man regner fx. med, at kornproduktionen fordobledes mellem 1770 og 1800 — mere intensive driftsmetoder toges i brug og det produktive areal udvidedes. Herunder kom man også ind på at indvinde jord gennem tørlægning af søer. Den første tørlægning fandt sted i 1760'erne — det var „Vildmosegården"s jord[1] — og skete ved privat initiativ, men senere blev også staten interesseret. Den kommission, der 1784 var nedsat for at undersøge mulighederne for forbedringer i landbruget i Frederiksborg og Kronborg amter (senere slået sammen til Frederiksborg amt), tilskrev 1786 alle landinspektører i distriktet om muligheden for grundforbedringer, herunder om udtørring af søer med spørgsmål om søernes dybde, bundbeskaffenhed, faldet, omkostningerne m. v.[2]. Og ved kommissionens initiativ blev faktisk adskillige mindre søer og moser afvandet.

I sine undersøgelser over mulighederne for tørlægning af søer standsede kommissionen også ved den store Søborg sø i Holbo herred, og det blev 1785 overdraget løjtnant Arctander at udarbejde planer for søens tørlægning. Han lavede i løbet af det følgende år et projekt, som 1786 blev godkendt af kommissionen.

Søborg sø havde tidligere haft en betydelig større udstrækning, end den havde ved det 18. århundredes slutning. Efter vandstandsmærker på Søborg slotsruin stod søens spejl ca. 6 m. o. h.

(d.v.s. over havets *nuværende* niveau) ved det 12. århundredes slutning[3], men i de følgende århundreder sank vandspejlet stadig. Ved det 18. århundredes slutning gik søen til en højde af ca. 4 m o. h. og havde en udstrækning på ca. 600 ha. Rørvæxten spillede en stor rolle, og røret omkring holmen, „som udi forrige Tider haver standet et Slot", var tillagt præstegården til benyttelse. Desuden voxede der en del birkekrat langs søens østlige bred[4].

Hvor dyb Søborg sø har været, ved man ikke, men givet er det i hvert fald, at vandstanden overalt var temmelig lav. Søens vestlige bred var ikke velafgrænset, men gik over i sumpede strækninger, som ikke lå meget højere end søens spejl; der er ingen tvivl om, at man her har haft hyppige oversvømmelser om vinteren og foråret. Disse sumpede strækninger har naturligvis været meget usunde og lidet tiltrækkende — ganske betegnende er det, at grænsen mellem Søborg og Græsted sogn går netop her — og vandstandssvingningerne har nok været en medvirkende grund til, at man til sidst tørlagde søen. Men at opfatte dem som den *væsentlige* årsag til tørlægningen[5] er en misforståelse.

Forud for gennemførelsen af Arctanders ovenfor nævnte projekt var der dog en del spørgsmål, som først måtte løses. Vigtigst var, at Gilleleje vandmølle måtte nedlægges, fordi afvandingen af søen ikke lod sig gennemføre, når møllen opstemte vandet ved kanalens udløb. Efter lange og sejge forhandlinger blev møllen imidlertid nedlagt og forøvrigt kort efter erstattet af en vindmølle, som opførtes ved Unnerup. Dette er et typisk exempel på, hvorledes vandmøllerne forsvandt, fordi de var i vejen for en mere rationel afvanding[6].

Også flere andre sager af mindre betydning måtte bringes i orden, men omsider var man da nået så vidt, at Rentekammeret i 1794 kunne give den fornødne bevilling til arbejdets gennemførelse.

Man kan ikke redegøre for detaillerne i tørlægningsarbejdet, da samtlige Arctanders kort og beregninger er tabt. Men vi kan

dog danne os et skøn over arbejdet igennem indberetningerne fra landinspektør Recke, der havde fået overdraget ledelsen af arbejdet.

Afvandingskanalen fra søen til Kattegat fulgte stort set det oprindelige afløb fra søen, som man blot uddybede noget. Profilen i denne kanal var således (1:100, målene i fod):

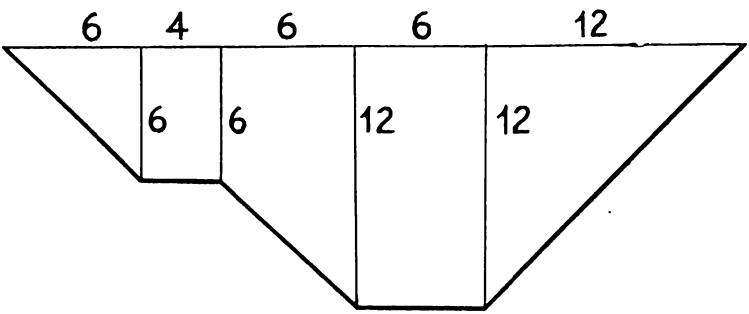

Fig. 23.

Den lille, godt 1 m brede terrasse i den ene kanalside er formentlig lavet for at lette gravningen. Bunden af kanalen lå 4 m under terrænets overflade, og det ville have været et meget hårdt arbejde at skulle kaste jorden op på een gang; ved hjælp af terrassen kunne det ske i to tempi. Denne store afvandingskanal blev åbnet i august 1797.

Ved Ålekistebroen opførtes en bro. Stedet var et vigtigt overfartssted, og der havde fra gammel tid været en bro, men den var ganske forfalden. Den nye bro blev — som den gamle havde været det — indrettet som en ålekiste og blev desuden forsynet med stigborde, så at man kunne regulere vandafstrømningen fra søen.

Kanalen inde i søen var det langt vanskeligere at udgrave, fordi dens sider stadig skred sammen. Derfor tog gravningen et par år, og profilen blev sådan (1:100, målene i fod):

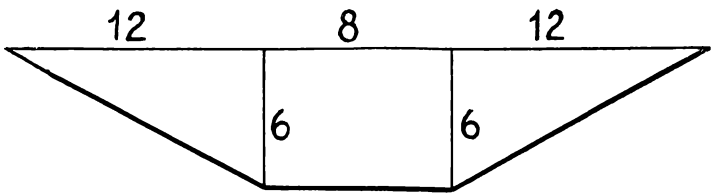

Fig. 24.

Sidernes hældning mod vandret plan er kun 26½°, medens siderne i den store afløbskanal hældede 45°. Oprindelig havde man dimensioneret kanalen i søen til en bundbredde på 8 fod, en højde på 6 fod og en øvre bredde på 24 fod (i stedet for 32), hvilket gav en sidehældning på 37°, men dette viste sig at være utilstrækkeligt.

Trods alle vanskeligheder blev arbejdet — det hidtil største tørlægningsarbejde i Danmark — fuldført ganske planmæssigt, i sig selv en ikke ubetydelig bedrift, og det vakte da også stor beundring. En udlænding, der 1798 berejste Sjælland og Skåne, skrev dybt imponeret om Søborg sø: Søborgsøen selv er nu på kongens bekostning blevet udtørret og elleve hundrede tønder af det bedste land florerer, hvor tilforn den moradsige sø var[7].

Det var heller ikke små forventninger, man i begyndelsen stillede til den store tørlægning; man regnede vistnok med, at søbunden ville give vældige afgrøder, først af græs, siden af korn. Gr. Begtrup anfører således, at „mosen endnu ikke er tør, men stadig bliver fastere. Den benyttes hidtil kun til hø"[8].

At man var tilfreds med tørlægningen, fremgår også deraf, at man overvejede yderligere afvanding af søen. 1800 indgav Recke et forslag om anlæggelse af en grøft og en vold omkring søen. Dette anlæg skulle dels føre det tilstrømmende vand uden om søen, dels hindre de omboende bønder i at lægge fælleder langs søen, så at deres kvæg også kunne delikatere sig med søens græs. Planen blev dog aldrig gennemført, skønt der var bevilget penge dertil. Man havde også planer om at udtørre søen helt ved hjælp

af en mølle. Allerede i det oprindelige forslag af Arctander var dette omtalt[9], og i 1807 skrev Rentekammeret til Finanskollegiet, at da den udgravning, der hidtil var foranstaltet, havde haft meget heldige følger, var kammeret betænkt på at lade søen videre udtørre. Man havde underhandlet om en hollandsk vandskruemølle, som ved hjælp af snegle skulle bortlede vandet. Heller ikke denne plan blev imidlertid til noget.

Den endelige udformning af kanalsystemet er aftegnet på fig. 25[10]. Man havde ført en hovedkanal langs den østlige bred af søen indtil den centrale del, som man ikke fik afvandet. Her kom der en vandsamling, ca. 100 tdr. land stor, som fik navnet Klaringen. Til denne førte tre afvandingskanaler fra den sydlige del af søen. Det må indrømmes, at det hele system er temmelig primitivt, og det er egentlig forbavsende, at det kunne holde søen så nogenlunde afvandet i ca. 20 år.

Allerede før tørlægningsarbejdet var afsluttet, var man begyndt på at udnytte den indvundne jord. I august 1797 skrev Recke, at han havde sået havre og plantet kål og roer på et areal, der for få måneder siden var dækket med 2½ alen vand[11], og man fik også hurtigt nogle vældige indtægter ved salg af græs fra søen. Den første auktion over græs (1799) indbragte 131 rdl., men allerede 1802 var man oppe på en indtægt af 4468 rdl.[12].

Da den første begejstring over tørlægningen var duftet bort, viste det sig imidlertid, at søen slet ikke egnede sig til opdyrkning, fordi vandafledningen var utilstrækkelig. Heller ikke som græsningsland kunne den bruges, da kreaturer ville træde den bløde bund helt op. Man måtte derfor blive stående ved høet, som gav gode indtægter. Dertil kom ret snart en anden vigtig avl, rør til tækning. Det er disse to afgrøder, som i de kommende 70 år skulle blive karakteristiske for Søborg sø, og det er også denne dobbeltudnyttelse, der giver den ældste tørlægningsperiode dens særlig interessante problemer. Men først vil vi se på, hvorledes årets arbejde på søen foregik[13].

S Ø B O R G S Ø.

Det ældste kanalsystem (ca. 1800).

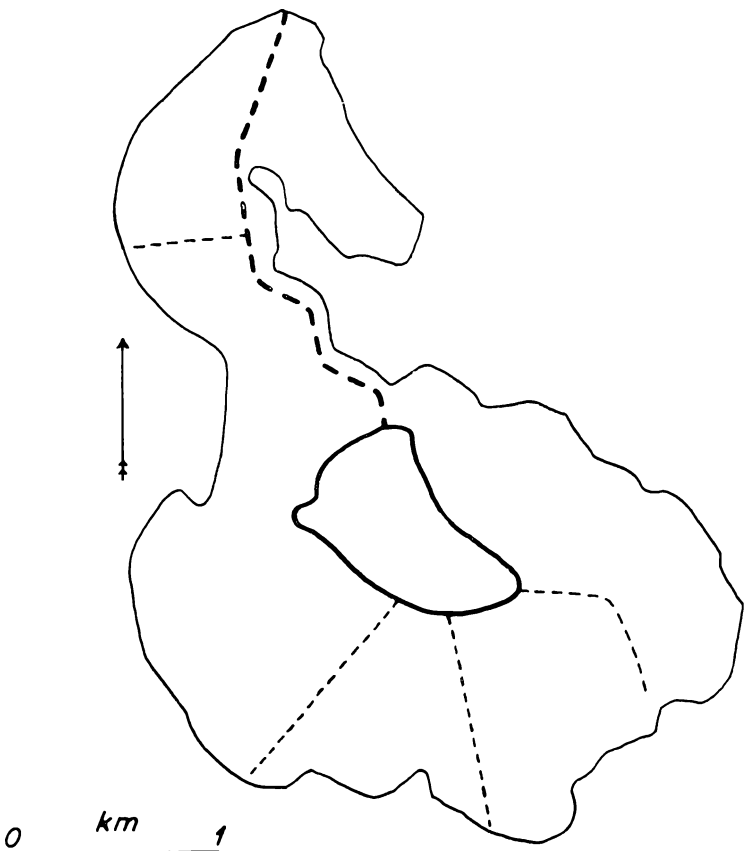

Fig. 25.

Om foråret stod det meste af søen under vand, fordi kanalsystemet ikke kunne klare den betydelige vinter- og forårsafstrømning fra søens store opland (efter Hedeselskabets beregning er afstrømningsarealet for søen 3652 ha). Men så langt fra at være skadelig, var denne oversvømmelse netop et gode for søen, og man holdt stigbordene nede for at hindre vandet i at løbe bort. Først omkring midten af maj lukkede man op for vandet.

For det første medførte det tilstrømmende vand en del vigtige plantenæringsstoffer, dels i opslemmet, dels i opløst form, og en del af disse kom vegetationen til gode. Oversvømmelsen virkede derved som en slags „gødevanding"[14]. Måske havde den vold, som efter Reckes forslag skulle være lagt omkring søen, netop til formål at gøre det muligt at sætte hele søen under vand, uden at vandet bredte sig over de omliggende marker.

For det andet beskyttede vanddækket vegetationen mod sen forårsnattefrost. Søborg søs beliggenhed som et „trug" mellem højere områder bevirkede, at der her var meget sen nattefrost om foråret. Mod dette var et vanddække en meget effektiv foranstaltning, da selv en ret stærk frost kun medførte, at der dannedes et tyndt lag is på overfladen af vandet. Stort længere end til midten af maj kunne man imidlertid ikke holde vandet opstemmet af hensyn til græsvæxten, men på den anden side var faren for nattefrost på dette tidspunkt endnu ikke forbi, hvad man flere gange fik en dyr erfaring for.

Når først stigbordene var lukket op, gjaldt det om at få vandet bort så hurtigt som muligt, og et vigtigt forårsarbejde var derfor oprensning af kanalerne, hvilket skete fra pramme. Rensning på anden måde var umulig på grund af den bløde jord. Oprensningen omfattede dels uddybning, dels borthugning af rør, som stadig bredte sig og hindrede det frie afløb.

I de kommende måneder blev søen mere og mere tør, og ved midsommertid kunne man overalt gå tørskoet. Ved denne tid (som regel i de første dage af juli) kom den store årlige begivenhed, auktionen. Søborg sø var inddelt i „numre", og ved auktio-

nen blev disse numre solgt for højeste bud. Både græs og rør blev solgt på roden, så at det var købernes egen sag at sørge for høsten.

Høet var meget anvendeligt som vinterfoder, og det var på grund af sin gode kvalitet en stærkt efterspurgt vare. Leschly — Reckes efterfølger — nævner, at der endog var flere, som solgte deres enghø for at kunne købe „søhø", så budene lå oftest højt.

Den væsentligste del af høet (som regel omkring de to trediedele) blev købt af husmænd, der slog sig sammen to, tre eller fire om at købe et eller to numre, d.v.s. 10—15 læs (à 40 lisp.). De kom langvejs fra, mange havde en vej på en snes kilometer at tilbagelægge.

Hvorfor var det især husmænd, der købte høet på Søborg sø? Det må her erindres, at Frederiksborg amt havde mange husmænd. Både i forhold til antallet af bønder og i forhold til hartkornsmængden var der her flere husmænd end i de øvrige sjællandske amter[15]. Hvorledes husmændene var fordelt i amtet, ved man ikke, men der er — når man sammenligner med senere tider — grund til at antage, at netop den nordøstlige del af amtet var ret husmandsrig. Disse husmænd havde ganske vist for en stor del fået jord ved udskiftningen, men alt for lidt og specielt af for dårlig kvalitet til at præstere det nødvendige vinterfoder til deres kvæg[16]. Vanskelighederne med at skaffe vinterfoder har da ganske sikkert været grunden til, at husmændene gerne foretog den lange tur til Søborg sø, hvor de kunne få hø af udmærket kvalitet til vinterfodringen.

Rørene blev solgt til enkelte „prangere", ofte i større partier. Også rørene blev solgt viden om og anvendtes til tækning. Både avlen af græs og rør havde således en betydning ud over det lokale.

Sommermånederne var optaget af høhøsten. Enkelte år kunne græsset være så langt fremme, at man kunne begynde høsten strax efter auktionen, og det kunne af flere grunde være en fordel. Høstede man tidligt, kunne man nå et efterslet i september. Ud-

byttet af dette var dog ikke særlig stort, og iøvrigt blev det senere (1821) forbudt at tage efterslet, da man mente, at jorden blev for udtæret ved to årlige afgrøder.

Den anden fordel, der kunne være ved at høste tidligt, var, at sommerregnen helt kunne ødelægge høet. Der kendes flere eksempler på, at søen ved auktionen var ganske tør, men så blev eet eneste morads ved kraftig regn om sommeren. Værst var det i 1828 og 1838, hvor man overhovedet slet ikke fik høstet. Det vrimlede naturligvis med klager fra de arme købere, og utvivlsomt nedsatte sådanne uheld i nogen grad efterspørgslen efter høet.

Selve bjergningen af høet foregik på en ganske karakteristisk måde. Strax efter, at græsset var slået, blev det på menneskeryg båret op på land og stakket der, et vældigt arbejde, da der ofte var flere hundrede favne til land. Den maximale afstand angives af Leschly til 664 favne, d.v.s. ikke mindre end 1,2 km. Det var derfor kun naturligt, at Leschly søgte at lette høsten ved at udlåne de to pramme, der hørte til søen. De mennesker, der havde numre langs kanalerne, kunne da læsse det nyslåede græs på prammen og på den måde trække det til land. (Denne metode fik dog først betydning, da der kom mange kanaler).

Enkelte år var søen imidlertid så fast, at man simpelt hen kunne køre på den med vogn. Det var især i de tørre år i 1820'erne, at dette lod sig gøre, og i disse år kunne man endda køre helt ud til Klaringen. På denne måde blev der sparet meget arbejde, men under alle omstændigheder var høhøsten overordentlig arbejdskrævende.

Under gunstige forhold kunne høhøsten tilendebringes ret tidligt — dog har det hørt til de sjældne undtagelser, når man i 1844 var færdig inden udgangen af juli — men langt det almindeligste var, at den først var forbi i første halvdel af september, ofte endda først ved „Micaeli Tider" (29. september). Man overvejede på et vist tidspunkt (1824) at forkorte fristen for høhøstningen, men det kan ikke ses, at dette blev gennemført. Det ville sikkert

heller ikke have været klogt, græsset kom jo sent i gang med væxten, fordi søen var sat under vand så langt ud på foråret. Derfor måtte høsten også blive senere.

Hvormeget kunne man nu høste på Søborg sø? I 1830'erne og 1840'erne kan vi se, at man regnede 1500—200 læs hø à 40 lisp. for det „normale" (skøn fra 1836 og 1844), muligvis med en dalende tendens, hvorom mere siden. Men i særlig gode år kunne man nå væsentlig højere op, og især i 1820'erne var udbyttet stort; 1826 høstede man således ca. 4000 læs hø.

Når høhøsten var forbi, kom der nogle stille måneder, og denne tid har man formentlig anvendt til en fornyet rensning af kanalerne.

I december måned begyndte rørhøsten, i begyndelsen kun i det små. Ved rørhøsten søgte man naturens hjælp, idet man ventede på, at der skulle komme frost. Frøs nemlig søen til, var det langt lettere at komme til rørene, man slap for at vade gennem søen. Når så frosten kom (eller *hvis* frosten kom), fik man fart på med høsten, for ingen vidste, hvorlænge den ville vare. De år, hvor der var frost, blev rørhøsten derfor meget tidligt afsluttet, ofte i midten af januar. Kom frosten ikke, måtte man bide i det sure æble og begynde høsten midt i æltet. Det var — ligesom høbjergningen — et anstrengende arbejde, som krævede mange menneskers virksomhed, fordi rørene måtte bæres på menneskeryg over den bløde bund. Derfor kunne det også trække længe ud med arbejdet; i frostfrie år var rørhøsten som regel ikke færdig før i april måned, ja, man har et par exempler på, at rørhøsten er fortsat ind i maj (1823, 1843).

Endelig kunne der indtræffe det, at søen blev fyldt med vand i løbet af november og december og derefter frøs til. Man satte da stigbordene ned for ikke at svække isen ved, at vandet underneden løb bort. Høsten blev på denne måde ganske vist forholdsvis let, men for køberne var denne situation ingen fordel, da rørene blev væsentlig kortere.

Når rørhøsten var forbi, blev stigbordene sat ned, og man lod atter søen fyldes med vand.

Udbyttet af rør angives noget forskelligt, men turde normalt have ligget på ca. 4000 traver à 20 kærver alens bind (alens bind er et særligt nordsjællandsk mål og angiver, at bindingens omkreds er 1 alen).

Vi har nu fulgt den årlige gang i arbejdet på søen og vil derefter se på, hvorledes man afvejede hensynet til de to afgrøder.

Her var forholdet, at afledede man for meget vand, ville man ødelægge røravlen, og var der for meget vand, ville græsset ikke trives. Behandlingen af arealet var derfor en sejlads mellem Scylla og Charybdis, og det var ikke altid, at sejladsen gik godt.

Medens man i de første år vistnok hovedsagelig havde græsavl og altså holdt søen så tør som muligt (jfr. de førnævnte projekter), hører vi fra omkring 1815 klager over, at græsvæksten er aftagende. På store strækninger var græsset ganske forsvundet og afløst af mos; dette gjaldt især den sydøstlige del af søen, hvor man tidligere havde haft en meget stor høst af græs.

Den aftagende græsavl skyldtes en mangelfuld vandafledning, og for at gennemføre en bedre afvanding blev der da i årene 1818—19 foretaget en række forbedringer. For det første blev hovedkanalens løb inde i søen ændret noget, så at vandet løb ud fra „midten af den tilbageblevne Klaring", d.v.s. fra Klaringens nordspids, medens det tidligere var løbet ud fra dens østlige bred. Derved forkortedes kanalen en smule, og Klaringen blev lidt mindre. Endvidere blev der gravet en ny kanal fra den sydlige ende af søen til Klaringen. Den blev anlagt 1818, og allerede året efter kunne Leschly meddele, at auktionen over høet på numrene omkring den nye kanal havde indbragt det dobbelte af sidste år.

Der blev også anlagt andre kanaler, men oplysningerne om disse er meget uklare.

Hvad blev nu udbyttet af disse forbedringer? Det er givet, at

høhøsten blev adskilligt større, og dette skyldtes sikkert væsentligst de nye kanaler, selv om også de tørre år i 1820'erne vel har spillet en rolle. Vi kan dog ikke nøjagtigt sige, hvor meget produktionen gik i vejret, da man kun har de årlige auktionsbeløb at holde sig til, og dels skelner disse ikke mellem indtægten af rør og indtægten af græs, og dels er pengeangivelserne på denne tid vanskelige at arbejde med. Kursen på rbd. var stigende, men priserne på landbrugsprodukter faldende (landbrugskrisen). Derfor kan auktionsbeløbene ikke bruges til selv en tilnærmet angivelse af produktionens størrelse.

Men trods det forøgede udbytte af græs blev resultatet af den bedre afvanding alligevel en skuffelse. Hovedsagelig af to grunde. For det første vidste landbrugerne nu bedre at skaffe sig vinterfoder ved egen dyrkning. Medens man endnu ved århundredets begyndelse praktisk talt ikke kendte kartoflen i Frederiksborg amt, var den 30 år senere udbredt over så godt som hele amtet[17]. Den egnede sig godt til de ret lette jorder i det nordlige Sjælland. Ligeledes bredte kløveravlen sig stærkt i de første årtier af det 19. århundrede, så at den omkring 1830 var i „almindelig brug" de fleste steder i amtet[18].

Således var ved landbrugets udvikling bønder og husmænd blevet langt mindre afhængige af Søborg søs hø, og selv om dette var af god kvalitet, var både den store risiko og den vanskelige bjergning ting, som nok kunne holde køberne noget tilbage.

Den anden grund til, at den større produktion ikke kom til at give det forventede resultat, var, at udbudet af hø i disse år var ret stort, fordi gårdejerne solgte hø. I 1822 var der f. eks. ikke mindre end 6 auktioner over hø i søens umiddelbare nærhed, og sikkert var der flere længere borte. Når dette hø fristede køberne mere end Søborg søs, hænger det vel atter sammen med den vanskelige bjergning af søhøet. Dertil kom, at høet på Søborg sø måtte betales kontant, medens gårdmændene ofte var villige til at få betaling i form af en eller anden modydelse, hvad der her under krisen måtte friste mange.

Heller ikke røravlen gik det særlig godt med i disse år, for selv om produktionen holdt sig nogenlunde uforandret, gik priserne stærkt ned; fra 1820 til 1823 sank de over 50 % (fra 64 sk. pr. trave til 28 sk.). Leschly mente, at dette skyldtes søens store produktion; han anstillede beregninger over, hvorlænge et ordentligt lagt rørtag kunne holde, og fandt — ikke uden en vis fortrydelse — at det kunne ligge i 15—20 år (hvad der iøvrigt nok endda er lavt sat). I denne tid ville søen producere ca. 80.000 traver rør, og hvor skulle de finde afsætning?

Grunden til rørprisens fald er dog mere generel. Det var landbrugskrisens virkninger, der mærkedes. Man lod være med at bygge nye huse, og på de gamle lod man tagene blive liggende længere.

Landbrugskrisen mærkedes således tydeligt på Søborg sø, men i slutningen af 1820'erne lysnede situationen, afsætningsmulighederne bedredes, og man fik mod på at gøre nye forbedringer på søen. Rørvæksten klarede sig ganske vist godt, men græsproduktionen, som man stadig tillagde en meget stor betydning, var igen gået ned.

Derfor gennemførtes i årene 1831—32 en række store kanalarbejder, og kanalsystemet fik den udformning, som det beholdt indtil 1870. På fig. 26[19] vises dette kanalsystem. Fremgangen i forhold til det oprindelige system er tydelig, men det er dog ganske klart, at hele systemet er „lappeværk", fremkommet efterhånden, som der blev brug for flere kanaler, men uden nogen fast plan. Kortet viser, at den vestlige del af søen har krævet den største afvanding, her ligger kanalerne tættest; især har det lille område omkring det nuværende Odderholm krævet et temmeligt stort kanalsystem. Dette skyldes, at den vestlige del af søen har et langt større afstrømningsareal end den østlige. Alene Maglemose å, der løber ud i Søborg sø ved Odderholm, har et afstrømningsareal på over 1300 ha (Hedeselskabets beregning).

Desuden har området omkring det nuværende Frijsenvang for-

S Ø B O R G S Ø

Kanalsystemet omkring 1830.

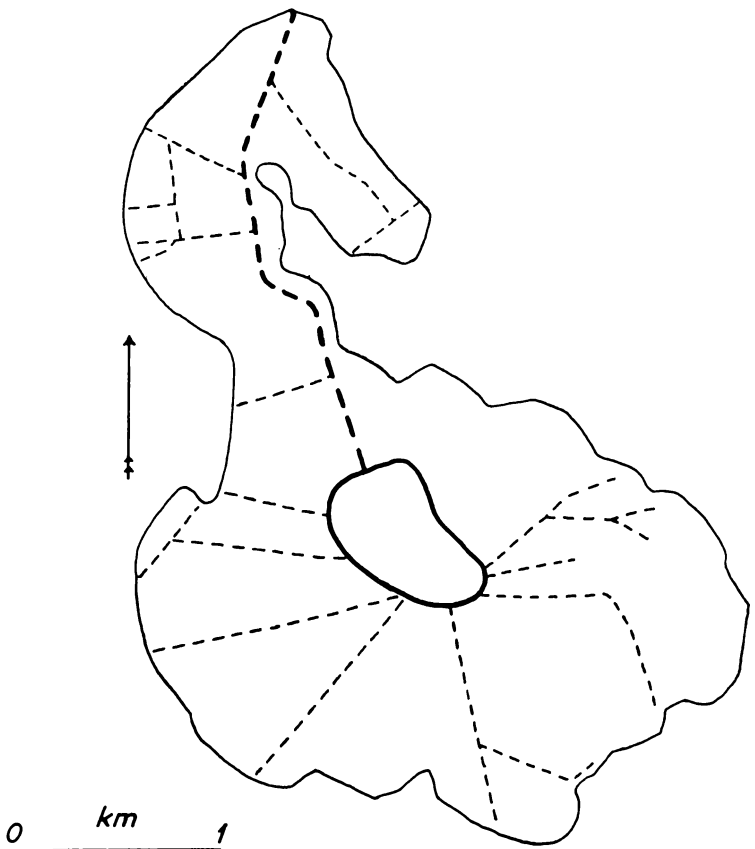

Fig. 26.

holdsvis mange kanaler, hvad der egentlig forbavser, da afstrømningsarealet er ret lille. Men en rolle kan det vel have spillet, at der her var mange underjordiske kilder, hvad der formentlig står i forbindelse med, at terrænet øst for søen er højtliggende, så at vandet, som derfra siver ned under søen, er under et betydeligt tryk.

Efter de store forbedringer i 1831—32 fik man en række gode høstår for høet, men atter blev udbyttet (det økonomiske udbytte) en skuffelse. Søborg søs høavl havde fået et uafhjælpeligt grundskud derved, at landbrugerne som nævnt nu selv producerede deres vinterfoder. Kunne høet end i dårlige høstår give en god indtægt, så satte en god høst på land straks prisen langt ned.

Derimod var rørprisen stigende. Fra 1830 til 1836 steg prisen således fra 28 sk. pr. trave til 48 sk. Grunden hertil var, at byggeriet begyndte igen, nu efter at krisen var overstået, og det steg langsomt, men jævnt i de følgende årtier[20].

I disse to grundforhold — på den ene side høets mindre betydning for køberne og på den anden side en stigende efterspørgsel efter rør til tækning — må man da søge hovedårsagen til, at der efterhånden blev lagt større og større vægt på produktionen af rør. Medvirkende har sikkert også afvandingsforholdene været; det ser ud til at have været vanskeligt at skabe en afvanding, som gennem længere tid kunne honorere græssets krav.

Så vidt man kan skønne, har arealet også i nogen grad skiftet karakter i løbet af 1830'erne og 1840'erne; dog er oplysningerne herom ret spinkle. Det er fra denne tid, at vegetationen i de centrale dele af søen udvikler en hængesæk, noget, der hidtil var blevet holdt nede ved de stadige afvandingsarbejder. Den dårligere afvanding viste sig også derved, at der i 1840'erne begyndte at vokse ellekrat i den sydlige del af søen.

Set fra et afvandingsteknisk synspunkt betegner „driftsændrin-

gen" altså en tilbagegang, men den havde som sagt sin rimelige forklaring i de økonomiske forhold.

Rørene blev solgt over hele det nordlige Sjælland, og der gik også betydelige mængder til byerne. I 1846 solgtes der f. eks. 1200 traver til „i nærheden af Frederiksborg" (?), 400 traver til Helsingør og „betydelige mængder gipsrør" til København. En rejsende, der besøgte Søborg sø i 1845, fortæller imponeret om tørlægningen og den store rørproduktion, som indbringer vældige indtægter, ja, „den sum, man indløser af denne handel med siv, angav man mig så høj, at jeg ikke drister mig til at nævne den"[21].

En ting, der meget klart viser rørproduktionens stærkt øgede betydning, er, at man i 1840'erne begyndte på at *plante* rør. Desværre ved man ikke, hvilken betydning disse plantninger fik, men en større plantning blev i hvert fald ødelagt af sen nattefrost i 1843. Også i 1850'erne gjorde man forsøg med rørplantning, men heller ikke her kendes resultatet.

Således var rørene i løbet af de sidste 20 år blevet vigtigere og vigtigere, og da staten i 1850'erne forberedte salget af søen, blev netop rørproduktionen fremhævet på bekostning af græsset. Man kunne sikkert, hedder det i en indberetning fra 1854 af Mentz, Leschlys efterfølger, ved pumpning gøre søen så tør, at dyrkning blev mulig, dog næppe over hele søen, men det ville være kostbart og ville næppe kunne betale sig, da man derved ville ødelægge rørproduktionen. Det er denne, der indtil videre må danne hovedgrundlaget for udnyttelse af søen[22].

Ved en auktion blev Søborg sø 1858 solgt til overretsassesor Bregendahl og jægermester Neergaard. Salget skyldtes ikke et ringere udbytte af søen, der tværtimod i disse år gav en god og sikker indtægt[23], hvad der med det øgede byggeri i 1850'erne også var at vente. Salget synes at være et led i realiseringen af forskellige statsejendomme, som „fordrer en særegen bedrift, som

man ikke let med fordel kan lade bero i statens hånd, når man under de nærværende konjunkturer kan erholde en god købesum for slige ejendomme" (ministeren for monarkiets fælles indre anliggender i Rigsrådet)[24].

De følgende år hører til de dårligst kendte i søens historie, og i virkeligheden ved man så godt som intet om søen i tiden 1858—1872. Men det ser dog ud til, at det private initiativ ikke har fejret nogen større triumf. Arealet blev passet dårligt, bl. a. ved man, at mosset bredte sig stærkt i 1860'erne og gjorde store dele af arealet uproduktive[25]. De mørke skildringer af søen omkring 1870 tyder også på, at den er blevet forsømt i den foregående tid. Da søen i 1872 blev købt af grev Krag-Juel-Vind-Frijs, bestod vegetationen for størstedelen af halvgræsser og mos, og arealet ville sandsynligvis have udviklet sig til en lavmose, om det var blevet overladt til sig selv endnu nogen tid. Men allerede i efteråret 1872 begyndte P. B. Feilberg, en af sin tids betydeligste kulturteknikere, sine afvandings- og kultiveringsarbejder på Søborg sø. Søen blev nu helt tørlagt og afvandingsdybden sænket meget betydeligt ved hjælp af et omfattende kanalsystem. Ved dybpløjning og agergrøftning blev jorden udluftet, den gamle vegetation kvalt og omdannet til plantenæringsstof, og endelig blev der kørt mineralsk jord på arealet, som derved blev bedre egnet til dyrkning. En ny periode af søens historie tog sin begyndelse[26].

Denne første tørlægning af Søborg sø har fået en ret ublid behandling i litteraturen, og det er klart, at det med senere tiders erfaring og viden er let at påpege svagheder. Afvandingssystemet var primitivt og urationelt, og ganske sikkert er de dele af arealet, som ikke kom under vand om vinteren og foråret, blevet udpint ved stadige afgrøder. Men på den anden side var der med de herskende konjunkturer ingen økonomisk basis for mere intensiv udnyttelse af arealet. Og sammenligner man med andre tørlægninger, kan man ikke sige, at resultaterne her var bedre.

Nebel og Dons søer blev tørlagt 1800 og havde også avl af græs, men udbyttet var forholdsvis langt mindre end på Søborg sø, og afvandingen heller ikke så god[27]. Endnu dårligere gik det med Nørøxe sø, der ligeledes blev tørlagt omkring 1800. Her var afvandingen allerede 25 år efter så dårlig, at arealet altid var under vand fra begyndelsen af september, og i fugtige år var den også oversvømmet om sommeren. Høhøsten blev under disse forhold ganske forsvindende, men man kunne i tørre år høste en beskeden mængde rør[28].

Tørlægningen af Søborg sø var således langt heldigere gennemført end på disse to arealer, men vigtigt er det at se, at udnyttelsen af den indvundne jord er den samme, nemlig græs og og rør. Åbenbart er det disse afgrøder, man med datidens kunnen var i stand til at avle på tørlagte søbunde. Dette illustreres også ved en anden — noget senere — tørlægning, som man har lidt bedre viden om end Nebel-Dons og Nørøxe søer. Det er Fiil sø, som blev partielt tørlagt i 1848 ved, at vandet fik frit afløb gennem Henne å, der tidligere havde været opstemmet (Henne mølle). Den indvundne jord blev brugt til høslet, men bjergningen var på grund af den bløde jordbund meget vanskelig. Høet måtte bæres et langt stykke på menneskeryg, fordi det kun enkelte steder var muligt at køre med vogn. Afgræsning af arealet kunne der slet ikke være tale om. Høafgrøderne var meget store og solgtes på roden ved auktion til høje priser, fordi området var engfattigt. Folk kørte ofte en 30 km for at få fat i høet på Fiil sø[29].

Denne skildring af Fiil sø viser en slående overensstemmelse med, hvad vi har hørt om Søborg sø oven for. Man behøver faktisk blot at ændre tidspunktet og navnene for at få en skildring, der stort set passer på Søborg sø, især i dennes tidligste tid (ca. 1800—ca. 1830). De — ganske vist temmelig få — oplysninger, som kan skaffes, synes altså at pege i retning af, at Søborg sø ikke blev udnyttet væsentlig ringere — og heller ikke væsentlig anderledes — end andre tørlagte søbunde. Det var i første halvdel af

19. århundrede ikke muligt at behandle et tørlagt areal mere intensivt, i hvert fald ikke med tilfredsstillende udbytte. Man havde — som vi har set — forskellige planer om en yderligere udtørring af Søborg sø ved hjælp af pumpning, men efter de anstillede beregninger kunne det øgede udbytte af søen ikke forrente en sådan investering. Målt med samtidens målestok var derfor tørlægningen af Søborg sø hverken nogen betydningsløs eller dårligt gennemført indsats.

Noter.

1) J. J. S. Steenstrup: Geognostisk-geologisk Undersøgelse af Skovmoserne Vidnesdam og Lillemose, 1841, s. 89 f.
2) (Wilh. Aug.) Hansen: Beskrivelse over de efter en Kongelig Commissions Forslag paa Friderichsborg og Cronborg Amter foretagne Indretninger, 1790, s. 114 ff.
3) C. M. Smidt: Søborg. – Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930, s. 12.
4) Matrikel af 1688, markbog nr. 50 (Søborg sogn) passim. (upag.) (Rigsarkivet).
5) Således Trap: Danmark II, 4. udg. 1920, s. 104, og I. B. Krarup og S. C. A. Tuxen: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark V, 1904, s. 132.
6) S. B. Bøcher: Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu, 1942, s. 338–345, og Hugo Matthiessen: Det gamle Land, 1942, s. 117.
7) (Jac. Neumann): Danskes Reiseiagttagelser II, 1799, s. 209 f.
8) Gr. Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Sjelland og Møen II, 1803, s. 290.
9) (Wilh. Aug.) Hansen: Beskrivelse . . ., s. 116.
10) Kortet er en rekonstruktion og bygger på det senere omtegnede matrikelkort (Matrikulsarkivet) og på generalstabens opmåling af søen 1857 (Geodætisk Instituts arkiv) samt på landinspektørens oplysninger om gravningsarbejdet.
11) (P. Feilberg og P. Hansen): Nogle forberedende Undersøgelser vedrørende Sænkningen af Arresøens Vandspejl, 1901, s. 44.
12) Gr. Begtrup: Beskrivelse . . ., s. 290.
13) Skildringen af Søborg søs udvikling bygger for en væsentlig del på landinspektørens indberetninger, der beror i Rigsarkivet: Domænekontoret. Diverse Sager. Søborg Sø 1786–1873. (6 pakker). For ikke at tynge teksten med alt for mange noter er der imidlertid ikke henvist til de enkelte indberetninger. Ved hjælp af årstallene vil man forholdsvis let kunne finde frem til de pågældende sager.
14) Jfr. E. Dalgas: Om Engvandring, 1877, s. 34–55.

15) F. Skrubbeltrang: Husmand og Inderste, 1940, s. 300, og bilag VI.
16) Ibid., s. 324 ff.
17) G. Sarauw: Frederiksborg Amt, 1831, s. 219 ff. Kartoffeldyrkningen spillede en relativt større rolle i første halvdel af 19. årh. end senere.
18) Ibid., s. 223 f.
19) Kortet bygger på matrikelkortene og generalstabens opmåling 1857.
20) Jfr. I. B. Krarup og S. C. A. Tuxen: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling V, 1904, s. 155 ff., og Danmarks Statistik II, 1887, s. 234 ff. Brandforsikringssummerne må dog anvendes med megen varsomhed, et direkte udtryk for byggevirksomheden er de ikke.
21) J. G. Kohl: Reiser i Danmark og Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, II, s. 1848, s. 242.
22) Hovedpunkterne i indberetningen er trykt i Rigsraadstidende 1856. Anhang A, sp. 250 ff.
23) I ovennævnte anhang er anført indtægter for de seneste år.
24) Rigsraadstidende 1856, sp. 431.
25) (P. Feilberg og P. Hansen): Nogle forberedende Undersøgelser vedrørende Sænkningen af Arresøens Vandspejl, 1901, s. 45, note.
26) Om denne bl. a. P. B. Feilberg: Jordblanding ved Agergrøftning og Jordkjørsel. – Tidsskrift for Landøkonomi 4 XI, s. 469–540, 1877. P. B. Feilberg: Græskultur i den C. E. Greve Krag-Juel-Vind-Frijs tilhørende udtørrede Søborg Sø, 1888. N. Amstrup: Kultiveringsproblemer på den tørlagte Søborg sø. – Geografisk Tidsskrift 54, s. 24–35, 1955.
27) C. Dalgas: Veile Amt, 1826, s. 28 f.
28) L. C. Brinck-Seidelin: Hjørring Amt, 1828, s. 62 f.
29) Chr. Mathiesen: Udtørringen af Fil- og Folfsø. – Ugeskrift for Landmænd 4 II, 1871, s. 49–56.

EN DANSK-ENGELSK KULTURGESANDT

OM HELSINGØR OG KRONBORG FOR 130 ÅR SIDEN

Af KR. LANGDAL MØLLER

I

Forfatteren.

Forfatteren af det ejendommelige, men sikkert alt for lidt kendte værk, der i det følgende skal omtales nærmere, har læserne utvivlsomt både krav på og fornøjelse af at blive præsenteret for, eftersom et kendskab til hans liv, og da ganske særligt til hans person, i ikke ringe grad bidrager til at kaste lys over det mærkelige foretagende, han gav sig i lag med, og den besynderlige udformning, det fik.

Hans navn var *Andreas* (el. *Anders*) *Andersen Feldborg,* og han blev født i 1782. Allerede som 20-årig rejste han til England, hvor han hurtigt erhvervede sig et så fortrinligt kendskab til engelsk, at han kunne ernære sig som oversætter fra dansk til engelsk. Fra 1816 til 1820 var han igen i København, men rejste så tilbage til England. 1828 fik han ansættelse ved universitetet i Göttingen, men døde allerede en halv snes år senere, 1838, i Danzig.

Man kan ikke påstå, at Andersen Feldborg var særlig estimeret inden for sin bekendtskabskreds. Han har utvivlsomt hørt til den ikke helt ukendte type, der med uforstyrrelig sindsligevægt påtvinger andre, især kendte og fremstående personligheder, sit selskab og i sine bøger — under en klædelig beskedenheds maske — lader skinne igennem, at disse berømtheder med glæde griber lejligheden til at udøse deres hjerte for ham og gøre ham til

deres fortrolige — skønt sandheden vist som oftest var, at de anså ham for et dødkedeligt, plagsomt påhæng.

Mildest og mest overbærende er vel Oehlenschlägers omtale af ham, og dog er også den præget af, at man almindeligvis ikke tog ham højtideligt, men rent ud sagt havde ham til bedste. Den måde, hvorpå han gjorde digterkongens bekendtskab og blev hans lærer i engelsk, er for øvrigt ganske karakteristisk for Andersen Feldborgs frejdige og ligefremme metode, når det gjaldt at skaffe sig omgang med de store. I sine *Erindringer*[1] fortæller Oehlenschläger følgende om sit første møde med denne ejendommelige fremtoning:

„En Dag[2], da jeg sad i min Eensomhed med en engelsk Bog, og ærgrede mig over, at jeg ikke kunde bedre Engelsk, traadte en Fremmed ind, for at giøre mit Bekiendtskab. Han var bleg, lidt guulladen i Huden og koparret, ogsaa saae han lidt skiævt med det ene Øie; men hans Ansigt havde et godmodigt, muntert og skiælmsk Udtryk. Han kaldte sig Andersen Feldborg, og kom lige fra England, hvor han havde levet i flere Aar og var bleven ganske engliseret. Han var kommen herover til sin stakkels Søster (som han kaldte hende, skiøndt jeg ikke troer hun fattedes noget) og for, saalænge det faldt ham ind at blive her, at være Sprogmester. Jeg viste ham Bogen, jeg læste i, og sagde: „Nu, det var jo herligt! saa kunne vi strax begynde, jeg sidder just her og trænger til en engelsk Sprogmester." Denne Introduktion var aldeles efter hans Smag; han gav mig en Time, og spiste hos mig til Middag, hvilket han siden ofte giorde. Det var en underlig Fyr. Han fortalte mig sine Hændelser; hvorledes han som ganske ungt Menneske var faldet paa at reise til London, hvor han udentvivl var forgaaet i den yderste Nød, dersom ikke en god Mand havde truffet ham og hiulpet ham frem, til han blev ansat hos en Boghandler. Han kunde ypperligt Engelsk, som en Indfødt, og fornægtede dog ikke sit Modersmaal fra Christen Bernikovstræde. Han fik snart saa mange Timer, han behøvede for at leve anstændigt; men han var en stor Ven af at tilbringe hele halve Dage,

fra Middagen af, hos sine Elever, der snart bleve hans gode Venner, og som det i Førstningen morede at høre ham fortælle om England og om Sir Walter Scott, som hele Verden dengang læste og beundrede. Dette forunderlige, lystige, livsglade og til den største Tarvelighed dog vante Menneske havde et Tilfælde undertiden, der giorde mig heel urolig, da det engang indtraf hos mig. Det var et Tilfælde, der egenlig før blot traf Damerne, men nu ikke engang var Brug mere hos dem, og som man blot fandt i de gamle Komødier, naar Fædrene vare altfor strenge mod deres Døttre: han besvimede. Jeg blev ganske angst, løftede ham i Veiret og raabte paa Hovedvand eller, i Mangel deraf, Æddike. Men inden Æddiken kom, slog Feldborg Øinene op, og da han fandt sig i mine Arme, raabte han: „Det er saamænd den tredie Digters Arme, jeg har ligget i idag." Han havde nemlig havt det samme Tilfælde hos Ingemann og en Anden, hvis Navn jeg har glemt. Da jeg mærkede, han ogsaa her tog Sagen fra den muntre Side, ophørte min Frygt. Han kom sig meget snart, og spiste til Middag med den sædvanlige Appetit, skiøndt han virkelig havde ligget i Afmagt.

Til Rahbeks kom han ogsaa meget. Engang blev han saalænge der om Aftenen, at de maatte rede Søsterseng til ham paa nogle Stole, fordi det var for silde at komme til Byen inden Portlukningen. Siden, naar det skete, laa han i et lille Værtshuus paa Vesterbro, som heed: den blaae Stud. Da han en Aften tøvede noget længe med at komme afsted, giorde Fru Rahbek ham i den sædvanlige Spøgetone opmærksom paa, at Bakkehuset ikke var den blaae Stud; hvorpaa han skyndte sig afsted."[3]

Saa venligt som Oehlenschläger så fru Rahbek næppe på Feldborg. Hun ville aldrig være gået med til at kalde ham „lystig og livsglad". Det var helt andre betegnelser, hun havde for ham. I hendes Bakkehussprog hed han „den velbekjendte *Bede*" og „*Liigvognshesten*", navne, der ikke leder tanken hen på lystighed og livsglæde. Hårdest — og sikkert *for* hård — er digteren og kunsthistorikeren Just Mathias Thieles omtale af Feldborg. I sin

selvbiografi „Af mit Livs Aarbøger" giver Thiele følgende karakteristik af sin „kollega":

„Den danske Englænder, eller den engliserede Danske, Anders Andersen Feldborg, der har en lille Plads i den danske Litteratur, for saa vidt han har leveret et illustreret Værk om Danmark, kan ikke henregnes mellem Bakkehusets Venner, da man der synes kun at have taalt ham; i det mindste taltes der altid om ham, som om han kun ved en vis Paatrængenhed havde skaffet sig Adgang der i Huset, en Gæst, som Fru Rahbek godmodigt fandt sig i, uagtet hun ikke noksom kunde beskrive, hvad hun—selv svag og krampagtig — havde liidt af „hans Kramper". Hendes Dom over ham var, at han gjorde — eller søgte at gøre — sin Lykke i Danmark ved at være engelsk, og i England ved at være dansk. Hvorfor hun havde givet ham det ovenanførte Navn (en Bede), veed jeg ikke, da hun dog ogsaa havde et andet Øgenavn til ham, som blev fundet træffende af alle dem, som havde set den paagældende. Han var nemlig altid sortklædt fra Top til Taa, — havde et Hoved, som ludede stærkt ned paa den ene Skulder, og den Fejl ved det ene Øje, som man kalder — et Glasøje. Hun kaldte ham: „Liigvognshesten".

Om denne stakkels Mands Værd som Forfatter er der næppe to Meninger. Den Bog, han skrev om Danmark, var beregnet til en Salon-Bog. Titelkobberet er et Portrait af — afdøde Skuespiller *Peter Foersom*. Hvorledes dette Portrait kom til at staa i Frontespicen af en Beskrivelse af Danmark, er et Phænomen af logisk Consequents. I *„Denmark delineated"* er det jo dog i sin Orden, at Helsingør og Kronborg omtales. Men ved at omtale Helsingør kommer Forfatteren let til Hamlets Grav paa Marienlyst. At Hamlet var Prins af Danmark veed enhver Englænder af Shakespeares Tragedie. Denne Shakespeares Tragedie er oversat paa Dansk af Skuespiller — Foersom. Altsaa smykker han med god Grund sin *Denmark delineated* med Foersoms Portrait!"

Thieles bidende ironi er ikke til at tage fejl af — men helt retfærdig er han ikke. For det første er der den lille unøjagtighed i

hans fremstilling, at billedet af Foersom ikke står i frontespicen af Feldborgs bog, men derimod i afsnittet om „Hamlet's Garden". Det er altså ikke selve bogen, danmarksbeskrivelsen, der indledes med dette portræt, men — hvad der er hel del mere naturligt — det er omtalen af det sted, hvor Hamlet ifølge sagnet ligger begravet, der giver anledning til beskrivelsen af „Hamlet"s fortjenstfulde oversætter og som følge deraf anbringelsen af hans portræt. Den meget indgående levnedsbeskrivelse og karakteristik af Foersom er for øvrigt typisk for Feldborg. Den er holdt i en meget ærbødig, højtstemt tone, er på een gang fuld af beundring og fortrolighed og indeholder adskillige interessante ting. Men samtidig lykkes det Feldborg at skubbe sin egen person ind i billedet, snart direkte, snart i sådanne let tilsløredе vendinger som: „I et Brev til en Herre, som i ham mistede sin bedste Ven i Danmark, giver Hr. Foersom følgende interessante Beretning om sin Fremgang i det engelske Sprog." Herlig er den måde, hvorpå Feldborg beskriver sit første møde med Foersom i Det kgl. Teater efter opførelsen af „Bagtalelsens Skole", hvor Foersom havde spillet Charles Surface's rolle, som han havde overtaget med kort varsel. Den udmærkede Shakespeare-oversætter kommer ind i den loge, hvor Feldborg sidder sammen med „deres fælles ven", hr. Nathansson, og den „engliserede dansker" er straks på tærne. „„Vil De tillade mig, Hr. Foersom, at give Forklaringen paa den vidunderlige Succes, De har haft med Oversættelsen af Shakespeare?" sagde jeg. Han bukkede samtykkende, og jeg fortsatte: „I min Barndom læste jeg Professor Abraham Kall's Historie om Pythagoras' Lære om Sjælevandringen, og jeg maa have Lov til at give Udtryk for min Tro paa, at Shakespeare's Aand besjæler den danske Skikkelse, der nu staar foran mig." Hr. Foersom bemærkede beskedent, at en Dansker kunde glæde sig ved at have særlig let ved at oversætte fra Engelsk."

Her som adskillige andre steder i bogen er det tydeligt, at Feldborg beflitter sig på at fremhæve alt, hvad der kan kaste et forsonende skær over forholdet mellem englændere og danskere, at

omtale netop det, der kan betegnes som et sympatisk bindeled mellem de to nationer, og taktfuldt at gå let hen over eller helt uden om de ting, der kunne betegnes som pinlige. Bogen udkom jo i 1824, på et tidspunkt, da såret efter krigen — englændernes bombardement af København og bortførelsen af den danske flåde — endnu ikke var lægt, og hvor englændernes følelser over for Danmark vel endnu kunne befrygtes at være noget kølige.

Det er netop på denne baggrund, vi må se og bedømme Feldborgs bog. Det var en vanskelig, men i grunden også en meget påskønnelsesværdig opgave, forfatteren af denne ejendommelige bog havde stillet sig selv. Han gør i virkeligheden et energisk og indgående forsøg på i England at skabe good-will for Danmark. Han gør det ved at give en detaljeret, interessevækkende skildring af danske lokaliteter, danske personligheder — lige fra den jævne mand til kongen —, dansk historie og dansk litteratur. Og overalt fremhæver han med al ønskelig tydelighed den samhørighed og den samfølelse, der nu som i fortiden karakteriserede forholdet mellem de to nationer, nævner f. eks. at der stadig bor englændere i Helsingør, fremdrager Hornbæk-fiskernes redning af det engelske skibs besætning i 1775 (den begivenhed, Ewald forherliger i „Fiskerne"), fortæller om adskillige bedrifter, der blev øvet af jævne, danske søfolk under den sidste krig (men i kamp med svenskerne!), noget der var sikker på forståelse og bifald hos en søfartsnation som englænderne — og han giver gang på gang engelske oversættelser af berømte danske digte, f. eks. „Kong Christian stod ved højen Mast" og Baggesens „Der var en Tid, da jeg var meget lille."

Trods alle sine personlige svagheder, trods det noget springende, naive, til tider noget tilfældige, til tider alt for detaljerede og genemgående lovligt selvoptagne i hans skildring af Danmark, har Feldborg virkelig ved sit værk — både i dets planlæggelse, dets formål og udførelse — gjort sig fortjent til betegnelsen: Danmarks første, bevidste kulturgesandt i England.

At Feldborg virkelig er sig sin opgave som kulturgesandt for

Danmark fuldt bevidst, og at hans bog foruden at være en *guide*, en fremmedfører og rejsehåndbog, også har til formål at nærme de to nationer til hinanden og udgyde en forsoningens ånd over dem begge, viser bogens fortale med al ønskelig tydelighed. Han er på en måde vor første, om end uofficielle og selvbestaltede turistchef. Han begynder med at sige, at det er den uretfærdighed, Danmark hidtil har lidt under på grund af udenlandske rejsendes uvidenhed og fordom, der har givet ham ideen til bogen, men at han nu vil råde bod herpå ved at give en fremstilling af landets nuværende tilstand og udpege for turisterne de ting, der har mest krav på deres opmærksomhed, samtidig med at han giver en skildring af landet og folket. Og han indfletter meget behændigt en for lejligheden særdeles vel anbragt bemærkning om, at han hermed har søgt at fyldestgøre et krav, der er blevet stillet af et højt anskrevet engelsk litterært tidsskrift om, at enhver bør bidrage sin skærv til at gøre nationerne bedre bekendt med hinanden i håb om at hele det brud, som et kvart århundredes krig og ødelæggelse har forårsaget i det indbyrdes forhold dem imellem. Hertil føjer han den bemærkning, at han er englænderne megen tak skyldig for den opmuntring, de har givet ham til dette arbejde, og de talrige udtryk for good-will over for Danmark, de er fremkommet med. Også til sine landsmænd retter han en tak for deres forståelse og billigelse af formålet med hans bog. Han er særlig lykkelig for denne billigelse; fordi den kommer fra et folk, der ikke står tilbage for nogen nation med hensyn til fædrelandskærlighed, et folk hvis lidelser i en lang ulykkesperiode, der er uden sidestykke i Danmarks historie, på den smukkeste måde giver dem ret til at vente, at hver dansker vil gøre sin pligt. (Læg mærke til, hvor snedigt forfatteren ved denne omskrivning af Nelson's ord forstår at vække englændernes sympati — og kalde på deres sans for fair play — over for den tidligere fjende).

Ganske interessant er det også at se Feldborg drage den landsforviste P. A. Heiberg ind i denne sammenhæng, idet han ved at takke ham for hans interesse for værket om Danmark får lej-

lighed til at nævne, at dette yderligere er et bevis på den varme kærlighed, hvormed han stadig mindes sit fædreland. Også på dette område optræder Feldborg altså som forsoneren. Hvem ved, om hans ord ikke er at opfatte som et forsigtigt forsøg på at formilde den høje monark i hans syn på den formastelige „oprører"? Endelig glemmer den kloge taktiker ikke at appellere til de britter, der er bosiddende i Danmark, disse brave mennesker, der har så mange grunde til at ønske den gode forståelse, der nu heldigvis består mellem de to nationer, yderligere styrket.

Hermed er den rolle, vor første kulturgesandt og folkeforsoner har tildelt sig selv, og de motiver, ud fra hvilke han planlægger og udarbejder sit værk, formodentlig tilstrækkeligt klarlagt, og vi kan herefter gå over til at underkaste hans bog et nærmere gennemsyn.

II.

„Denmark delineated".

Det 130 år gamle turist- og propagandaværk for Danmark fremtræder som et stort og stateligt, meget smukt trykt og udstyret værk, prydet med mange kobberstik efter fremragende danske kunstneres tegninger. Forrest i bogen er der et billede, tegnet af Bissen og forestillende en siddende valkyrie eller gudinde, der med venstre hånd fatter om en åre, mens hun støtter højre hånd på et skjold med 3 løver. Nedenunder står årstallet 1823, hvorimod titelbladet bærer årstallet 1824. Selve titlen lyder således: „Denmark delineated; or sketches of the present state of that country. By A. Andersen Feldborg, of the University of Copenhagen. Illustrated with engravings from the designs of eminent Danish artists". Dertil kommer som motto en linie fra Walter Scott's Ivanhoe: „I am a friend to my country and my country's friends", og endelig nederst på siden: Edinburgh 1824 (med en opregning af 4 forlag, hvoriblandt C. A. Reitzel, Copenhagen; de andre i London, Edinburgh og Altona).

Når Feldborg til sit forfatternavn føjer angivelsen „of the University of Copenhagen", virker det jo unægtelig som en tilsnigel-

se. Denne betegnelse måtte vel af de fleste blive opfattet, som om forfatteren var professor ved Københavns universitet, en opfattelse, som man har indtrykket af, at Feldborg ikke ville have noget imod. — Mottoet er ganske heldigt valgt: det er af en af Englands dengang mest yndede forfattere, og det angiver med al ønskelig tydelighed Feldborgs forhold til den danske og den engelske nation, samtidig med at det giver udtryk for hans ønske om, at de to nationer skal betragte hinanden som venner.

Efter en 30 sider lang indledning om de betydeligste dalevende danske kunstnere i almindelighed og Thorvaldsen i særdeleshed, tager det engelske værk sin begyndelse. Lad det i denne forbindelse være sagt med det samme, at Feldborgs værk forblev ufuldendt. Hans *„Skildring af Danmark"* (Denmark delineated) nåede kun at blive en skildring af Nordsjælland og København. Denne skildring falder i 3 dele på henholdsvis 104, 116 og 64 sider. Dertil slutter sig et „appendix" (74 sider) med en oversigt over den danske litteraturs historie fra 1588 til „nutiden". De 2 første dele omhandler Nordsjælland, 3. del København.

Som det sig hør og bør for en Shakespeare-entusiast (og især en beundrer af hans danske oversætter), indleder Feldborg sin bog med en skildring — og dette ord er hele værket igennem næsten synonymt med en lovprisning — af Hamlets by, *Helsingør*. Meget passende begynder denne skildring med en omtale af Øresund, the Sound, og her som så mange gange i det følgende citerer Feldborg engelske forfatteres og rejsendes rosende bemærkninger, hvad der er et led i hans velberegnede plan om at vække de engelske læseres interesse og stemme dem gunstigt over for det land, de få år i forvejen lå i krig med. Englænderes ord står naturligvis i langt højere grad til troende, når de udtaler sig om Danmarks skønhed, end en indfødts lovprisning af sit eget fædreland. Derfor minder han om Sir Robert Ker Porter's ord om, at „Kysten langs den danske side af Sundet fremviser det yndigste landskab, jeg nogen sinde har set. Mount Edgcumbe anses for Englands paradis; og hvad Mount Edgcumbe kun er på

eet sted, det synes hele Danmark fra København til Helsingør at være. Det høje og bølgeformede land fremtræder i forskelligartede romantiske og ædle former. Tykke skove, afvekslende med parklignende strækninger og grønne enge med herregårde og landsbyer i en strækning af 23 miles svøber sig som en klædedragt om disse smukke høje — en slående modsætning til den mørke og nøgne kystlinie lige overfor."

I lignende vendinger udtaler en tysk forfatter sig, som Feldborg heller ikke glemmer at citere: „Der kan ikke tænkes noget mere oplivende og dejligt syn end at se ned fra højdedragene i omegnen af Helsingør, at se denne bys livlige aktivitet og se dens slot, illumineret af den nedgående sol, spejle sig i de vande, som bærer de forskellige nationers flåder, når de er ude på deres handelstogter — alt mens vi rigtig ser dette lands rigdom og skønhed i modsætning til den svenske kysts stejle højdedrag."

Og til sidst spiller Feldborg sin store trumf ud med et citat af Southey's „Life of Nelson", hvori den sikkert i England højst upopulære øresundstold omtales i særdeles forsonlige vendinger. På det smalleste sted i Øresund ligger, hedder det her, byen Helsingør, fraregnet København den mest blomstrende af alle danske byer, årligt passeret af ca. 10,000 skibe. I udkanten af Helsingør, på den yderste pynt nærmest ved den svenske kyst, ligger Kronborg slot, bygget efter en tegning af Tycho Brahe; en pragtfuld bygning, på een gang et slot, en fæstning og et statsfængsel, med sine spir og tårne, sine brystværn og batterier.

Men Feldborg lever ikke udelukkende på citater. Han kan godt selv tage ordet, og når han gør det, er det interessant at se, hvordan han stadigvæk forstår at sætte de to nationer, den engelske og den danske, i forbindelse med hinanden, så at sige blande dem sammen. „Når en englænder går i land i Helsingør," siger han, „kunne han gerne tro, at han var i en eller anden havneby i sit eget land. Han bliver ustandselig tiltalt på sit eget sprog af klædehandlere, slagtere, fiskerkoner og handlende af enhver art. Gaderne nærmest ved havnen har en slående lighed med gaderne

nærmest ved Themsen, Humber, Wear og Tyne. Uden for værtshusene hænger skilte med et dansk orlogsskib på den ene side og et engelsk på den anden. De i byen bosiddende engelske købmænds huse er enten bygget eller indrettet i deres lands stil og er naturligvis fyldt med alt, hvad der kan gøre det komfortabelt for en engelsk rejsende. Helsingør appellerer også til hans bedste følelser ved at være uadskilleligt knyttet til et af den menneskelige ånds ædleste værker, thi Hamlet har, som Lord Shaftesbury bemærker, bevæget engelske hjerter i højere grad end noget andet dramatisk værk."

Til sidst i dette afsnit omtaler Feldborg øresundstolden og siger, at det er den, der er den vigtigste årsag til det liv og røre, der hersker i Helsingør. Det er ikke underligt, at den kaldes Kongen af Danmarks guldmine. Han anslår, at sundtolden årligt indbringer en sum på mellem 120,000 og 150,000 £, og han slutter med en bemærkning om, at disse penge udgør en del af kongens private indtægter og af Hans Majestæt udelukkende anvendes til velgørende formål.

Bogens næste afsnit har *Kronborg* til emne. Der fortælles, at det blev bygget af Frederik II i gotisk stil, og Feldborg hævder — med støtte af en gammel historiker — at det kan måle sig med de ædleste slotte, ikke blot i Norden, men i hele Europa. Derefter går han meget naturligt over til at berette om Holger Danske sagnet, der er knyttet til Kronborgs kasematter, og giver i denne forbindelse en oversættelse af Thieles gengivelse af det gamle sagn om Holger Danske og den dødsdømte forbryder, der fik løfte om benådning mod at gå ned i de underjordiske hvælvinger og fastslå, hvorfra den våbenklirren kom, som man af og til hørte dernede fra[4]. Men naturligvis varer det ikke længe, før tråden atter knyttes til engelsk litteratur og engelsk historie. Vi forlader hurtigt kasematterne og står derefter på fæstningsvoldene, hvor englænderne befinder sig på klassisk grund: det var jo her, Hamlets faders ånd viste sig for sønnen, og hvor Hamlet udbrød:

„There are more things in heaven and earth, Horatio,
Than are dreamt of in your philosophy."

Men for digterens verden glemmer Feldborg ikke virkeligheden, „En endnu dybere tragedie", siger han, „vil vække en englænders sympati, når han besøger Kronborg. Thi her sad Matilda

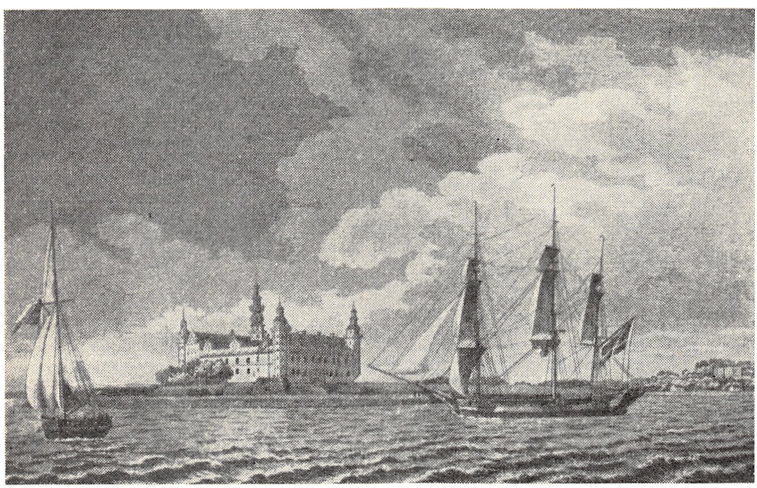

Fig. 27. Kronborg slot set fra Kattegat.
(Gengivet i »Denmark Delineated« efter maleri af C. W. Eckersberg).

fængslet som offer for en styg og morderisk hof-intrige. Her fandt hun, midt under sin hjerteskærende sorg, trøst i at hæge om sit lille barn, da hun ved Englands mellemkomst opnåede sin frigivelse. Og da skibet førte hende bort fra det land, hvor hendes ungdoms hede blod og sorgløse munterhed var blevet grusomt straffet, vendte hun blikket mod disse tårne og stirrede længe og vedholdende på dem, til den sidste plet var forsvundet.

Under sit fængselsophold på Kronborg var det dronning Caroline Matildas største glæde at gå op i det firkantede tårn, hvorfra der er en af de skønneste udsigter i verden. Ingen plet kunne bedre mildne hendes hjertes kval. Det sjælsoplivende syn af Sundet, hvor det engelske flag så ofte vajer, fyldte hendes sind med

opmuntrende billeder af hendes fædrelands storhed og velstand. Og når hun så på de skønheder, som naturen med så ødsel en hånd havde spredt ud over Danmark, da stemtes hendes sind til tilgivelse for hendes fjender, hendes forfølgere og hendes bagtalere."

Vi ser altså i dette afsnit, hvorledes allerede for 130 år siden Kronborgs tilknytning til Shakespeare's „Hamlet" bliver benyttet til at animere de udenlandske turister til et besøg. Og vi bemærker, hvor behændigt det lykkes Feldborg at kaste et forsonende og tilgivende skær over det netop for englændere så farlige og pinlige emne, Danmarks behandling af den engelske kongedatter, ved at forme denne happy end, hvor den faldne dronning, betaget af Kronborgs og Sundets skønheder, udtaler sin tilgivelse for alt det onde, hun har lidt i dette land.

Det kan ikke undre os, at det første sted, Feldborg — da han i det næste afsnit omtaler Helsingør — lader englænderen styre sine fjed, er til *Kongens Have* — eller som han mere poetisk kalder det: *Hamlets Have*. Her var det, siger han, at Hamlets fader ifølge traditionen blev myrdet af sin broder. Den nidkære „Anglo-Dane" tager altså ikke i betænkning at lade englænderne leve i den illusion, som indbyggerne af visse byer her i landet beskylder Helsingør for stadig at vedligeholde for at lokke turister til, nemlig at Øresundsbyen er hjemstedet for Hamlet-sagnet. „Dog må det indrømmes," siger Feldborg, „at den lavere liggende del af haven ikke er særlig gunstig for illusionen, fordi den er anlagt i den stive, gamle franske stil og derfor naturligvis i strid med naturen og Shakespeare. Men", og nu gælder det om at lægge en dæmper på englændernes forargelse over denne forsyndelse mod deres store digter, hvad der sker ved at pege på, at de også selv (rigtignok på et helt andet punkt) har forbrudt sig mod samme digter — „en englænder må huske på, at en endnu større krænkelse er blevet øvet mod Hamlet i hans eget land, da han blev bragt på scenen i fransk hofdragt, og det af selveste Garrick. Dog har Kemble bragt Hamlets, og Shakespeare's dragter i det

hele taget, tilbage til naturen og sandheden. En lignende revolution har fundet sted med havestilen i Danmark; og man vil se, at de højere liggende dele af Hamlets have er så gunstige for de traditioner, der knytter sig til stedet, som selv den mest entusiastiske Shakespeare-beundrer kan ønske."

Fig. 28. Marienlyst i Hamlets have ved Helsingør.
(Gengivet i »Denmark Delineated« efter tegning af H. G. F. Holm.)

Marienlyst slot (Mary's delight) ligger, fortæller Feldborg, i den lavere liggende del af haven, og han oplyser, at den var bestemt til bolig for den nuværende danske konge, da han endnu var kronprins. Han tilføjer, at den nu beboes af kammerherre von Krogh, indehaveren af et højt embede ved toldvæsenet i Helsingør, — en oplysning, der sikkert har været af stor interesse for de engelske læsere!

„Fra højen bag ved slottet kan man nyde den udsigt, jeg allerede har omtalt, og som ifølge den tyske rejsende, hr. Ramdohr, overgår alt, hvad han havde set, efter at han havde forladt Neapel." Så langt tilbage går altså den påstand, som man den dag i dag kan høre bypatriotiske helsingoranere med stolthed fremsætte over for imponerede besøgende: at selv vidtberejste frem-

mede har udtalt, at udsigten her kan måle sig med den ved Neapel. Til yderligere bekræftelse tager Feldborg også Thorvaldsen til vidne herpå. „Denne erklæring er senere blevet bekræftet af Thorvaldsen, der nærede et brændende ønske om så snart som muligt under sit besøg i Danmark at få lejlighed til at genoplive de indtryk, han tidligere i sit liv havde modtaget af denne pragtfulde udsigt."

„Hamlets Have", fortsætter Feldborg, „er Helsingør-beboernes yndlingspromenade. Den er i reglen fyldt med grupper af elegante damer og yndige børn, hvis opførsel og udseende bærer tiltalende vidnesbyrd om samfundstilstandene i denne del af Hans danske Majestæts rige."

På dette sted kommer Feldborg ind på sit yndlingsemne, Shakespeare-oversætteren Foersom, idet han lover sine engelske læsere, at „dette sted forhåbentlig snart vil modtage en særdeles passende forskønnelse — et monument til ære for den mand, hvem det bedre end nogen anden er lykkedes at overføre „Fantasiens Barns ukunstlede Skovtoner"[5] til et fremmed sprog. Da jeg højtideligholdt den afdøde, gode, gamle konge af Englands[6] fødselsdag i året 1818 i den engelske konsul, Mr. Fenwick's, hjem i Helsingør, benyttede jeg lejligheden til at gøre opmærksom på, at det ville forhøje dagens glæder, hvis de tilstedeværende herrer ville være med til at fremme en plan, som jeg følte mig overbevist om i lige høj grad ville vække begge nationers bifald. En ærbødig hyldest til minde om hr. Foersom, den danske oversætter af Shakespeare, blev således foreslået og æret med selskabets enstemmige bifald. Vor udmærkede værts og de tilstedeværende herrers ædle samfundsånd, såvel som den interesse, de gensidigt nærer for begge lande, berettiger mig til de lyseste forhåbninger om, at tanken vil blive virkeliggjort."

Det blev, som vi nu veed, ved den smukke tanke, men så nær var det altså ved, at Kongens Have — eller som Feldborg helst ville kalde den, „Hamlets Have" — var blevet prydet med en statue af Foersom. Som en slags erstatning er det, at vi ud for

denne side i hans bog finder et billede af „den danske oversætter af Shakespeare, Peter Foersom". Men de engelske turister, der med læsningen af Feldborgs bog in mente besøgte Helsingør og så sig om efter mindesmærket for den udmærkede oversætter af deres lands største digter, kom altså til at lede forgæves.

På de nærmest følgende 15 sider fortaber Feldborg sig i en indgående omtale af Foersom (og sit eget bekendtskab med ham!) for derefter at hellige et afsnit på ca. 25 sider til en beskrivelse af Helsingørs omgivelser: Hellebæk, Hornbæk, Søborg, Esrom og Gurre, idet han samtidig omhyggeligt fortæller om de sagn og historiske begivenheder, der er knyttet til disse lokaliteter. To store kapitler (42 sider) er helliget Fredensborg og Frederiksborg, og med et mindre kapitel om Frederiksværk slutter første del af bogen. 2. dels største afsnit omhandler Jægerspris, men rummer også mindre kapitler om Lejre, Frederikssund, Slangerup, Bloustrød, Søllerød, Øverød, Ny Mølle, Brede, Jægersborg Park, Sorgenfri, Bagsværd sø, Gentofte, Charlottenlund og Ewalds Høj. — Hovedparten af 3. og sidste del optages af skildringer af København og Roskilde, men der er også et par korte skildringer af Vallø slot og Herlufsholm.

Bogen kom altså ikke til helt at svare til sin titel („Denmark delineated"), kun Sjælland blev skildret. Om Feldborg for alvor har tænkt sig at fortsætte værket, er uvist, men vel næppe sandsynligt. På bogens sidste side averterer han en „snarlig udgivelse" af et værk med titlen „Rambles in Scotland", og at han har under udarbejdelse en bog i 2 bind, „Specimens of Danish Authors in Verse and Prose" — så man skulle synes, at han havde nok at tage vare på indtil videre.

Den del af det store værk, det lykkedes ham at få færdigt, har unægtelig sine svagheder. Det har et noget dilettantisk, tilfældigt og selvoptaget præg; det er ubestrideligt et kuriøst værk, men det er absolut ikke uden interesse. Dets formål, at nærme de to nationer, den engelske og den danske, til hinanden, er al ære værd, om end det er udført med en god portion naivitet. Det ville have

været morsomt, om man havde kunnet konstatere, hvad indtryk og virkning det gjorde på englænderne, og om det er fra denne bogs udgivelse, vi kan datere den stadig stigende strøm af turister fra England til Danmark, og især til Hamlets by.

Noter.

[1] III, s. 96–98.

[2] I sommeren 1816.

[3] Oehlenschlägers bekendtskab med Feldborg var ikke slut med den lille episode i 1816, da han fungerede som engelsklærer for dannerskjalden. Nogle breve fra Feldborg til Oehlenschläger i tidsrummet 1822–24 viser, at den danske digterkonge gjorde brug af Feldborg dels til at introducere Oehlenschläger hos Walter Scott, dels til at forsøge at sælge eksemplarer af hans digterværker i England, og sidst, men ikke mindst til at besørge en engelsk oversættelse af den omfangsrige roman „Øen i Sydhavet" udgivet i England. Der findes i disse breve (som er trykt i 3. Bind af „Breve fra og til Adam Oehlenschläger 1809–1829", udg. af Daniel Preisz, 1955) et par hentydninger til „Denmark delineated", som ikke er uden interesse.

Under besøget hos Walter Scott skal denne efter Feldborgs beretning i brev af 12. november 1822 have henvendt følgende ord til sin gæst: "You are publishing a work on Denmark, to which Mr. Lockhart (en advokat, Sir Walter's svigersøn) has not perhaps put my name. May I therefore beg you to do it, if you please, for 2 Copies." Han skrev derpaa sit Navn „paa min stolte Subscribentliste." – I et senere brev oplyser han, at Walter Scott betalte de 2 eksemplarer med 3 guineas.

Længere henne i samme brev til Oehlenschläger fremkommer Feldborg under en omtale af Oehlenschlägers gamle fader med en udtalelse, der kunne tyde på, at Feldborg under sit ophold i Danmark havde forsøgt at interessere Frederik VI for sit værk om Danmark. Han taler rørt om "den ømme Deeltagelse han viiste mod mig, da en af Jordens Mægtige, efter en eller anden ussel Hofsnog's Tilraad, nægtede at give et Dansk Foretagende den Opmuntring som de Danske og Britiske Nationer have skiænket det i en Grad som selv mit sanguiniske Temperament vilde aldrig have givet mig Haab om." – Også i sit næste brev til Oehlenschläger kommer Feldborg ind på dette emne, idet han skriver: „Og jeg maa tilstaae, at jeg kan ikke noksom paaskiønne den Opmuntring som Slotsforvalter Oehlenschläger gav mig i Anledning af mit Værk over Danmark."

I øvrigt var den jordbund, hvorpå Feldborg i denne periode bevægede sig i sit forhold til Oehlenschläger, ikke fri for at blive en lille smule gloende. Aftalen var åbenbart den, at han skulle sælge så mange som muligt af det antal bøger, Oehlenschläger havde givet ham med over til England, og så

sende ham fortjenesten i form af sjaler til fruen og stof til en kjole til husfaderen selv. Imidlertid trækker det i langdrag med forsendelserne, Oehlenschläger sender ham åbenbart rykkerbreve, og den værdige, let sårede og mildt overbærende tone, der går gennem Feldborgs forklaringer og undskyldninger, virker ikke alene uægte, men direkte flove oven på de flotte og rundhåndede løfter om overdådige foræringer, han i et tidligere brev havde foregøglet hver enkelt af den oehlenschlägerske familie med. I brev af 22. maj 1824 hedder det temmelig spagt: „Deres Brev af 19de Martii modtog jeg først Tiirsdagen 18de Maii. Hoved Punkterne deri skulle snart blive besvarede til Deres Tilfredshed, da mine Affairer i Britannien begynde at blive mindre afhængige af Anti-britiske Forhold."

Oehlenschläger havde åbenbart tabt tålmodigheden og talt dunder til sin „sanguiniske" ven. Hans egen økonomi var nemlig i den slettest mulige tilstand. Det er så pinligt, som tænkes kan, at læse hans breve til Walter Scott (de er skrevet på tysk – ikke det bedste vidnesbyrd om udbyttet af Feldborgs engelskundervisning i 1816, hvad enten skylden nu er lærerens eller elevens). Hovedindholdet er en blotlæggelse af brevskriverens elendige økonomiske forhold og en pressen og tryglen om forskud på den romanoversættelse, som end ikke forelå i manuskript på dette tidspunkt. Hvis Oehlenschläger ikke får disse penge fra England, „so habe ich nichts weiter zu thun, als hingehen und mich *hängen,* und das wäre doch gar zu englisch." Den sidste sætning skal være humoristisk og dermed tage noget af brodden af det foregående, men man mærker kun alt for tydeligt den sørgelige virkelighed, der ligger bagved. For øvrigt løb den hele plan ud i sandet, – selv Walter Scott's autoritet (end sige Andersen Feldborgs!) formåede intet mod forlæggernes mistro til, at udgivelsen af Oehlenschlägers roman kunne svare regning.

Feldborg var og blev en nitte i det oehlenschlägerske lotteri.

[4] Feldborg fremdrager for øvrigt jævnligt Thiele og hans Danske Folkesagn i sin bog, hvad der altså (se foran!) ikke synes at have formildet hans danske kollegas følelser for ham.

[5] Den i engelsk litteratur så velbevandrede Feldborg lufter her sit kendskab til et af Milton's digte, hvori det hedder:

> Then to the well-trod stage anon,
> If Johnson's learned sock be on,
> Or sweetest Shakespeare, *Fancy's child,*
> Warble his native *wood-notes wild.*

De fremhævede ord er dem, Feldborg ordret anvender i sin sprogligt set fortræffelige engelske tekst.

[6] King George III, der var død i 1820 efter at have regeret i 60 år.

POSTTYVERIET I RUDESKOV 1845

Af J. ROSENKILDE-NIELSEN

Færdslen på de nordsjællandske landeveje, der stod i forbindelse med hovedstaden, var før jernbanernes tid ret stor, ja selv om natten var der en del trafik. Men i de mørke vinternætter skete der ofte tyverier fra køretøjer, især i skovene ved Rudersdal. Man besluttede da efter henvendelse fra kommunerne at udvide politistyrken, og ved kgl. resolution af 6/1 1845 blev Cancelliet bemyndiget til i Frederiksborg distrikt midlertidig at konstituere en politiassistent med forpligtelse til at tage ophold i jurisdiktionen samt at anskaffe og holde en hest. Ligeledes kunne der ansættes nogle ridende politibetjente.

Allerede få dage efter, fredag den 10/1 1845, kunne man i Helsingørs Avis, et lille, firesidet blad, der udkom fire gange om ugen, læse følgende:

„POSTTYVERI PAA ROUTEN IMELLEM KJØBENHAVN OG HELSINGØR

Deligencen, som ankom hertil imorges fra Kjøbenhavn, har inat mistet den medbragte Penge-Postlade, i hvilken efter Sigende flere større summer baade i Contanter og Obligationer vare indlagte. Undervejs var Conducteuren bleven anraabt af en forbikjørende bonde, der gjorde ham opmærksom paa, at Lemmen for Magazinet var aabnet og hang ned; Conducteuren anstillede strax de fornødne Undersøgelser, men disse foretagne i Mulm og Mørke førte ikke til noget Resultat. Da derimod den Diligence, som afgik fra Kjøbenhavn imorges, ankom i Rudersdals Skov (imellem Lyngbye og Hirschholm), fandtes Postladen paa en

Bakke tæt ved Vejen, hvor Tyvene havde henbragt den. Laden var opbrudt, og en Mængde Breve og Documenter fandtes adspredte trindt omkring, men ingen Contanter.

Formodentlig have Tyvene med falske Nøgler aabnet Magazin-Lemmen, skjøndt denne er forsynet med flere Laase, thi den Jernstang, som lægges for samme og tillaases, fandtes ikke beskadiget."

I Helsingørs Avis for 13/1 1845 står:

„Tyveriet synes at være sket, medens Vognen kjørte op ad Bakken, og Tyvene maae have været forsynede med falske Nøgler, da der ikke er skeet det ringeste Brud paa Vognen, ligesom de overhovedet synes at have været meget godt bekjendte med Forholdene, idet de ogsaa have stjaalet Hirschholms Postsæk, hvor Pengene til Usserød, der afsendtes hver Maaned, sædvanligviis nedlægges, hvorimod de denne Gang paa Grund af for sildig Indlevering vare medgivne Conducteuren."

Brevet til Usserød Fabrik eller Usserød Værk, som man dengang skrev, havde conducteuren i en posttaske, han bar om livet.

Siden 1842 havde der på denne postrute været forbindelse to gange daglig i hver retning. Breve og pakker, der skulle sendes ad denne rute, skulle i København indleveres på hver sit postkontor, (brevene mellem kl. 8 og 21, søndag dog kun fra kl. 8 til 14. For breve, der indleveredes indtil een time efter officiel lukketid, skulle der betales 4 skilling ekstra, for senere indleverede forsendelser yderligere 4 skilling).

Denne tyverisag blev sammen med flere andre behandlet ved to anordnede kommissioner, der blev nedsat i henhold til kgl. reskript af 11/1 1845 og 17/4 1845.

Kommissionen bestod af kammerjunker, birkedommer og skriver ved Hørsholm birk Christian Holger Ludvig von Haxthausen, der boede i Hørsholm fra 1833 til 1846, og politiretsassessor, birkedommer ved Bregentved og Gisselfeld Peter Munthe Brun,

som boede på Hørsholm postgård, hvor der blev indrettet et forhørslokale. Den første rapport, der fremlagdes for kommissionen, var dateret 11/4 1845.

I løbet af forbavsende kort tid var der på foranledning af kommissionen arresteret en snes mennesker, der var mistænkt for tyveri, indbrud og andre lignende forbrydelser.

Mistanken faldt straks på en tidligere karl hos staldmesteren på postgården, en mand ved navn Johan eller John Carl Mortensen og hans fortrolige ven og staldbroder Rasmus Jørgensen. Og det viste sig virkelig, at disse to var hovedmændene for posttyveriet, og at dette var sket efter aftale med staldmester Niels Larsen, Hørsholm postgård, der forinden tyveriets udførelse i flere henseender havde været dem behjælpelig.

Rasmus Jørgensen var født 1/2 1818 i Bloustrød som søn af skovløber Jørgen Nielsen og hustru Ane Marie Jensdatter. Forældrene flyttede senere til Sandbjerg, og Rasmus konfirmeredes i Birkerød kirke 1831. Han var en god kending af politiet, da han arresteredes i 1845.

Carl Mortensen var født 6/1 1820, og ved efterårseksamen 1833 i Trørød skole fik han karakteren „godt" for kundskaber og „meget godt" for opførsel. Han blev konfirmeret i Søllerød kirke 1834 og havde derefter pladser i omegnen. Tre gange var han staldkarl på Hørsholm postgård i perioden 1840—1844.

Første gang fik han af postmesteren en pæn anbefaling, anden gang gav staldmesteren ham det vidnesbyrd, at „han er flittig og tro i enhver henseende".

Niels Larsen, der i skudsmålsbogen har tilnavnet Lønholdt, var født 23/9 1818 i Meløse, søn af Lars Pedersen og hustru Karens Poulsdatter. Han gik i skole i Meløse, og efter konfirmationen tjente han i Skævinge, bl. a. i præstegården, og han havde pæne anbefalinger. Derfra tog han til Karlebo overdrev og kom 9/2 1843 til Hørsholm. Den 7/4 1843 blev staldmester Niels Larsen i Hørsholm kirke viet til den 18-årige pige Louise Simonsen af Hørsholm. I ægteskabet fødtes en søn, ved hvis dåb

postmester Hvidberg ved skæbnens ironi blev indskrevet blandt fadderne.

Staldmesteren og hans medhjælpere havde talt meget om posttyveriet. Der skulle anvendes falske nøgler, og her møder de visse vanskeligheder. Først låner de en fil hos dyrlægen i Hørsholm, senere køber de i Frederiksborg en fin, flad fil af 1½ kvarters længde og en fingers bredde. Tilfilingen af de falske nøgler foregik på staldloftet, og man anvendte både gamle nøgler, en halv hestesko og en gammel møggreb. En af de fremstillede nøgler viste sig ved prøven at være for blød i kammen og måtte kasseres. Medens den ene var optaget af at file, var den anden beskæftiget med at skære hakkelse, dels for at have en undskyldning for at opholde sig på staldloftet og dels for at overdøve filelyden. Niels Larsens unge kone kom for resten ret ofte ud for at se, hvad manden bestilte.

Et gemmested til det forventede store udbytte blev der også sørget for. I det spiltov, hvor staldmesterens egen hest stod, gravede man et hul så dybt, at der deri kunne stå et vinanker på ¾ alens højde et kvarter under gulvets overflade. Få dage før havde Niels Larsen aftappet rødvin af ankeret, som tilhørte vinhandleren. Oven over ankeret blev brostenene igen lagt på plads. Men — som Niels Larsen udtaler under forhørene — der kunne jo komme rotter og gnave hul i tønden og ødelægge pengene, derfor gravede han endnu et hul i stalden, hvori han nedsatte en stendunk af aflang façon. Aftalen var, at hvis tyvekosterne ikke straks kunne anbringes i stalden, skulle de først nedgraves i Kongens Hauge i Hørsholm.

Tyveriet var oprindelig fastsat som dagtyveri, og Rasmus Jørgensen lagde under forhørene ikke skjul på, at han engang i midten af november 1844 havde holdt en slags generalprøve på Lerbakken eller Gjelte bakke i Rudeskov, men på grund af megen trafik kunne — og skulle — det kun være en prøve. Det var kun dagvognen, med afgang fra København kl. 8 formiddag og ankomst til Helsingør ca. 5 timer senere, der medførte pengeforsen-

delser; men da disse og specielt pengene til Usserød fabrik, hvilke plejede at udgøre fra 600 til 800 rbd., fra 1/1 1845 skulle sendes med pakkeposten torsdag nat, afgang fra København kl. 23, så måtte man forandre planen.

Det skulle selvfølgelig foregå en torsdag nat, men hvilken? Den 9.-10. januar passede bedst, det var nymåne. Torsdag den 16/1 skulle der være assemblée på Hørsholm, og månen gik først ned ved 2-tiden, altså ikke så godt. Torsdag den 23/1 ville det være fuldmåne og måske månelyst hele natten, det duede heller ikke.

Men Rasmus Jørgensen, der sammen med Carl Mortensen skulle udføre arbejdet, var imidlertid i Valby ved København, og de falske nøgler havde han taget med sig og gemt under noget mos ved en stakitbjælke i Søndermarken.

Torsdag den 9/1 1845 kl. 10 formiddag går Carl Mortensen fra Hørsholm postgård til Rudersdal kro, hvor han tidligere havde været staldkarl, og der låner han af staldmesteren en hest og rider til hovedstaden og træffer Rasmus Jørgensen. De to tyveknægte får fat i nøglerne i Søndermarken og tager vejen over Buddinge, Vangede til Rudersdal kro. Her afleveres hesten, og de opholder sig i kælderstuen til henimod midnat, for at man ikke skulle se dem i fri luft nær gerningsstedet. De nød ikke noget på kroen, skønt Carl Mortensen i forvejen havde lovet, at han ville give „dygtig levemåde".

Ved midnatstid begiver de sig på vej mod Hørsholm. I den forløbne del af januar havde temperaturen ligget lige over frysepunktet, men denne torsdag nat nåede temperaturen lidt under frysepunktet, og stjerneklart har det sikkert været.

Et stykke oppe i skoven, omtrent ved milepælen, fremtager Carl Mortensen et „brækkejern", som han om formiddagen har skjult under en busk. Rasmus Jørgensen foreslår, at de skal foretage tyveriet, når diligencen kører ned ad Lerbakken i Rudeskov, sådan som han gjorde ved „generalprøven", for hvis postillonen eller conducteuren opdager noget, ville de alligevel ikke kunne

standse hestene før ved foden af bakken. På Lerbakken møder de imidlertid nogle fodgængere, men de to tyveknægte går uanfægtet videre mod nord. Ved foden af Agersø bakke — eller muligvis Svedenbjerg bakke — vender de sig om og ser diligencen komme kørende, den havde nemlig lygter på. De skjuler sig bag et træ i østre vejside, lader diligencen køre forbi, løber efter den op ad bakken og opdager så nogle fodgængere på vej mod København; det var Johanne Johansdatter, hendes søn Hans Peter Larsen samt Rasmus Jørgensens broder Anders. Et kedeligt uheld, men de opgav dog ikke tyveriet af den grund. Et øjeblik efter er jernstangens lås lukket op, hvorefter de åbner klappen for magasinet, hvortil der imidlertid ikke var låst, og derefter udtages postladen og tvende posttasker samt et hattefutteral af læder, og med disse ting løber de ind i skoven vest for landevejen. Fem à seks favne fra vejen brækker de postladen op og tager tyvekosterne i øjesyn, og det, der er uden pengeværdi, lader de ligge på stedet. Med resten begiver de sig ind i skoven på østre vejside, først ad vejen mod skovfogden, derpå lidt til højre, hvor de tænder lys og begynder at dele byttet. I det samme hører de nogen komme kørende meget hurtigt, og da de befrygter, at tyveriet allerede er opdaget, og at de eftersættes, slukker de lyset, løber længere ind i skoven til Højbjerg bakke og tænder lys igen. Her afslutter de delingen af tyvekosterne.

Ifølge en senere foretagen opgørelse vurderes genstandene således:

	rdl.	mk.	sk.
Postladen	4		
1 kasse tøjblomster og bånd	13		1
1 pakke medicin		5	
1 pakke med en støvle	3		
Bøger	2		
1 pengebrev	500		
1 pengebrev	5		
1 pengebrev	200		

		rdl.	mk.	sk.
1	pengebrev med 100 norske speciedalere..	200		
1	æske med guldtøj, et par ørenringe og et par sammenlænkede brystnåle	7	3	
2	kgl. obligationer på ihændehaveren à 500 rbd., kurs 102¾, desuden vedhængende renter for 30 dage	1030	4	12
1	kasse frugt (vindruer)	1	1	
1	æske med hvidt kjoletøj	3		
1	æske med mønstre, garn og stråperler....	5		
1	rulle noder	1	2	
1	pakke hvori 1 vest	7		
1	pakke med 1 par nye og 1 par gamle støvler	8		
	Endvidere (ikke opgivet af postvæsenet):			
1	pakke med 1 sort klædes kjole til en halvvoksen person	12		
2	posttasker, hvis indhold var uden pengeværdi, vurderes til	1		
1	hattefutteral 1-3-0 og den deri værende hat 5-0-0	6	3	
		2011	0	13

Rasmus Jørgensen fik kjolen, guldtøjet og 300 rbd. i sedler, medens Carl Mortensen tog vesten, obligationerne — dem havde Rasmus ingen forstand på — 400 rbd i sedler samt et uåbnet pengebrev med 200 rbd., som Niels Larsen skulle have! Carl Mortensen udtalte under forhørene, at Niels Larsen havde pålagt ham at bringe ham samtlige pengebreve uåbnede; men han ville ikke gøre dette, for at Niels ikke skulle bedrage ham, der nu engang havde begået tyveriet, og derfor tog han sin — rigelige — andel i forvejen. De manglende 5 rigsdaler må de have tabt et eller andet sted i skoven.

Det ville næppe være tilrådeligt at gå direkte til Kongens Hauge i Hørsholm og nedgrave byttet; men foreløbig kunne de da følges ad til Øverød, hvor de gik hver til sit.

Carl Mortensen går ad Holte til, bærende tyvekosterne indsvøbt i vesten og et lommetørklæde. Han går i Holte lige hjem til forældrenes hus, og i haven nedgraver han hele sit natlige udbytte, mens nøglerne gemmes i et stendige tæt derved. Derefter går han ind og sover på en bænk. Næste dag fortæller han sine forældre, at han var kommet fra København. Efter at hans moder har repareret lidt på hans benklæder, der var sprængt ved den lange ridetur dagen før, begiver han sig ved ellevetiden fredag formiddag til Hørsholm postgård, hvor han straks blev anholdt.

Rasmus Jørgensen går over Fortunen, gennem Dyrehaven og Charlottenlund skov til Kildevæld. Undervejs skjuler han nogle af tyvekosterne under en busk i Søllerød kirkeskov, og i Charlottenlund skov gemmer han pengene, guldtøjet samt et guldur, som de to gavtyve i forening havde stjålet på Hørsholm postgård 18.—19. juni 1844. Ved Kildevæld træffer han sin kæreste, Ellen Kirstine Larsdatter, som tjente hos en værtshusholder Jensen, og da han havde fortalt om posttyveriet, blev hun noget forskrækket ved at høre derom, men dog ikke mere, end at hun tager fri i dagens højtidelige anledning og tager til København, hvor hun er sammen med sin kæreste. Allerede ved 3—4-tiden fredag eftermiddag forlader de hovedstaden sammen med Hans Peter Larsen.

De to mænd går ad Sandbjerg til og medtager de gemte ting fra de to skove. Hans Peter Larsen får dem overdraget, og noget graves ned et sted på Sandbjerg mark i nærheden af en tjørnebusk, resten gemtes under en lille bro i nærheden.

De aftaler, at hvis Rasmus Jørgensen blev arresteret, skulle den anden finde et nyt gemmested til tyvekosterne. Det skete også. Pengene og guldnålen putter han i en peberbøsse af slebet

glas, som han lånte af sin mor, gulduret lægger han i et tørklæde, og hele herligheden bliver anbragt ved en grøft, Dyberenden kaldet.

De to vandringsmænd går hjem til Hans Peter Larsens familie, som dog allerede var gået i seng ved 8—9-tiden, de havde jo ikke sovet den foregående nat. De får noget at spise og hviler sig lidt. Konen i huset ville imidlertid ikke lade Rasmus — ganske vist var han forlovet med datteren! — overnatte, da han var efterlyst af politiet. Så må Rasmus Jørgensen igen ud at trave, han tager lige til Hørsholm postgård, hvor han sover på et bord i kælderstuen. Næste dag taler han med Niels Larsen, der var nysgerrig efter at få besked om, hvad der var blevet af pengene; men han fik kun en sludder for en sladder. Niels Larsen ytrede derefter noget om, at så kunne Carl jo bekende ad helvede til, så havde han dog pengene, når han kom ud igen. Efter nogen snak frem og tilbage blev de enige om, at Niels Larsen skulle gå til politiet og fortælle, hvor Rasmus Jørgensen var, så var der måske en chance for, at politiet ikke ville fatte mistanke til staldmesteren.

Men det gjorde politiet nu alligevel, skønt han var en ustraffet mand. Han blev arresteret og indrømmede, at det hverken var ved tvang eller fortrykt økonomisk forfatning, ej heller ved håb om gevinst, at han havde rakt hånd til tyveriet, men udelukkende uforstand. Under forhørene fremkom der oplysninger om forholdene på postgården. Postmesteren, Jens Madsen Hvidberg, som tillige var ejer af postgården, hvortil der hørte over 100 tdr. land med ca. 12 tdr. hartkorn, interesserede sig mest for landbruget og overlod i det væsentligste embedsforretningerne til sin fuldmægtig. Ifølge sin instruks skulle postmesteren personlig åbne postsækkene, men han kunne ikke holde ud hver nat at stå op, når posten ankom. Han overlod derfor nøglen til sin fuldmægtig. Postmesteren omtalte Niels Larsen, der var litzenbroder ved postkontoret, som en upålidelig person; men alligevel havde postmesteren i over et år overladt ham nøglen til de låsede magasiner i diligencerne. Staldmesteren opbevarede nøglen i et cha-

tol, hvis klap anvendtes som bord, og som sjældent var låst. Det skete undertiden, at en af staldkarlene udførte litzenbrodertjenesten. Det var også sket, at Niels Larsen om natten havde opbevaret postsager, tit og ofte pengebreve indeholdende store beløb, uden at der hidtil havde været grund til klage. Staldmesteren og hans medhjælpere havde taget aftryk af nøglerne i ler, og han havde været med til planlægningen af tyveriet. Som litzenbroder måtte han betragtes som en ved postvæsenet ansat person, hvorfor det ikke var så heldigt, at man efterhånden kom til det resultat, at han var den, der først fik idéen til tyveriet. Ganske vist var der på dette og flere andre punkter stor uoverensstemmelse i homændenes udsagn; men det må siges til kommissionens ære, at den gjorde alt for at trænge til bunds i sagen. I hvert fald blev alle tyvekosterne og de falske nøgler fundet de opgivne steder, leret og filen blev taget frem, og vinankeret og stenkrukken blev gravet op. Ingen af de tre hovedmænd og heller ikke Hans Peter Larsen fik lejlighed til at bruge så meget som en eneste skilling af de stjålne penge.

Lad os lige se lidt på, hvad hovedmændene tidligere havde bedrevet, sommetider i forbindelse med andre af den snes arrestanter, der var: Rasmus Jørgensens kæreste, hendes broder og forældre, hans egen broder Anders Jørgensen, samt flere, hvoraf hovedparten kun var tiltalt for hæleri eller tyveri. Mange af tyverierne blev foretaget på vogne, der kørte gennem Rude skov om natten, flere tyverier var sket på Hørsholm postgård, i karlekamre, i spisekamre, på tørrepladser o.s.v. En enkelt gang havde Rasmus Jørgensen skarpladt pistol med, en anden gang medbragte man knipler. De stjal det mest utrolige: fjerkræ, fødevarer, oste, sengetæpper, hestedækken, frakker, skjorter, et guldur, værktøj, kufferter, stige, 7 skp. rug, 50 alen blårlærred, lagner, 1 fjerding grøn sæbe, et hattefutteral af læder, en hat, „omtrent en halv kasse cigarer", 2 pund farve, 8 pund røgtobak o.s.v. Det tidligere omtalte guldur havde Carl og Rasmus i forening stjålet fra en tysk blikkenslagersvend, der i Hørsholm post-

gårds kælderstue sad og sov, mens han om natten ventede på diligencen til Helsingør; de blev begge anholdt — og løsladt. Uret og 28 rbd. lå nedgravet i postmesterens have.

År 1845 den fjerde december blev dommen afsagt på Københavns rådstue. Dommen og dens præmisser fylder over 100 tætskrevne foliosider; men man må jo huske på, at posttyveriet kun var en af de mange sager, der blev pådømt, nemlig henved to snese tyverisager m. m.

Rasmus Jørgensen idømtes 10 års fæstningsarbejde, Carl Mortensen 7 års fæstningsarbejde, Niels Larsen 5 års forbedringshus og Hans Peter Larsen 1 års forbedringshus.

Ialt blev 20 idømt straffe og en enkelt frifandtes. Halvdelen fik fængsel på vand og brød, heraf seks kvinder, dog fik en enkelt forbedringshus i 2 år, det var Johanne Johansdatter, gift med husmand Lars Pedersen og moder til omtalte Hans Peter Larsen. Lars Pedersen idømtes fængsel på vand og brød i 2 gange 5 dage.

De blev alle dømt til at udrede større eller mindre erstatninger for de stjålne sager. Ligeledes dømtes de til at betale kommissionens udgifter: salær til dens to medlemmer 200 rbd., til sekretæren 100 rbd., til actor, prokurator Otto Jespersen, Helsingør, 100 rbd., til defensorerne Nyborg, Schmidt og Hansen ialt 180 rbd., til budene, politibetjent Johan Petersen 50 rbd. og politibetjent Madsen 30 rbd. Det noteres, at salæret har været forsvarligt.

Disse omkostninger skulle fordeles således: De to hovedmænd skulle in solidum betale 24/36 deraf, Niels Larsen 6/36, de øvrige resten.

Det kan f. eks. nævnes, at Ellen Kirstine Larsdatter, der kun fik fængsel på vand og brød i 2 gange 5 dage, skulle udrede 2/72 af omkostningerne, en enkelt slap med 1/144.

Postmester Hvidberg blev afskediget fra 1. januar 1846 i nåde og med 217 rdl. i årlig pension. Postkontoret blev flyttet, men navnet „Postgården" blev brugt op til århundredskiftet, siden kaldes den Hørsholm hotel. Som postmester ansattes fuldmægtig

Tüchsen, medens Hvidberg blev boende og var optaget af gæstgiveri og landbrug. Han døde i 1879.

Kilder:

I Landsarkivet findes en stor pakke arkivalier: Acter i sagen vedrørende Jakob Pedersen Allersløv, hvor hele sagen er grundigt omtalt. – H. C. Rosted: Den gamle Postgaard i Hørsholm. 1925. – Helsingørs Avis 1845. – Folketællingslister på Rigsarkivet. – Kirkebøger på Landsarkivet. – Skrive- og Rejsekalender for 1845.

BERETNING

OM

SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1954—55

Samfundets årlige egnsudflugt fandt sted lørdag den 10. september 1955. Ca. 90 deltagere var mødt. Selskabet kørte i rutebiler fra Hillerød kl. 15,15 til kongedyssen ved Dæmpegaard, der forevistes af stud. mag. *Per Sørensen.* Man drog dernæst til Bastrup ruin, om hvilken vor fremragende voldstedsforsker, dr. phil. *Vilh. la Cour,* der så ofte har glædet os med sine vejledninger, holdt et fortrinligt instruktivt foredrag, der belyste både ruinens egen arkæologi og dens placering i forhold til andre tidligere borganlæg. Vognene kørte nu til Jørlunde kirke, for hvis arkitektur og inventar museumsdirektør *Jørgen Paulsen* redegjorde, og kirkens præst, pastor *Brovang,* gav en række supplerende oplysninger. Selskabet kørte videre til Slangerup kirke. Museumsdirektør Jørgen Paulsen belyste her denne gamle købstadskirkes historie og arkitektur, hvorefter pastor *Strengeberg* holdt et foredrag om Thomas Kingo. Den meget vellykkede udflugt afsluttedes med et fælles samvær i Lynge Kro, hvor tømrermester *Kielberg* takkede for udflugten, og forfatteren *Georg Norkild* fortalte et par lokalhistoriske anekdoter.

Generalforsamlingen afholdtes d. 14. februar 1956 på hotel „Leidersdorff" i Hillerød. Dirigent var realskolelærer *Gustafsson. Formanden* aflagde beretning om samfundets virksomhed og omtalte her især samfundets publikationer. Bodil Høyers barndoms- og ungdomserindringer på en nordsjællandsk bondegård i midten af forrige århundrede var bleven mødt med megen interesse, og salget havde også været tilfredsstillende.

De reviderede regnskaber for 1953—54 og 1954—55 blev dernæst forelagt af kassereren, sparekassefuldmægtig *L. Larsen,* og godkendtes uden afstemning.

På bestyrelsens vegne foreslog formanden dernæst kontingentet forhøjet fra 5 kr. til 8 kr., idet de stigende udgifter til papir og bogtryk nødvendiggjorde en bedre økonomi. Selvom man fortsat håbede på god støtte såvel fra fonds og fra amtets kommuner som fra pengeinstituter i amtet, ville et forhøjet kontingent bidrage til en økonomisk stabilisering til lettelse for samfundets hovedvirksomhed, udgivelse af publikationer. Bestyrelsen var af den anskuelse, at man burde slette bestemmelsen i lovenes paragraf 3 om kontingentets størrelse og i stedet indføre den ordning, at generalforsamlingen årlig fastsætter kontingentet. Forslaget mødte enstemmig tilslutning, og generalforsamlingen erklærede sig kompetent til at fastsætte kontingentet til 8 kr.

Ved valgene til styrelsen blev følgende genvalgt: sparekassedirektør *J. Chr. Jensen,* Hillerød, læge *A. H. Riise,* Hillerød, kommunelærer *H. Rosenkilde,* Humlebæk, borgmester *Sigurd Schytz,* Helsingør, dr. phil *Jan Steenberg,* Hillerød, og forfatteren, fhv. overbibliotekar *Anders Uhrskov,* Hillerød.

Af de to revisorer genvalgtes hovedbogholder *H. P. Olsen,* Hillerød, mens kontorchef *With-Jensen,* Hillerød, nyvalgtes i stedet for fhv. kommunaldirektør *Chr. Svendsen,* der ikke havde ønsket venvalg.

Efter generalforsamlingen holdt dr. med. *Eiler Høeg,* Jægerspris, foredrag om lægens gerning før og nu. Gennem et langt liv og en omfattende lægegerning i Jægerspris har dr. Høeg samlet et stort materiale om dette betydningsfulde emne. Foredragsholderen gav et livfuldt kulturhistorisk billede af lægens arbejde under tidligere tiders mere primitive tilstande før automobilets tidsalder og før penicillinens og andre epokegørende lægemidlers indførelse gjorde gerningen lettere for lægen og helbredelsen sikrere og hurtigere for patienten. Formanden takkede doktoren for foredraget og for det store arbejde, som dr. Høeg havde nedlagt i sin disputats, der var et fortrinligt bidrag til forskningen af dette både lægevidenskabeligt og kulturhistorisk interessante emne.

Samfundets bestyrelse bestod ved årets afslutning af følgende medlemmer:

Fhv. sognepræst *Villads Christensen,* København, tidl. Græsted, forfatteren, redaktør *Erland Gribsø,* Frederiksværk, sognefoged *Hans Jensen Hansen,* Ølstykke, sparekassedirektør *J. Chr. Jensen,* Hillerød, amtsskolekonsulent *L. C. Jensen,* Gilleleje (skriftudvalget), museumsdirektør *Knud Klem,* Helsingør (formand, skriftudvalget), fhv. gårdejer *Karl Larsen,* Farum, sparekassefuldmægtig *L. Larsen,* Hillerød (kasserer), gårdejer *Morten Olsen,* Tømmerup, Dyssekilde, museumsdirektør *Jørgen Paulsen,* Frederiksborg Slot (sekretær, skriftudvalget), læge *A. H. Riise,* Hillerød, lektor *H. Ring,* Helsingør (skriftudvalget), kommunelærer *H. Rosenkilde,* Humlebæk, borgmester *Sigurd Schytz,* Helsingør, dr. phil. *Jan Steenberg,* Hillerød, og forfatteren, fhv. overbibliotekar *Anders Uhrskov,* Hillerød.

Samtlige bestyrelsesmedlemmer tager gerne imod indmeldelser.

I regnskabsåret 1954—55 har samfundet modtaget følgende tilskud: Staten 700 kr., Frederiksborg amtsfond 200 kr., Frederikssund kommune 100 kr., Frederiksværk 200 kr., Helsingør 200 kr., Hillerød 100 kr., Birkerød 100 kr., Hørsholm 50 kr. Endvidere fra nedennævnte sogneråd: Helsinge—Valby 50 kr., Kregme—Vinderød 50 kr., Bloustrød 100 kr., Farum 50 kr., Gerlev—Dråby 40 kr., Alsønderup 20 kr., Uvelse 20 kr., Kyndby—Krogstrup 25 kr., Blistrup 10 kr., Søborg Gilleleje 25 kr., Græsted—Maarum 25 kr., Lynge—Uggeløse 25 kr., Skibby 20 kr., Karlebo 25 kr., Slaglunde—Ganløse 30 kr., Lillerød 50 kr., Melby 20 kr., Ølstykke 25 kr., Stenløse—Veksø 20 kr., Nr. Herlev 25 kr., Tikøb 100 kr., Asminderød—Grønholt 50 kr. og Frederiksborg slotssogn 100 kr. Endelig har Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse bidraget med 100 kr. og antikvar Carl Julius Petersens Hjælpefond med 500 kr.

Samfundet bringer alle bidragydere en varm tak for den støtte, der gennem bidragene er blevet dets virksomhed til del.

Opmærksomheden henledes på, at samfundets medlemmer kan erhverve Nationalmuseets illustrerede årsskrift „Fra Nationalmuseets Arbejdsmark" for nedsat pris. Endvidere kan medlemmer for netsat pris (7 kr. + porto) abonnere på det af „Dansk historisk Fællesforening" udgivne tidsskrift „Fortid og Nutid", der udkommer med ca. 8 ark årligt, samt til favørpris (ved indsendelse af beløbet til postkonto 86264, Fortid og Nutid, Frederiksborg Slot, Hillerød) købe følgende af foreningen udgivne skrifter:

E. Kromann: Skriftens Historie i Danmark (4,50 kr., bogladepris 6,— kr.).

Holger Hjelholt: Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen (6,80 kr., bogladepris 8,50 kr.).

Helge Søgaard: Litteraturvejledninger for kulturhistoriske provinsmuseer (3,— kr., bogladepris 4,50 kr.).

Henvendelse herom sker til Dansk historisk Fællesforenings ekspedition, adr. museumdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg Slot, Hillerød. Frederiksborg Amts historiske Samfunds ekspedition er ligeledes på Frederiksborg-museet.

OVERSIGT OVER REGNSKAB FOR TIDEN $^{1}/_{10}$ 1954—$^{30}/_{9}$ 1955

INDTÆGTER	Kr.	Øre	UDGIFTER	Kr.	Øre
Kassebeholdning pr. 1/10 1954	3257	11	Forsikring	12	96
Kontingenter og salg af publikationer	3552	42	Trykning af årbog, honorarer m. v.	7869	58
Bidrag:			Kontorartikler, porto	43	00
Staten	700	00	Generalforsamling, møder og foredrag	529	59
Amtet	200	00	Dansk historisk		
Kommuner	1655	00	Fællesforening	76	66
Pengeinstitutioner	100	00			
Legater og fonds	500	00			
Renter	35	20	Kassebeholdning	1467	94
	9999	73		9999	73

For at billiggøre udsendelsen af årbogen forsøgte samfundets ekspedition sidste år at vedlægge et girokort og ikke benytte postopkrævning. Erfaringerne var så gode, at udsendelsen indtil videre vil ske på denne måde. Vi håber, at medlemmerne vil indbetale kontingentet hurtigt efter modtagelsen.

Udmeldelse må — for at være gyldig — være sket skriftlig til sekretæren, museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg slot, Hillerød, inden årbogens udgivelse.

Samfundets medlemmer kan, så længe oplag haves, købe ældre årgange af årbogen til reduceret pris.

Årbøgerne for årene: 1911, 1912, 1913, 1914, 1921, 1922, 1927, 1929, 1930, 1932, 1934, 1935, 1936, 1941, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1951 .. 2,00 kr.
Årbøgerne for 1952, 1953, 1954 ..... 5,00 kr.

Følgende særbøger er stadig til salg:
Joachim Junge: Den nordsjællandske Landalmues Kater, ved Hans Ellekilde (1915), 279 s ..... 6,00 kr.
Fra det gamle Helsingør (1925), 126 + XXVIII s., 10 ill..... 5,00 kr.
Carl Christensen: Frederiksværk (1926), 192 s., 54 ill. 5,00 kr.
Fr. Weilbach: Fredensborg Slot (1928), 136 s., 77 ill. 6,00 kr.
Arnold Olsen: Nordsjællands Helligkilder (1929), 52 s., med 36 tegninger af Arnold Olsen ..... 1,00 kr.
Arne Sundbo: Frederikssund og Købstaden Slangerups Historie I. Tiden til 1809 (1931), 416 s., 112 ill. .. 6,00 kr.
Samme: II. Frederikssunds Historie 1810—70, (1937), 261 s., illustreret ..... 4,00 kr.
Bjørn Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie (1933), 288 s., 44 ill. ..... 3,00 kr.
Erland Gribsø: Frederiksborg Amts Kirkeklokker (særtryk af årbogen for 1934), 63 s. ..... 1,00 kr.

Foredragene fra det 16. danske Hjemstavnsstævne 1.—7. august 1938 (Årbog II for 1939), 194+XVIII s., 26 ill. ..... 3,00 kr.

C. M. Smidt: Nordsjællands middelalderlige Mindesmærker (1939), 55 s., 22 ill. ..... 1,00 kr.

Anders Uhrskov: Skildringer af Nordsjællands Kulturhistorie. I. Fra Stavnsbaand til vore Dage. ..... udsolgt

Samme: II. Handel, Haandværk, Fiskeri (1939), 176 s., 52 ill. ..... 3,00 kr.

Samme: III. Fra Land og By (1940), 237 s. samt register ..... 3,00 kr.

Hjemstavnsbog for Frederiksborg Amt (1938—44; årbog for 1942—43), 392 s., 118 ill. ..... 6,00 kr.

Anders Uhrskov: Frederiksborg Amt i Litteraturen. En Bibliografi (1946), 123 s. ..... 5,00 kr.

Jan Steenberg: Christian IV's Frederiksborg (1950), 190 s., 33 ill. ..... 8,00 kr.

Bodil Højer: Dagligt Liv paa en nordsjællandsk Bondegaard i Midten af forrige Aarhundrede (1955), 175 s., 17 ill. ..... 7,00 kr.

De øvrige af samfundet udgivne skrifter er alle udsolgte. Med undtagelse af årene 1929 og 1939 er der for de år, i hvilke særbøger er udsendt, ikke udgivet nogen almindelig årbog.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

Karl K. Nielsen: Fund af middelalderligt pottemagerværksted i Farum Lillevang 3

H. L. Sørensen: Dråby kirke. Nogle blade af dens historie 9

Jan Steenberg: Esrom Kloster som stutterigård..... 35

Peter Grove: Jens Pedersen. En borger i Helsingør på Chr. IV's tid 59

Laurits Pedersen: Helsingørs møller og møllere 68

Victor Thalbitzer: Borgmester Bertel Biörnsen..... 88

Niels Amstrup: Den ældste tørlægning af Søborg sø .. 100

Kr. Langdal Møller: En dansk-engelsk kulturgesandt om Helsingør og Kronborg for 130 år siden..... 120

J. Rosenkilde-Nielsen: Posttyveriet i Rudeskov 1845 ... 138

BILLEDFORTEGNELSE

Side

Udgravning af pottemagerens ovn i Farum Lillevang 5
Potter fra udgravningen 7
Dråby kirke 11
Krucifikset i Dråby kirke 13
Dråby kirkes indre 17
Gavl af stolestade i Dråby kirke 25
Dråby kirke; tegning af J. B. Løfller 1873 29
Esrum kloster, Resens prospekt o. 1680 37
Esrom klosters bevarede middelalderlige sydfløj 39
Rytterkort over Nordsjælland o. 1720 41
Søvejen syd for Tumlinghus 43
Den store eg ved Krogdalshuset 45
Parti fra »Sandporten« 47
Store bøgetræer ved opkørslen til Frederik IV.s allé i Pibervangen ... 49
Frederik IV.s sten i Krogdals vangegærde 51
Epitafium over Jens Pedersen Grove i St. Olai kirke, Helsingør 61
Vippefyr på Anholt 1708 63
Hollandske (Hallanders) Mølle, Helsingør 75
Christians Mølle, Helsingør 79
Christine Mølle, Helsingør 81
Udsigt fra Helsingør Kirkegård mod Christine Mølle og Christians Mølle 85
Borgmester Bertel Biörnsen: maleri af C. A. Lorentzen 89
Søborg sø. Det ældste kanalsystem (ca. 1800) 105
Søborg sø. Kanalsystemet omkring 1830 113
Kronborg Slot set fra Kattegat; fra »Denmark delineated« 131
Marienlyst i Hamlets have ved Helsingør; fra »Denmark Delineated«. 133

DENNE ARBOG FOR 1956
ER UDGIVET PÅ
FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUNDS VEGNE
AF *L. C. JENSEN, KNUD KLEM, H. RING*
OG *JØRGEN PAULSEN*